

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ALMAN DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

MAX FRISCH'İN 'HOMO FABER' VE HEINRICH
BÖLL'ÜN 'PALYAÇO' ADLI ESERLERİNDE
'YABANCILAŞMA' TEMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN	HAZIRLAYAN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZTÜRK	Başak ÖNER
ELAZIĞ – 2015	

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
BATI DİLLERİ VE EDEBİYATLARI BÖLÜMÜ
ALMAN DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

MAX FRISCH'İN 'HOMO FABER' VE HEINRICH BÖLL'ÜN 'PALYAÇO'
ADLI ESERLERİNDE 'YABANCILAŞMA' TEMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZTÜRK

HAZIRLAYAN
Başak ÖNER

Jürimiz, tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Yüksek Lisans Tezi****Max Frisch'in 'Homo Faber' Ve Heinrich Böll'ün 'Palyaço' Adlı Eserlerinde
'Yabancılaşma' Teması****Başak ÖNER****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü****Alman Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı****Elazığ – 2015, Sayfa: VII + 103**

Bu çalışmada, 'yabancılaşma' kavramı; bu kavramın sınırları; teoloji, felsefe, iktisat, sosyoloji ve psikoloji gibi bilim dallarınca nasıl incelendiği işlenmiş ve eserler, yapısalcı yöntemle ele alınmıştır. Genel anlamda bireyin kendisinden uzaklaşması anlamına gelen 'yabancılaşma' kavramı, farklı bilim dallarına inceleme konusu olmuştur. Kavramın edebiyatta nasıl ele alındığı incelenmeden önce, kavram üzerine detaylı bilgi verilmiştir. Ardından, kavram birkaç edebi eser ışığında incelenerek edebiyata yansması verilmiştir. Çalışmada, Savaş Sonrası Alman Edebiyatı için iki önemli isim olan Heinrich Böll ve Max Frisch ele alınmıştır. Böll'ün 'Palyaço' eseri ve Frisch'in 'Homo Faber' eseri yabancılaşma kavramı ışığında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yabancılaşma, edebiyatta yabancılaşma, Heinrich Böll, Max Frisch, karşılaştırmalı analiz.

ZUSAMMENFASSUNG

Magisterarbeit

**Der Begriff der Entfremdung in den Werken ‘Homo Faber’ von Max Frisch und
‘Ansichten eines Clowns’ von Heinrich Böll**

Başak ÖNER

Firat - Universität

Institut für Sozialwissenschaften

Hauptfach für westliche Sprachen und Literaturen

Abteilung für Deutsche Sprache und Literatur

Elazığ-2015, Seiten: VII + 103

In der vorliegenden Magisterarbeit handelt es sich um die Untersuchung des Begriffs ‘Entfremdung’, seiner Grenzen und seiner Verwendung in der Literatur und in anderen Wissenschaften wie Theologie, Philosophie, Volkswirtschaft, Soziologie und sogar Psychologie. Unter dem Begriff ‘Entfremdung’ versteht man im Allgemeinen, dass die Person von sich selbst entfremdet und dieser Begriff wurde in oben genannten Disziplinen immer wieder behandelt. Die literarische Untersuchung des Begriffs erfolgt anhand von Werken zweier Nachkriegsautoren Heinrich Böll „Ansichten eines Clowns“ und Max Frisch „Homo Faber“. Die Werke wurden nach strukturalistischer Methode untersucht. Vor der literarischen Analyse der einzelnen Werke wurden einige theoretische Erklärungen über den Begriff gegeben. Dann wurde durch die Analyse der Werke auf den Begriff der Entfremdung näher eingegangen.

Schlüsselwörter: Entfremdung, Entfremdung in der Literatur, Heinrich Böll, Max Frisch, vergleichende Analyse

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ZUSAMMENFASSUNG	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖNSÖZ	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.TEORİK OLARAK YABANCILAŞMA.....	4
1.1. Yabancılaşmanın Tanımı ve Türleri.....	4
1.2.Yabancılaşmanın Tarihçesi	10
1.3.Yabancılaşmaya Farklı Yaklaşımlar	13
1.3.1.Georg Wilhelm Friedrich Hegel’de Yabancılaşma (Ontolojik Yaklaşım).....	14
1.3.2. Ludwig Feuerbach’da Yabancılaşma (Teolojik Yaklaşım).....	15
1.3.3. Karl Marx’ta Yabancılaşma (Sosyo-Ekonomik Yaklaşım).....	15
1.3.4. Erich Fromm’da Yabancılaşma (Psikanalitik Yaklaşım)	17
1.3.5. Emile Durkheim’da Yabancılaşma.....	19
1.3.6. Melvin Seeman’da Yabancılaşma	19
1.3.7. Yaklaşımlardaki Ortak Payda.....	20
1.4.Yabancılaşmanın Nedenleri ve Boyutları	20
1.4.1.Dışsal Faktörler	20
1.4.1.1. Teknoloji.....	20
1.4.1.2. Ekonomi.....	21
1.4.1.3.Toplum.....	22
1.4.2.Öznel Faktörler	23
1.4.2.1.Aile.....	23
1.4.2.2.Kişi.....	23
1.4.3.Yabancılaşmanın Boyutları	24
1.5. Edebiyatta Yabancılaşma Olgusu	24
1.5.1. Türk Edebiyatında Yabancılaşma Olgusu ve Sabahattin Ali’nin ‘Kürk Mantolu Madonna’ Eserinde Yabancılaşmanın İzleri	29
1.5.2. Alman Edebiyatında Yabancılaşma Olgusu ve Franz Kafka’nın ‘Dönüşüm’ Eserinde Yabancılaşmanın İzleri	36

İKİNCİ BÖLÜM

2. ALMAN ROMANLARINDA YABANCILAŞMA	42
2.1. Heinrich Böll	42
2.1.1. Heinrich Böll'ün Hayatı	42
2.1.2. Heinrich Böll'ün 'Palyaço' Eserinde Yabancılaşma Olgusu	44
2.1.2.1. 'Palyaço' Eserinin Özeti	44
2.1.2.2. Eserin Yabancılaşma Olgusu İle İlgili Detayları	48
2.1.2.2.1. Yabancılaşmanın Heinrich Böll Anlatımı: 'Palyaço'	48
2.1.2.2.2. Yalnız ve Şaşkın Bir Adam: 'Hans Schnier'	51
2.1.2.2.3. Savaş Sonrası Dönüşüm	57
2.1.2.2.4. Ailesi tarafından yok sayılan bir palyaço	60
2.1.2.2.5. Aşkın tutkusu ile yalnızlaşan Hans: Özel Yabancılaşma	63
2.1.2.2.6. Toplumun yabancılaşmaya etkisi	66
2.2. Max Frisch	69
2.2.1. Max Frisch'in Hayatı	69
2.2.2. Max Frisch'in 'Homo Faber' Eserinde Yabancılaşma Olgusu	70
2.2.2.1. 'Homo Faber' Eserinin Özeti	70
2.2.2.2. Eserin Yabancılaşma Olgusu İle İlgili Detayları	73
2.2.2.2.1. Yabancılaşmanın Max Frisch Anlatımı: 'Homo Faber'	73
2.2.2.2.2. Salt Akıl ve Mantık Adamı: Walter Faber	75
2.2.2.2.3. Ve Makineleşmiş beyin arıza yapar	82
2.2.2.2.4. Kırılan dünya algısı: Paenitet Faber	85
2.3. Frisch'in 'Homo Faber' Eseri ile Böll'ün 'Palyaço' Eserinin Yabancılaşma Bağlamında Karşılaştırılması	89
SONUÇ	94
EKLER	98
KAYNAKÇA	99
ÖZ GEÇMİŞ	103

ÖNSÖZ

Sosyal bilimler alanında çalışan araştırmacılar bilirler ki incelenmek istenen konuya ya da kavrama etki eden birçok husus vardır. Bu bilgi, bazı kavramların neden birçok bilim dalınca ele alındığına yüzeysel bir açıklama getirir. Bu çalışmada da birçok bilim dalınca inceleme konusu yapılan ‘yabancılaşma’ kavramı ele alınacaktır.

Topluluk halinde yaşayan ve teknolojinin sunduğu olanaklar ile zamandan tasarruf etmesi beklenen insan, ailesine ve arkadaşlarına daha fazla vakit ayırması gerekirken, daha çok yalnızlık çekmeye başlamıştır. Güven konusunun zedelendiği, ilişkilerin çıkar odaklı yürütüldüğü günümüzde, insanlar ‘işlevsel’ özelliklerine göre gruplandırıldığından ve değer gördüğünden, kendi özlerine uzaklaşır ve yabancılaşır. Bu yabancılaşma hissi, ortak ülküyü paylaşmama, iletişimsiz kalma, anlamsız bulma gibi durumlarda ortaya çıkar. Halka halka tüm topluma yayılan ve her dönem daha çok insanın yalnızlık halini çektiği bu sendrom, birçok olumsuz durumun sebebi olarak incelenebilir; zira insan kendisini ait hissetmediği bir toplulukta ya değişiklik yapmak isteyecektir ya da değişiklik yapmaya muktedir olmadığını görüp huzursuzluk hali ile kendisini soyutlayacaktır. İnsan yaşamına ve ruhuna etki eden her şeyin yansımasının bulunacağı edebiyat bilimi, insan topluluğundaki gelişme ve değişimleri işleyerek, herkesi sorun üzerinde düşünmeye davet eder.

Savaş Sonrası Alman Edebiyatı’nın iki önemli ismi Heinrich Böll ve Max Frisch, yabancılaşma kavramını ‘Palyaço’ ve ‘Homo Faber’ eserlerinde kurguladıkları karakterler aracılığıyla farklı açılardan örneklemiştir. Yabancılaşma kavramının, Savaş Sonrası Alman Edebiyatı’nda nasıl ifade bulunduğunu edebiyat okuyucusuna vermeyi amaçlayan bu çalışma, aynı zamanda bu iki eseri karşılaştırarak Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi’ne de bir katkıda bulunmaya çalışmıştır.

Bu çalışma süresince benden hiçbir olanağı esirgemeyen, hem anlayışlı hem de profesyonelce tutumu ile öğrencilerine vizyon ve misyon kazandıran saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mehmet AYGÜN’e teşekkürü bir borç bilirim. Danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZTÜRK’e değerli katkılarından ötürü teşekkür ederim. Ayrıca çalışmamın her aşamasında bildirdiği görüşleri ile yolumu aydınlatan, tıkanıp noktada beni cesaretlendiren saygıdeğer hocam Doç. Dr. Bülent KIRMIZI’ya teşekkür ederim.

Bana gösterdiği özen ve anlayış ile çalışmama vakit ayırmamı sağlayarak bu çalışmanın oluşmasına büyük emek veren annem Hatice ÖNER'e ve babam Kamil ÖNER'e, her daim borçlu kalacağımı bilerek, bir kez daha teşekkür ederim.

ELAZIĞ – 2015

Başak ÖNER

GİRİŞ

Yabancılaşma kavramının farklı disiplinler ışığında açıklamasının yapılacağı ve en nihayetinde edebiyat bağlamı bir açıklama getirilerek, Alman yazınından iki yazarın eserlerinin bu kavram ışığında incelenerek karşılaştırılacağı bu çalışmada amaç, yabancılaşma kavramı ile ilgili soru işaretlerini gidererek kavramın günümüzdeki yansımalarını bulmaktır.

Tarihsel süreç içerisinde birçok kez farklı bilim çevrelerince tanımlanan yabancılaşma kavramı, günümüzde de edebiyat, sosyoloji, felsefe, iktisat gibi birçok bilime ışık tutmakta ve bir sorunsal olarak yeni kazanılan bakış açıları ile birlikte sürekli irdeleneceğe benzemektedir.

Öncelikle teolojide anlam bulan yabancılaşma kavramı, günümüzde farklı disiplinlerde karşılığını bulmuş ve hâlâ aşılması gereken bir problem niteliğini sürdürmektedir. Dolayısıyla, kavramın iyi anlaşılması, tarihsel boyutuna, sözcüksel anlamda kaynağına, çeşitli bilimler ışığında nasıl ele alındığına değinilerek mümkün olacaktır.

Bu çalışma, çeşitli bilim insanların yabancılaşma kavramını nasıl ele aldıklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda ansiklopedik bilgi arayışına gidilmiş, kuram araştırması yapılmış ve günümüz çalışmaları da incelenerek kavramın olabildiğince farklı tanımlamalarına yer verilmiştir.

Değişen, gelişen ve bu dönüşümleri zorunlu olarak gerçekleştiren dünyada, sahip olunan olanaklar gün geçtikçe insanoğlunun lehine bir artış göstermesine rağmen, insanoğlunun hayat karşısındaki çaresizliği, acizliği, bir anlam yitimi yaşaması, güçsüzlük hissetmesi, eylemlerinin kendi tarafından gerçekleştiğini hissetmemesi, bu eylemlerinde bir amaç bulamaması, özünün gereğinin aksine, dıştan yönetilmesi, insanlık için büyük bir sorun ve çelişkidir. Bu sorunun yaşanmasında modern hayatın etkisinin olduğu gibi, teolojik, iktisadi, sosyolojik yapılar da pay sahibidir.

Hegel’le birlikte irdelenen kavram, Marx’la geniş bir boyutta incelenmiş ve sorunun temel kaynağının iktisadi boyutta aranması gerektiği izlenimi oluşmuştur. Durkheim’in ortaya attığı anomi kavramıyla sorunun sosyolojik bağlamda da incelenebileceği anlaşılmıştır. Kavramın anlamının genişliği, sınırlarının belirlenememesi gibi bir probleme işaret ederken, esasında bu anlam genişliği, kavramın zenginliğinin bir işareti olmakla beraber, insanoğlunun birçok alanda yaşadığı

probleme bir ana hat oluşturur ve problemlerin sınıflandırılmasını ve çözüm odaklarının buna göre gelişmesini sağlar.

Her toplumda, ait olduğu grubun özelliklerinden farklı özelliklere sahip, grubun ülküsünü paylaşmayan, yalnızlık, umutsuzluk, amaçsızlık, güçsüzlük, anlamsızlık gibi duyguları yaşayan bireyler vardır. Bu bireyler, öncelikle büyük bir şaşkınlık duygusu ile çevrelerine içten gelen fakat duyulmayan bir sesle bağırır; çünkü kendi içinde gelişen ile dışarıdaki hayatta gelişenler arasında büyük bir farklılığın olduğunu fark eder. Sesini duyuramayan birey, daha sonra aciz bir halde güçsüzlüğünü kabul eder ve bir amaçsızlık haline girerek, ait olduğu grubun ülküsünü paylaşmaz ve eylemlerini bu doğrultuda yönetmez. Neticede birey, amaçsız ve aciz bir halde anlamsız bir hayatın pençesine düşmüştür. Toplumdaki kopuklukların temelde böyle başladığı günümüzde, insanoğlunun içine düştüğü bu büyük probleme ışık tutmak öncelikle kavramı teorik açıdan açıklamaya ve anlamaya bağlıdır. Çünkü bu doğrultuda yapılan geçmişteki çalışmalar, şüphesiz ki gelecekteki çalışmalara ışık tutacaktır.

Yabancılaşma kavramı teorik açıdan incelendikten sonra edebiyat bağlamında incelenecek ve Alman yazınında iki önemli isim olan Heinrich Böll ve Max Frisch gibi iki büyük yazarın eserleri yabancılaşma kavramı ışığında ele alınacak ve ardından bu iki eser birbiri ile yine yabancılaşma kavramı doğrultusunda karşılaştırılarak yorumlanacaktır. Alman yazınında Savaş Sonrası Edebiyat döneminin iki önemli ismi olan Böll ve Frisch, İkinci Dünya Savaşı'nı bizzat yaşamış ve savaşın ardından sosyolojik ve teknolojik açıdan dönüşen toplumdaki sorunları eserlerinde işlemişlerdir.

Nobel Edebiyat Ödülü'ne layık görülmüş Böll ile çeşitli ödüllerle taltif edilmiş Frisch, yabancılaşma kavramını inceleyen araştırmacılar için önemli isimlerdir. Böll, bu kavramı 'Palyaço' adlı eserinde, savaş sonrası takındıkları ikiyüzlü tavır ile iyi konumlar elde etmeye çalışan tabaka aracılığıyla verirken; Frisch ise 'Homo Faber' adlı eserinde teknolojinin insan hayatını olumsuz etkilediğinin bir örneğini göstererek vermiştir. İki eser de yayımlandıkları yıllarda çok ses getirdiği gibi, hâlâ incelenip üzerinde görüşler belirtilen mühim eserlerdir. Böll, eserinin yayımlandığı yıllarda neden çok ses getirdiğini ve eleştiriye maruz kaldığını, eserin günümüzdeki algılanış şekliyle okuyucuya bazen abartılı gelen kesitlerinin olmasını, 1985 yılında yayımladığı Sonsöz'de şu sözleri ile belirterek, okuyucuyu 'Zeitgeist' diye bilinen zamanın ruhu ve bunun değişebilirliği konusunda adeta uyarır:

“...günümüzde 25 ve 27 yaşında olanlar, böylesine zararsız bir kitabın, çıktığı yıllarda niçin bu kadar gürültü koparmış olduğunu anlamakta zorluk çekeceklerdir. Bugün bir romanın nasıl da çabuk tarihi roman olabileceğini ise çok iyi kavrayacaklardır” (Böll, 2014:249).

BİRİNCİ BÖLÜM

1.TEORİK OLARAK YABANCILAŞMA

1.1. Yabancılaşmanın Tanımı ve Türleri

Varoluşsal süreçte bireyin kendi olma değerini kaybetmesi olarak tanımlanabilecek yabancılaşma kavramını geniş bir boyutta ele almadan önce, kavramın etilomojisine değinmek, ileride oluşabilecek anlam kaymalarını önlemek ve kavramın birçok bilim dalı açısından nasıl ele alınabileceğini görmek açısından faydalı olacaktır. Böylelikle neye yabancılaşma denilebileceği görülüp kavramın sınırları çizilerek ve irdelenebileceği boyutlar tahayyül edilerek çerçevesi belirgin olacaktır.

Türk dilinde yabancılaşma, Farsça kökenli “yaban” sözcüğünden gelmekte olup “yerli olmayan” kimse anlamına gelmektedir. Burada “yerli olmayan” ifadesi, her zaman insanı merkeze almayıp bazen de insanın özü ile eylemleri arasındaki değer ve anlam yitimine ve bunun kaçınılmaz sonucu olarak da kendilik değerlerini kaybeden bireyin bilinç parçalanmaları yaşamasına işaret eder.

İngilizcede ve Fransızcada ‘alienation’ olarak geçen kavram Almancada ‘Entfremdung’ ifadesiyle karşılık bulur ve kavramın kökeni Latince ‘yabancılaşmak’ anlamına gelen ‘alieno’ fiilinden türer. Konuyu detaylı olarak incelemeye geçmeden önce yabancılaşma kavramının, bilim insanlarınca nasıl ele alındığını ve tanımlandığını görmek yararlı olacaktır:

“Yabancılaşmayı dine dayandırarak yorumlayan Feuerbach, insanın kendi dışında bir varlığa yönelerek onu yüceltmesiyle varlığına yabancılaştığı tespitinde bulunur” (İlhan, 2012:42).

Kapitalist toplum eleştirisi altında yabancılaşmaya değinen Marx, insanın teknolojiye salt üretim için değer vermediği, aynı zamanda da insanın teknolojiden yararlanarak ürettiği nesnelere, insana verilmesi gereken değer verildiği tespitinde bulunur. Değer ve saygının yön değiştirip insandan nesneye yöneldiği bu toplumlarda, artık, değeri ve saygıyı gören üreten insan değildir; aksine insanın ürettiği nesnedir.

Marx, “insanın/işçinin ürettiği malın fetiş bir konuma gelmesiyle özneleştirdiğini ve onu yapan elin de nesne konumuna düşmesiyle değersizleştirdiğini savunur” (Marx, 2010:22).

“Bir eylem aracılığıyla, bir kişi, grup, kurum veya toplum, kendi özgün etkinliğinin sonuçlarına ya da ürünlerine, ve/veya diğer insanlara ve kendi kendisine yabancı duruma gelir. Böyle kavrandığında yabancılaşma, her zaman kendine yabancılaşmadır; yani insanın kendisinden yabancılaşmasıdır” (Bottomore, 1993:621).

Yabancılaşma kavramını; bozulma anlamına gelen ‘décadence’ kavramı ile açıklayan Friedrich Nietzsche’ye göre “köhneleşmiş ahlak telakkileri, baskıcı eğitim zihniyeti ... şahısların tabiatla enerji alış-verişini engeller, onları tıkar, hatta boğar. Bu tip toplumlarda insanlar duyguları ve içgüdüleriyle yani yaşama fonksiyonları ile temaslarını yitirir; kendi özlerine yabancılaşırlar”¹ (Çiçek, 2012:21-22).

Yabancılaşmayı işçi sınıfıyla açıklayan Marx’ın aksine Nietzsche, çürümenin ve bozulmanın her canlı organizmada olduğu gibi bireyin her an her durumda karşısına çıkabileceği görüşünü savunur.

Genel olarak insanın özünden uzaklaşması olarak tanımlanan yabancılaşma kavramının beş boyutundan söz edilir: Yabancılaşan insan ilkin, kendine yetemediğinin bir belirtisi olarak ‘güçsüzlük’ duygusunu yaşar. Kendisine bile yetemeyen yabancılaşmış insan, neye inanacağı konusunda bir kararsızlık yaşar ve ‘anlamsızlık’ duygusu ile karşı karşıya gelir. Yabancılaşan insan, üçüncü olarak, üyesi olduğu toplumun belirlediği hedef ve davranışlara ulaşmak için toplum tarafından reddedilen yollar aracılığıyla ulaşmak isteyebilir ve bu aşama ‘kuralsızlık’ olarak adlandırılır. Ardından, toplumun önem atfettiği şeyleri önemsiz bularak ‘tecrit edilmişlik’ duygusu yaşayabilir. Son olarak ise kendi özünden uzaklaşmış ‘kendine yabancılaşmış’ bir insan olabilir.

ABD’li psikolog Robert Frager ise yabancılaşmayı şöyle tanımlamaktadır:

“...yabancılaşma, sosyal bağların zayıflamasını ve toplumdan kopuş duygusunu ifade etmektedir” (Şahin, 2010: 22).

Bilim insanlarıncı, uğraş verdikleri çeşitli bilim dalları ışığı altında yabancılaşma kavramı bazen birbirine paralel, bazen de birbiri ile çelişkili tanımlanır. Kavramın net olarak anlaşılması ve anlaşıldığı takdirde çeşitli disiplinlere nasıl uyarlanacağı ve eğer bu bir sorunsu, soruna nasıl çözüm bulunabileceğinin idrak edilmesi açısından, yabancılaşma kavramını türlere ayırmak ışıktutucu bir görev ihtiva edecektir.

¹ Fehmi BAYKAN, ‘Nietzsche’nin Felsefesi’,(2000), İstanbul, Kaknüs Yayınları, s.12. Aktaran: Çiçek, 2012:21-22

Yabancılaşma kavramını toplum ve birey ekseninde inceleyen düşünürler - makro ve mikro olarak da düşünebileceğimiz - genel ve özel yabancılaştırma olarak iki ayrı kavramdan bahsederler:

“Genel yabancılaşmayı insanın yaşadığı toplumla ifade etmeye çalışan Heidegger’e göre insan, topluma ‘das Mann’ adı verilen hem hiç kimse hem de herkes olan bir güç, bir kamu tarafından uyumlu, sessiz ve sıradan hale getirilmeye zorlanır. ‘das Mann’ ... aynı amaçlar için harekete geçmeye, aynı şekilde sevmeye, inanmaya zorlayan bir diktatör olduğundan kişinin halis yani kendi özünü yansıtmamasını engeller ya da pasifize etmeye çalışır”² (İlhan, 2012:44).

Merton’un kuramlaştırdığı özel yabancılaşma ise şöyle tanımlanır:

“Bu yabancılaşmada kişi fetiş, saplantı ve tutku derecesinde bir şeye bağlanarak kendini toplumdan soyutlar. ... O nesne elinden alındığı ya da uzaklaştığı zaman kişi kendini bir hiç ve anlamsız olarak görmeye başlar” (İlhan, 2012:44).

Yabancılaşma kavramı incelendiği bilim dalına göre farklı tanımlara bürünmekte, farklı tanımları yapılmakta ve farklı boyutlarıyla ele alınmaktadır. Alt yapı – üst yapı ilişkileri ile ele alınmasının ötesinde bir de Melvin Seeman tarafından yapılan ve daha çok sosyal – psikolojik faktörler ışığında ele alınan bir kategorilendirme vardır ki beş boyutludur: Tecrit edilme duygusu, kendine yabancılaşma, güçsüzlük, normsuzluk ve anlamsızlık:

“Tecrit edilme, toplum tarafından yüksek değer verilen şeylere bireylerin düşük değer vermelerinden kaynaklanan durumdur” (Sevgili, 2005:92). Bireyin üyesi olduğu toplumca önem atfedilen değerleri önemsememesi, bireyin tecrit edilme duygusu yaşadığını gösterir. Kendine yabancılaşma bireyin kendi özünden uzaklaşarak kendisi için önemli olan şeyleri artık önemsememesidir. Güçsüzlük duygusu ise bireyin, içinde bulunduğu toplumu herhangi bir şekilde etkileyecek enerjiyi kendisinde bulamamasıdır. Normsuzluk ise, toplumca önemli olan şeylere ulaşmak için bireyin illegal yolları denemesi durumudur. Normsuzluk durumunda, birey toplumca ulaşılacak istenen hedeflere ulaşmak istemektedir; fakat bunun için yasal yolları tercih etmez. Anlamsızlık hali ise, bireyin çevresinde olup bitenleri bir yabancı gözü ile görüp ne olduğuna dair bir fikir yürütememesi ve anlam verememesi durumudur.

² Güven Savaş KIZILTAN, ‘Kişinin Silinen Yüzü Çağımızda Yabancılaşma Sorunu’, (1986), İstanbul, Metis Yayınları. Aktaran: İlhan, 2012:44

Yabancılaşma kavramını, alt yapı – üst yapı ya da sosyal – psikolojik unsurlar çerçevesinde incelemenin dışında, yabancılaşmaya hem adım adım yol açan hem de her biri her aşamada farklı bir yabancılaşma türü olarak incelenebilecek unsurlar da mevcuttur: ben ve öteki ayrımının yapılması, tanıma ve tanınma, ötekileştirme veya yabancılaşma, değişim gibi. İnsanoğlu tarihinin en başından beri ilkin genel anlamda daha sonra olabildiğince en özele indirgeyerek bir ben ve öteki ayrımı yapmıştır. Erkek – dişi ikiliği, doğu – batı kültürü ya da etnik ve dini köken farklılıkları ile insanlar tasnif edilmiştir. Her kültürde karşımıza çıkan bu ayrım, ben'i tanımlamak, dolayısıyla ben'in sınırlarını çizmek için yapılmıştır. Sınırları çizilen ben, öteki'nden ayrılır. Öteki'nde ben'in sahip olduğu ama onun sahip olmadığı bir ya da birkaç birim vardır. Bu ben'i de öteki kılmaktan öteye onu ben yapar, ötekini ise ben'in sahip olmadığı şey yapar.

“Ben'in kendisine ilişkin yaptığı her belirleme aynı zamanda ‘ben olmayan’a dair bir olumsuzlama içerir” (Kiraz, 2011:153).

Öteki'nin konumu ben'e göre yapılır, burada merkez ben'dir. Dolayısıyla merkezde olmayan olumsuzlanır. Yabancılaşma kavramı, ben ve öteki ayrımının temelinde bulunan olumsuzlamada görülür.

“Yabancı ya da öteki olma, onun dışındakiler tarafından ona yüklenir. Böyle düşünüldüğünde ya herkes – her şey yabancıdır ya da hiç kimse – hiçbir şey yabancı değildir. Bu nedenle yabancı'yı olumsuzlamak, varlığı olumsuzlamak olur” (Kiraz, 2011:154).

Yabancılaşma kavramına bir adım daha yaklaşabilmek için ben ve öteki ayrımı ile de ilgili olan tanıma ve tanınma bağlamından da bahsetmek gerekir. Tanıma, insanın kendi bilincinde olan ‘özbilinç’ varlığı ile olur, insan önce kendi varlığını kendisi kavramalı ve tanımalıdır. Ancak ben'in var olması sadece tanıma ile değil; ben'in dışındaki bilinç tarafından tanınması ile gerçekleşir. En basit örnekleme şekli ile şu sorular sorulabilir: Aynaya bakmayan bir insanın kendini tanıması mümkün müdür? Dolayısıyla var olma, öncelikle tanıma ve tanınma vasıtası ile olur; birbirine ait olmayan karşıtlıklar bu defa da bir varlığı doğurur ki bu anlamda da yabancı olanın yani ben'e ait olmayanın, varlığın varlık olmasında da katkısı olduğu söylenebilir.

“İnsan kendisini bile ancak kendisine başka biriymiş, öteki'ymiş ya da yabancıymış gibi dışarıdan baktığında daha iyi tanır” (Kiraz, 2011:155).

Diyalektik ilişkiler ağı halinde açıklamaya çalıştığımız yabancılaşma kavramına ötekileştirme ya da yabancılaştırma kavramı da ışık tutar. Öteki olarak görme yani

yabancı kılmak, ötekileştirmek ya da yabancılaştırmaktır. Milliyet, din, toprak, kültür bağlamlarında da incelenebilecek yabancılaştırma, öteki ile ilişkilerin genelde bir olumsuzlama şeklinde gerçekleşen bir süreçtir. Çünkü ben, ötekinin sınırlarını belirlerken kendisini baz alır, kendi sahip olduklarına sahip olmayanı öteki kılar. Ben kendi özelliklerini sıralarken, kendi sahip olduklarına sahip olmayanlara da vurgu yapar. Bu doğrultuda “... öteki'nin ben olmayan olması, ben'in eksik olduğu şey olarak onu eksik, kusurlu göstermektedir” (Kiraz, 2011:158). Bu tutumun uç noktası, öteki ile ben arasındaki farklılıklara tahammülün aşırı ölçüde azaldığı ve acı sonuçlarının insani olmayan boyutlara vardığı soykırımlarda kendisini gösterir. Yabancılaşmanın öteki'ni yok etme boyutuna ulaştığı bu duruma tarihten örnek vermek çok zor olmayacaktır, zira tarih kanlı örnekleri ziyadesiyle ihtiva eder: Nazi Almanyası, Ruanda soykırımı, günümüze yakın bir tarihte olan Hocalı katliamı... Yabancılaşma teorisinin en uç noktasına varmış olan bu örneklerin ortak noktası, ben'in öteki'ni aşırı olumsuzlaması ve dışlaması, bunun neticesinde ise yok etme amacı güden olaylar zincirinin patlak vermesidir.

Yabancılaşma kavramı için bir başka aydınlatıcı kavram, değişimdir. Değişim, dönüşümdür. Dinamik bir içeriği olan bu kavram, var olanın bir başka forma dönüşmesi demek olup hem gelişimsel bir çizgiye hem de beraberinde yabancılaşmaya işaret eder. Değişimin olduğu yerde, yabancılaşmanın olabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır, çünkü yabancılaşma kavramının geldiği alieno kökeni de zaten ‘başkalaşmak’ anlamına gelmektedir. Her şeyin değiştiği evrende, insan ve hayvan arasındaki farklardan biri de insanın sadece değişmediği aynı zamanda çevresini de değiştirdiğidir. Refah bir ortam için, bu değişime uyum sağlamak esastır. Değişime uyum sağlayamamanın sonucu, ben'e ait olmayanı olumsuzlama, öteki görme, ben ve öteki arasındaki sınırları belirginleştirme ve sonucunda yabancılaşmadır. Yalnız şunu belirtmek de gerekir ki, insan gerçekleşen değişimlere uyum sağlaması sonucu da kendi özüne yabancılaşacaktır. Bu durumda, yabancılaşmanın da tıpkı değişim gibi (“Değişmeyen tek şey değişimin kendisidir”³) kaçınılmaz ve gerekli bir son olduğunu söylemek disiplinler için yeni bir araştırma konusu olabilir.

Yabancılaşma kavramını “bir zamanlar yakınlık ve hatta sevgi duyulan şeye karşı yabancılaşmak, kayıtsız veya olumsuz hale gelmek” (Şahin, 2010:21) biçiminde açıklayan Robert Frager ise kavramı beş kategoride inceler: Varoluşsal Yabancılaşma,

³ <http://tr.wikiquote.org/wiki/Heraklitos> 09.11.2014

Gelişimsel Yabancılaşma, Kültür Değişimi, Öz Yabancılaşma, Ferdi Yabancılaşma. Varoluşsal yabancılaşma, insanın anlamsız bir evrende yaşam sürdüğü hissidir. Gelişimsel yabancılaşma, insan gelişiminin topluluğun beklentilerinden farklı bir şekilde seyretmesidir. Kültür değişiminde insan, topluluğun yeni değerleri ile eski değerleri arasında adeta sıkışıp kalmıştır. Öz yabancılaşma insanın kendi özü ile bağlantısını kaybetmesi durumu iken; ferdi yabancılaşma ise insanın topluluğun değerlerini ve amaçlarını bilinçli bir şekilde reddetmesi durumudur.

Yabancılaşma kavramının sosyal ilişkiler bağlamında incelendiği ‘İletişim ve Yabancılaşma’ adlı eserde ise kavrama yaklaşım şu şekildedir:

“Yabancılaşma ile sosyal bir ilişki içindeki aktif insanı (üretici, yaratıcı) ve onun aktivitesinin ürünü ile bu ürünlerin sosyal olarak dışa vurulması (nesnelleşmesi), belirli bir sosyal sistemle kaynaşması ile otonom biçimde (yani yaratıcısının iradesinden bağımsız olarak) işlemlerini anlıyoruz” (Doğan, 1998:6-7).

Son olarak da yabancılaşma kavramının gerekçe olarak gösterildiği, son yıllarda sıklıkla kullanılan ve genellikle örgütsel yabancılaşma başlığı altında ele alınan ‘tükenmişlik sendromu’ (burnout) ndan bahsetmek de konumuzun günlük hayata nasıl yansıdığını kavramak açısından faydalı olacaktır.

“Örgütsel yabancılaşma, genel düzeyde bireylerin var olan yapılara (kurum ve örgütlere) bağlı beklentiler, değerler, kurallar ve ilişkilerden uzaklaşması halidir”⁴ (Özler ve Özçınar Dirican, 2014:292).

İlk kez Herbert J. Freudenberger tarafından kullanılan tükenmişlik (burnout) kavramı, günden güne sıkıntıları artan modern insanın problemler karşısında çaresiz kalması ve çözüm üretilmediğinde hissettiği bitkinlik, bunalmışlık, uzun süreli yorgunluk durumudur.

“Maslach ve Jackson’a göre tükenmişlik, bireylerde ortaya çıkan fiziksel bitkinlik, uzun süreli yorgunluk, çaresizlik ve umutsuzluk halleri ile yaptığı işe, hayata ve diğer insanlara karşı gösterdiği olumsuz tutumları kapsayan fiziksel ve zihinsel boyutlu bir sendromdur”⁵ (Özler ve Özçınar Dirican, 2014:294).

⁴ Türker ALKAN, Doğu ERGİL, ‘Siyaset Psikolojisi’, (1980), Ankara, Turhan Kitapevi. Aktaran: Özler ve Özçınar Dirican, 2014:292

⁵ Christina MASLACH and Susan E. JACKSON, ‘The Measurement of Experienced Burnout’, (1981), Journal of Occupational Behaviour, Vol:2, pp. 99 – 113. Aktaran: Özler ve Özçınar Dirican, 2014:294

1.2.Yabancılaşmanın Tarihçesi

Eski Yunanca’da “alloiosis” sözcüğü ile karşılık bulan yabancılaşma, “benliğinin dışına çıkma” (Ofloğlu ve Büyükyılmaz, 2008:115) anlamlarında kullanılmıştır. Yabancılaşma kavramı ilk olarak putlara tapan insanlar için kullanılmıştır. Kavram, insanın bizatihi emek verip ortaya koyduğu nesnelere, kendisi tarafından ortaya konulmamış gibi onu yüceltmesi ve nesneyi yücelttiği doğrultuda ters orantılı olarak kendi potansiyelini de önemsiz sayarak, kendi potansiyeline yabancılaşması olarak ortaya çıkmıştır.

18.yüzyıla kadar metafizik boyutta ele alınan yabancılaşma kavramını felsefi alanda ilk kez kullanan Hegel olmuştur. Rousseau kavramı politik alanda incelemiştir ve Marx ise kavramı materyalist çerçevede ele almıştır. Üretim ilişkileri bağlamında kavramı ele alan Marx’a göre yabancılaşma, “emeğin işçinin dışında olması, onun özüne ilişkin olmaması ve işçinin kendi emeğini, üretimini yadsıması sonucu işine, emeğine, içinde yaşadığı doğaya, kendi öz doğasına ve diğer insanlara uzaklaşmasına neden olan eylemdir”⁶ (Ofloğlu ve Büyükyılmaz, 2008:116).

Günümüzde sosyoloji, psikoloji, sosyal-psikoloji gibi birçok disiplin için araştırılmaya değer bir konu olarak görülen ve gelecekte de önemi kuşkusuz artacak kavram olan yabancılaşmayı, “Heidegger ise ‘das Man’ kavramıyla açıklar. Das Man, ‘insanın kendi varlığından bir kaçışını, kendini unutmasını ifade ettiği söylenen sıradan günlük yaşamın öznesi’dir”⁷ (Okumuş ve Şahin 2012:109).

İngiltere’de buharlı makinelerin bulunması ile başlayan Sanayi Devrimi ile üretim, salt insan emeği olmaktan çıkmış ve insan emeğine eskisi kadar ihtiyaç duyulmadan ve hem de eskisinden daha fazla ve daha kısa sürede üretim gerçekleştirilmiştir. Makineler insanoğluna zaman gibi telafisi mümkün olmayan bir husus konusunda kazanım sağlamıştır; fakat “teknik dünya ile toplum arasında giderek büyüyen mesafe, insanın makineli üretime zor uyum sağlamasına ve işçi ile doğal çevresi arasında bir duvar örülmesine neden olmuştur” (Ofloğlu ve Büyükyılmaz, 2008:134). Bunun sonucunda da insanlar, kendi öz ihtiyaçlarını karşılamayı düşünmenin ötesinde, dışarıdaki güçlerin idaresi altında bulunan, kendisine yabancılaşmış insanlar haline gelmektedir. Yabancılaşmanın tarihsel süreçteki

⁶ Karl MARX, ‘Economic and Philosophic Manuscripts of 1844’, (1970), (Çev.:Martin Milligan), Lawrance and Wishard Ltd., London. Aktaran: Ofloğlu ve Büyükyılmaz, 2008:116

⁷ Güven Savaş KIZILTAN, ‘Kişinin Silinen Yüzü Çağımızda Yabancılaşma Sorunu’, (1986), İstanbul, Metis Yayınları. Aktaran: Okumuş ve Şahin, 2012:109

önemünün, sanayideki gelişmeler ve toplumsal yapıdaki değişimlere değinilmeden anlaşılamayacağını vurgulayan Ofloğlu ve Büyükyılmaz, ‘Yabancılaşmanın Teorik Gelişimi ve Tarihsel Süreç İçinde Farklı Alanlarda Görünümleri’ adlı çalışmalarında, yabancılaşma kavramını ‘Sanayileşme ve Yabancılaşma’, ‘Kentleşme ve Yabancılaşma’, ‘Teknoloji ve Yabancılaşma’, ‘Din ve Yabancılaşma’ alt başlıkları altında irdeleyerek kavramın ortaya çıkış ve yayılış sürecine ışık tutmuşlardır.

Hasan Oğuz ‘Küresel Kapitalizmin Tarihsel Sınırı ve İşçi Sınıfının Anatomisi’ adlı eserinde sanayileşme ve yabancılaşma konusunu işçinin hızlı üretim sürecinde teknik bir parça gibi algılanmasının getirdiği olumsuzluk ile açıklar:

“...sanayileşmeyle birlikte, makinenin üretim sürecinde kullanılmasının olumsuz sonuçlarını; ... bütün işçilerin kapitalist işgücünün bir unsuru olarak gündeme gelmesi olarak sıralamaktadır. Böylece işçi üretim sürecinin entelektüel değerine yabancılaşmakta ve makinenin bir parçası durumuna getirilmektedir”⁸ (Ofloğlu ve Büyükyılmaz, 2008:135).

Sanayileşmeyle birlikte toplumsal yapıda da değişiklikler meydana gelmiştir. Kırdan kente yoğun göçler yaşanmış, yoğun göç alan kentler kapasitelerinin üzerinde insana cevap vermek durumunda bırakıldığından, insanın ihtiyacını giderek karşılayamaz duruma gelmiş ve neticede yeni sorunlar ortaya çıkmıştır.

“Kentleşme olgusu göç eden insanlara iş bulma konusunda yeni olanaklar sağlamakla birlikte, toplumsal ve kültürel sorunlara da neden olmaktadır. Bu kapsamdaki en önemli sorunların başında ise, insanların kalabalık içinde giderek yalnızlaşarak içinde yaşadıkları topluma veya kendilerine yabancılaşması gelmektedir” (Ofloğlu ve Büyükyılmaz, 2008:136). Yoğun sanayileşme ile birlikte aşırı ve düzensiz kentleşme zaman kavramına da farklı bir boyut getirdi. “Birçok tatil bir talihsizlik olarak görülmeye başlandı. İş, giderek en büyük değer durumuna geldi. Çalışmaya yönelik yeni bir tutum gelişti”⁹ (Faiz, 1996:95).

Sanayileşme ile birlikte çalışma ilkesine göre düzenlenen insan yaşamında, zaman kavramı daha fazla önem arz etmekte olup, günlük yaşamın önemli bir kısmının çalışmaya ayrılması gerektiği inancı hâkim olmaya başlamıştır. Teknolojik gelişmeler öncesinde işçi, üretim sürecinde birincil önemde iken; teknolojinin gelişmesiyle beraber işçi, artık işe yön vermeyen, sadece üstlerce belirlenen talimatları yerine getiren,

⁸ Hasan OĞUZ, ‘Küresel Kapitalizmin Tarihsel Sınırı ve İşçi Sınıfının Anatomisi’, (2001), Scala Yayıncılık, İstanbul. Aktaran: Ofloğlu ve Büyükyılmaz, 2008:135

⁹ Erich FROMM, ‘Özgürlükten Kaçış’, Payel Yayınları, İstanbul S.54. Aktaran: Faiz, 1996:95

makineye bağımlı ikincil önemdedir. İnsanın karar verme olanaklarını kısıtlayan teknoloji, insanın kendi ürününün bir hizmetkârı haline gelmesine neden olmuştur. İnsan, bundan böyle ortaya çıkardığı ürününden verim almak yerine, ona yabancı, onun adeta bir nesnesi haline gelmiştir.

Teknoloji, üretim artışı, toplumsal dönüşüm insanoğlunun zaman kavramına bakış açısını değiştirmiştir; fakat bir çelişki vardır ki o da teknolojinin insanoğlunun işlerini kolaylaştırmasından ötürü, insana fazladan zaman kazandırmasıdır. İnsanların, önceki yaşam standartlarına kıyasla, artık daha fazla zamana sahip olup yine de büyük bir hızla topluma ve en nihayetinde kendilerine yabancılaşmaları irdelenmesi gereken bir sorundur.

“Çağımızda insanın kendisiyle, doğa ve diğer kişilerle daha zengin bir tarzda ilişki kurabilmesi için gerekli araçlar olağanüstü bir düzeyde geliştirilmiştir. ... kişilerin kendilerini ve diğer kişileri gittikçe zenginleşen bütünlükleriyle var kılmaları, yaşamı dolu dolu kucaklamaları beklenirken, çağdaş insanın, bütünlüğünü oluşturan özelliklerini gitgide kısırlaştırdığı...” görülmektedir¹⁰ (Eltugay, 1999:28).

‘Din ve Yabancılaşma’ bağintısından, insanın kendi potansiyelini ortaya koyarak ulaştığı nesneler aracılığıyla tapma ihtiyacını gidermesi; fakat bu esnada da kendi emeği ile ortaya koyduğu varlığa kendisini dışsallaştırarak tapması anlaşılabilir.

“İnsan böylece kendi gücüne ve kendisinde var olan potansiyelin zenginliğine yabancı kalmakta ve kendi varlığının özelliklerine, ancak inandığı, taptığı varlığa boyun eğerek dolaylı yoldan ulaşabilmektedir” (Ofloğlu ve Büyükyılmaz, 2008:138).

Batıda ‘alienation’ kavramına karşılık gelen yabancılaşma, doğulu bilim insanlarınca da irdelenmiştir; fakat burada, batıdaki kadar detaylı bir çalışma alanı oluşturulmamıştır. Yabancılaşma kavramını, Doğu’da ilk kez inceleyen Ali Şeriatî’dir. Kavramı ‘cin çarpmak’ olarak açıklayan Şeriatî, “yabancı bir şahsiyetin (insan veya başka bir şeyin) insana girmesi ve insanın o yabancı kişiliği kendisi olarak hissedip algılaması hali olarak tanımlar”¹¹ (İlhan, 2012:43).

Doğu’da yabancılaşma kavramına değinen bir diğer isim ise İsmet Özel’dir. Özel’e göre yabancılaşma, insanın çağa boyun eğmemesidir.

¹⁰ Güven Savaş KIZILTAN, ‘Kişinin Silinen Yüzü’, (1986), Metis Yayınları, İstanbul. Aktaran: Eltugay, 1999:28

¹¹ Ali ŞERİATİ, ‘Kendisi Olmayan İnsan/İnsanın Dört Zindanı’, (2010), Ankara, Fecr Yayınları. Aktaran: İlhan, 2012:43

“Çağa yabancı olma, çağdan bihaber olma anlamına gelmez. Tam tersine çağ hakikate yabancı kaldığı için hakikat adına yola çıkanlar, çağın bir unsuru olmayı reddederler. ... Bu insanlar çağlarına, çağlarının akıl düzenine yabancı kalmayı seçmişlerdir. Daha doğru bir deyimle ‘yabancılaştırılmışlardır’”¹² (İlhan, 2012:43).

Doğu’da yabancılaşma kavramını inceleyen diğer bilim insanlarının yanı sıra, ‘Dil, Kültür, Yabancılaşma’ adlı eserinde yabancılaşma ile ilgili görüşlerini dile getiren D.Mehmet Doğan, kitle haberleşme araçlarının yaygınlaşması ile yabancılaşmanın arttığı yönündeki görüşleri ile konuya farklı bir açıdan yaklaşmıştır. Doğan’a göre kitle iletişim araçları, toplumca benimsenen değerleri aşagılama rolünü benimsemiştir ve toplumda, farklı toplumların değer yargılarının kıymetli bulunması için propaganda yapar hale gelmiştir:

“Bu vasıtalar (kitle haberleşme vasıtaları) daha büyük bir güçle toplumun kıymet hükümlerini tahribe yöneldiler. ... Hatta diyebiliriz ki, kitle haberleşme vasıtalarının rolü Türkiye’de beyin yıkama seviyesinde bile propagandaya dayandırılmıştır” (Doğan, 2003:19-20).

1.3.Yabancılaşmaya Farklı Yaklaşımlar

“Çağımızın en belirgin özelliği, insanın var olanlar arasında bir var olan, şeyler arasında bir şey, bir sayı, kurumlarla ilişkisi merkeze alınarak değerlendirilen adsız bir birey olma yolunda hızla ilerliyor olmasıdır.”¹³ (Eltugay, 1999:19) diyerek yabancılaşma kavramına atıfta bulunan Kızıltan insanın şeyleşmesini yabancılaşma olarak tanımlar. Anlamının genişliği ve çeşitliliği itibariyle birçok disipline konu olan yabancılaşma kavramını, ilk kez Hegel, geniş anlamda ise Karl Marx incelemiştir.

Yabancılaşma kavramını daha iyi özümseyebilmek açısından, kavramın kuramsallaşmasında önemli isimler olan Hegel, Feuerbach, Marx, Durkheim’ı yakından incelemek faydalı olacaktır.

¹² İsmet ÖZEL, ‘Üç Mesele: Teknik, Medeniyet, Yabancılaşma’, (2009), İstanbul, Şule Yayınları. Aktaran: İlhan, 2012:43

¹³ Güven Savaş KIZILTAN, ‘Kişinin Silinen Yüzü Çağımızda Yabancılaşma Sorunu’, (1986), İstanbul, Metis Yayınları. Aktaran: Eltugay, 1999:19

1.3.1.Georg Wilhelm Friedrich Hegel’de Yabancılaşma (Ontolojik Yaklaşım)

Yabancılaşma kavramını ilk kez kuramsal olarak ele alan Hegel (1770-1831), kavrama “Phænomenologie des Geistes” (Tinin Görüngübilimi) adlı eserinde yer vermiştir. Hegel’e göre yabancılaşma, “öznenin potansiyel gücünü muhafaza etmesiyle ya da öznenin gücünü doğaya aktarması ve böylece kendisinden uzaklaşmasıyla doğar”¹⁴ (İlhan, 2012:42). Hegel’e göre, yabancılaşma probleminin çözümü, kişinin önce özünden uzaklaşması ve ardından özüne dönmesi ile mümkündür.

Hegel’de yabancılaşma, insanın fiziki ve ruhi varlığı arasındaki bölünmede ortaya çıkar. Yabancılaşmanın sebebi, insanın ürettiği mallara karşı bilinçsiz yaklaşımıdır, öyle ki insan, ürettiği mal ve eşyalarla kendisini kanıtlamaya başlamıştır.

Ofluoğlu ve Büyükyılmaz (2008), Hegel’in yabancılaşmayı insanın gelişebilmesi için geçirmesi gereken bir evre olarak gördüğünü belirterek, yabancılaşma kavramını Hegel bakış açısıyla kısaca şöyle tanımlar: “... insan ruhunun daha sonra yeniden birleşmek üzere toplumsal kurumlardan ayrılması ve bireyselleşmesi” (Ofluoğlu ve Büyükyılmaz, 2008:120).

Hegel’e göre insanın durmaksızın üretmesi, onun doğasına aykırı bir kimlik oluşturur ve insan, kendisini ürünleri aracılığıyla dışsallaştırır. İnsanın sonsuz sayıdaki ihtiyaçlarını karşılamak için yoğun bir uğraş vermesi ve bir süre sonra kendi özünü, ortaya koyduğu üründe aramaya çalışması, nesne ve özne arasında bir anlam karışıklığına neden olur ve öznenin, ürettiği nesne üzerindeki bu yanlış algısı onun yabancılaşmasına neden olur.

“...Hegel’e göre, insan sınırsız ihtiyaçlarını karşılayabilmek için sürekli olarak daha çok faaliyette bulunmak zorundadır. İnsan bu yoğun faaliyeti sırasında kendisini, tasarımlarını, yani özünü ‘fiziksel nesnelerde, toplumsal kurumlarda, kültürel ürünlerde’ dışsallaştırmaktadır” (Eltugay, 1999:29).

¹⁴ Güven Savaş KIZILTAN, ‘Kişinin Silinen Yüzü Çağımızda Yabancılaşma Sorunu’, (1986), İstanbul, Metis Yayınları. Aktaran: İlhan, 2012:42

1.3.2. Ludwig Feuerbach'da Yabancılaşma (Teolojik Yaklaşım)

Georg Wilhelm Friedrich Hegel'den sonra yabancılaşma kavramını teolojik bakış açısıyla ele alan düşünür Ludwig Feuerbach'tır (1804 – 1872). Hegel'in düşüncelerinin tam tersini savunan Feuerbach, yabancılaşma kavramını dinsel açıdan değerlendirir:

“Tanrıda mevcut olan özelliklerin aslında insanın kendisinde mevcut olduğunu savunmaktadır. Bu yüzden insan kendisine yabancılaşmış duruma gelir”¹⁵ (Bayram, 2012:42).

Feuerbach, insan ve Tanrıdaki özelliklerin benzer olduğunu söyleyerek, Tanrının insan tarafından yaratıldığını iddia eder ve insanın Tanrıya inanmasını bir yabancılaşma olarak değerlendirir. Çünkü ona göre, Tanrı bir insan ürünüdür ve bu durumda insan, kendi ortaya koyduğu ürününe tapar duruma gelerek kendi özüne uzaklaşır ve en sonunda yabancılaşır. “Tanrıyı insan yaratmış ve o ‘kendi özünü’ objeleştirerek kendisine yabancılaşmış olur. İnsan kendi yarattığı Tanrı’ya boyun eğer ve yaratılan yaratandan üstün konuma gelir”¹⁶ (Bayram, 2012:42).

Tanrıyı, insanın niteliklerinden ibaret olarak gören ve insanın onun kölesi durumuna geldiğinde yabancılaştığını dile getiren Feuerbach, yabancılaşmanın aşılabilmesi için insanın öz niteliklerine erişmesi gerektiğini söyler ve insanın ancak bu yolla Tanrının kölesi olmaktan kurtulacağına inanır.

“İnsanın bir takım ‘özel nitelikleri’ bulunmaktadır. Bunlar, irade, akıl ve sevgi olmak üzere üç tanedir. İnsan, bu özel niteliklerini insan olarak kendisinde topladığı anda yabancılaşmaktan ve Tanrı’nın kölesi olma durumundan kurtulacaktır”¹⁷ (Ofloğlu ve Büyükyılmaz, 2008:121).

1.3.3. Karl Marx'ta Yabancılaşma (Sosyo-Ekonomik Yaklaşım)

Yabancılaşmaya zemin hazırlayan unsuru üretim – tüketim ilişkilerinde gören Karl Marx (1818 – 1883), insanın emek vererek ürettiği malın, emeğin önüne geçerek insanın kendi özüne karşı bir tehdit oluşturduğunu düşünür. İnsan emeği ile ortaya çıkan

¹⁵ Doğu ERGİL, ‘Yabancılaşma Kuramına İlk Katkıları’, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. 1978, Cilt.33, Sayı:3, ss. 93-108. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/442/4949.pdf> (15 Eylül 2012). Aktaran: Bayram, 2012:42

¹⁶ Karl MARX, ‘Yabancılaşma’, (2007), K. Somer, A. Kardam, S. Belli ve A. Gelen (çev.). Barışta Erdost (drl.). 3. Baskı. Ankara: Sol Yayınları. Aktaran: Bayram, 2012:42

¹⁷ Barlas TOLAN, ‘Toplum Bilimlerine Giriş’, (1996), Ankara 4.Baskı, Adım Yayıncılık. Aktaran: Ofloğlu ve Büyükyılmaz, 2008: 121

ürün, yaratıcısı tarafından gereğinden fazla değer gördüğü ve yüceltildiği için, nesne değerini aşmış ve insan, nesne karşısında aciz duruma düşmüştür. Marx, “insanın/işçinin ürettiği malın fetiş bir konuma gelmesiyle özneleştiğini ve onu yapan elin de nesne konumuna düşmesiyle değersizleştiğini ve bu değersizleşme haliyle de insanın/işçinin kendi türüne yabancılaşarak yalnızlaştığını savunur”¹⁸ (İlhan, 2012:42).

Yabancılaşma kavramını insanın kendi varlık bilincine varmak olarak tanımlayan Hegel’in aksine Marx, kavrama toplumsal bir bakış açısıyla yaklaşmış ve kavramı iktisadi temellere dayandırmıştır. Marx, kendisinden önceki düşünürlerin yabancılaşmayı dar kapsamlarda ele aldıklarını düşünür :

“Feuerbach, bu teoriyi sadece din alanında, Hegel ise sadece bilinç bağlamında ele aldığı için Marx, bunları yabancılaşmanın sadece bir biçimi olarak görüp onları eleştirir ve bu kavrama farklı açıdan yaklaşır” (Bayram, 2012:43).

Yabancılaşma kavramının bireysel boyutu aşp toplumsal boyuta ulaştığını ileri süren ve kavramı iktisadi temelli araştıran Marx için çalışmak, bireyin bu dünyada var olabilmesi için yaptığı temel bir uğraşıdır ki bu sebeple de yabancılaşma kavramı, bu temel uğraşı çerçevesinde gelişir. İnsan yaratıcılık yeteneği sayesinde ürün üretir ve üretim sonucunda ortaya bir nesne çıkar. Bu, emeğin nesneleşmiş halidir. Bu nesne, insan emeğinin ürünüdür; fakat artık yaratıcısından bağımsız bir unsur haline gelmiştir.

Marx’a göre yabancılaşma 4 boyutta incelenir: emeğe yabancılaşma, iş sürecine yabancılaşma, doğaya yabancılaşma, kendine yabancılaşma. Marx’ın üzerinde durduğu ilk yabancılaşma boyutunda, işçi emeğine yabancılaşır. Marx’a göre işçi var olan ekonomik sistemden ötürü, kendi emeği ile ürettiği ürünü üzerinde üretim sonrasında bir kontrol sağlayamamaktadır.

“İşçinin emeği sonucu ortaya koyduğu ürün, artık işçinin karşısında yabancı bir nesne olarak durmaktadır. Başka bir ifadeyle kontrolü dışında işçi tarafından üretilen mal daha sonradan işçinin karşısına yabancı bir nesne olarak çıkmaktadır”¹⁹ (Ofloğlu ve Büyükyılmaz, 2008:127).

Marx’ın üzerinde durduğu ikinci yabancılaşma boyutu ise iş sürecine yabancılaşmadır. Marx’a göre iş süreci, var olan ekonomik sistemde iş planlaması, hedeflerin belirlenmesi aşamalarında işçinin ekarte edilip, yaratıcılığının engellendiği

¹⁸ Karl MARX, ‘Yabancılaşma’, (2010), Ankara: Sol Yayınları. Aktaran: İlhan, 2012:42

¹⁹ Lain Ferguson ve Michael Lavalette, ‘Beyond Power Discourse: Alienation and Social Work’, British Journal of Social Work, (2004), Cilt: 34, Sayı: 3, s. 297 – 312. Aktaran: Ofloğlu ve Büyükyılmaz, 2008:127

bir süreçtir. Böyle olumsuz bir süreçte işçi iş sürecini de kontrol edememektedir. Marx'ın dört boyutlu yabancılaşma sisteminde üçüncü sırayı doğaya yabancılaşma alır. İnsan, gereksinimlerini karşılayabilmek için doğayı kullanır, onu değiştirir ki bu da onu diğer canlılardan ayıran bir özelliktir. Fakat emeğe yabancılaşmış bir insanın, doğaya yabancılaşması da kaçınılmaz bir sonudur.

Marx'ın üzerinde durduğu dördüncü yabancılaşma boyutu da kendine yabancılaşmadır. “Marx, kendi öz varlığına yabancılaşan insanın, diğer insanlara da yabancılaşacağını söylemektedir. İnsan kendi öz etkinliğine yabancılaşmış olduğu için, diğer insanlarla ilişkilerinde de kendi öz benliğiyle hareket etmeyecektir”²⁰ (Ofluoğlu ve Büyükyılmaz, 2008:128).

Yabancılaşma kavramını işçi sınıfı bağlamında değerlendiren Marx, bu sorunun çözülmesini de işçi sınıfının örgütlenmesinde ve yeni bir toplumsal sistemde görür. Marx'a göre işçinin yabancılaşma probleminden kurtulması, öncelikle sosyalist, ardından ise komünist toplum düzeni ile mümkündür.

1.3.4. Erich Fromm'da Yabancılaşma (Psikanalitik Yaklaşım)

Karen Horney ‘Çağımızın Nevrotik Kişiliği’ adlı eserinde, “yabancılaşma kişiliğin parçalanması ve kimlik kaybının ortaya çıktığı bir süreçtir”²¹ der(Akyıldız ve Dulupçu, 2003:30). Dolayısıyla, “yabancılaşma temelde bireysel psikolojik bir süreçtir”²² (Akyıldız ve Dulupçu, 2003:30) demek yanlış olmayacaktır.

Marx'ın yabancılaşmayı sadece işçi sınıfı bağlamında incelemesine karşılık, Erich Fromm (1900 – 1980) bu kavramı kapitalist sistemin kaçınılmaz bir sonucu olarak herkeste görülen bir olgu olarak ele alır. Fromm'a göre tüketim çılgınlığına dönüşen bir alışkanlıkla artık sadece işçiler değil, bilakis toplumun tüm katmanları yabancılaşma sorunu ile karşı karşıyadır:

“...hepsi şeyleri, sahip olmak ve kullanmak istedikleri yeni, sonra daha da yeni şeyleri arzulamaktadırlar. Bu halleriyle şeyler karşısında bütünüyle edilgen, zincire

²⁰ Karl MARX, ‘Economic and Philosophic Manuscripts of 1844’, (1970), London, (Çev.: Martin Milligan), Lawrance and Wishard Ltd. Aktaran: Ofluoğlu ve Büyükyılmaz, 2008:128

²¹ Horney,KAREN, ‘Çağımızın Nevrotik Kişiliği’, (1994), Ankara, (Çev.Selçuk BUDAK), Öteki Yayınevi, s.167; Hüseyin AKYILDIZ, ‘Bireysel ve Toplumsal Boyutlarıyla Yabancılaşma’, (1998), S.D.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi, S.3, Güz:1998. Aktaran: Akyıldız ve Dulupçu, 2003:30

²² Bülent BAYAT, ‘Çimento ve Otomotiv Sektörlerinde Çalışan İşçiler Arasında Yabancılaşmanın Karşılaştırmalı Olarak Araştırılması’, (Basılmamış Doktora Tezi), (1996), Ankara, Gazi Üniversitesi, SBE. Aktaran: Akyıldız ve Dulupçu, 2003:30)

vurulmuş tüketiciler kitlesini oluştururlar ve yapay arzularını doyuran, ama doyurduğu oranda doyumdan uzaklaştıran nesnelerin kölesi olmuşlardır” (Eltugay, 1999:32-33).

Psikoloji bilimiyle ilgilenen Fromm’a göre kapitalist sistem insanı sürekli üretmeye zorlar ve Fromm kapitalist sistemi, insanı ürettiği nesne karşısında aciz bırakması nedeniyle eleştirir ve yabancılaşıma duygusunun toplumda kaçınılmaz olarak artan bir hızla görüldüğünü söyler. Sistemin neticesi dolayısıyla, sürekli üretim yapmaya zorlanan ve ürettiği nesne karşısında edilgen duruma düşen insan artık korkaktır ve acizdir. Korkak ve aciz insan “kendisini, dünyanın merkezi, hareketinin yaratıcısı gibi görmez, tersine, hareketleri ve davranışlarının sonuçları, onun boyun eğdiği, hatta taptığı efendileri olmuştur” (Eltugay, 1999:33).

İnsanı, kendi edimlerine tapan, kendi öz benliğinden uzaklaşmış bir canlı olarak gören Fromm, Sağlıklı Toplum adlı eserinde J. J. Gillespie’nin sanayi toplumlarında insana biçilen rolün, insanın düşünme yeteneğini engellediğinden bahsettiği sözlerine yer verir. Fromm’a göre insanın davranışlarının birtakım karar vericiler tarafından daha önceden belirlenerek ona sunulması, yaşamın tek düze haline gelmesine ve insanın bu denetlenmeden ötürü, özgür davranmak yerine doğası ile zıt bir şekilde yaratıcılık yeteneğinin bastırılmasına ve onun bağımsızlığının engellenmesine neden olduğunu savunur.

“Yerin tam burası, şöyle oturacaksın, kolların y yarıçaplı bir çemberde x inçlik bir hareket yapacak ve bu hareketin süresi t dakika olacak. ...Yaşam yadsınıyor; denetleme gereksinmesi, yaratıcılık, merak duygusu, bağımsız düşünebilme yeteneği engelleniyor”²³ (Bayram, 2012:48).

Fromm’a göre insan ürettiğinin niteliği kadar değer bulur. Bir insanın, başka bir insan ya da toplum tarafından değer bulması, onun ne işe yaradığı ile ilgilidir. İhtiyacı karşılamayan, beğenilere hitap etmeyen insan işe yaramaz, atıl durumdadır, zira popüler olmak bu sebeple önem arz eder:

“Bir kişinin sunduğu nitelikler işe yaramıyorsa, bunların kullanım değeri yoksa o insanın hiçbir değeri yok demektir. ... kendi değerini biçen kişinin kendisi değildir. Aranıyorsa bir kimsedir, başkaları ondan hoşlanmıyorsa hiç kimse değildir”²⁴ (Bayram, 2012:50)

²³ Gillespie,J.J.,’ Free Expression in Industry’, (1948), Londra: The Pilot Press Ltd. Aktaran: Fromm, Sağlıklı Toplum, s. 120. Aktaran: Bayram, 2012:48

²⁴ Erich FROMM, ‘Özgürlükten Kaçış’, (1996), İstanbul Şemsa Yeğin (çev.). 4. Basım.s.105-106, Payel Yayınevi. Aktaran: Bayram, 2012:50

1.3.5. Emile Durkheim’da Yabancılaşma

Durkheim, yabancılaşma kavramını hiç kullanmamakla beraber, yabancılaşma kavramını doğuracak olan ‘anomi’ kavramının literatüre girmesini sağlamıştır. ‘Anomi’ kavramına, ‘Toplumsal İşbölümü’ ve ‘İntihar’ adlı eserlerinde yer veren Durkheim toplumları mekanik dayanışmaya ve organik dayanışmaya dayalı toplumlar olarak ikiye ayırmaktadır. Birinci tür toplumlarda bireyler arası benzerlikler yoğundur, iş bölümü gelişmemiştir, ait olunan topluma bağlılık son derece yüksektir. İkinci tür toplumlarda – organik dayanışmaya dayalı toplumlarda - bireyler arası farklılıklar fazladır, dolayısıyla bireyler birbirlerini tamamlar niteliktedir, bunun sonucu olarak da iş bölümü gelişmiştir. Durkheim, organik dayanışmaya dayalı toplumlardaki iş bölümünü olumlu karşılamakla birlikte bunun olumsuz yanları olacağını da belirtmektedir:

“Bu durumda işine gömülen birey, kendi etkinliği içinde her şeyden soyutlanmakta, artık yanı başında çalışan iş arkadaşlarını kendisiyle aynı işin içinde algılamamaktadır” (Ofloğlu ve Büyükyılmaz, 2008:122).

1.3.6. Melvin Seeman’da Yabancılaşma

Melvin Seeman, yabancılaşmanın beş ayrı boyutundan söz eder: güçsüzlük, anlamsızlık, kuralsızlık (normsuzluk), toplumsal yalıtım, kendine yabancılaşma.

Seeman’ın beş boyutlu gruplamasının ilki olan güçsüzlük, kişinin isteklerini ve beklentilerini kontrol edememesi durumudur. Kişi, sonuç değiştirme noktasında kendisini çaresiz hisseder ve eylemsizleşir. Anlamsızlık ise kişinin neye inanıp neye inanmayacağını bilememesi durumu ve etrafında olanların amacını kavrayamaması halidir. Seeman’ın gruplamasının üçüncü boyutu olan kuralsızlık (normsuzluk), Durkheim’in anomie kavramından ortaya çıkmıştır. Kuralsızlık, kişinin hedeflerine ulaşmak için toplum dışı normlara yönelmesi durumudur. Toplumdan uzaklaşma ya da tecrit ise toplum tarafından son derece önemli olan amaç ve inançların birey tarafından reddedilmesi ve birey için bir anlam ifade etmemesi durumudur. Kendine yabancılaşmayı Jefferson şöyle tanımlar:

“Kendine yabancılaşma, insanın artık işine ilgi duymaması, işi ile meşgul olamaması ve kendi fikirlerine, kendi kavrayışlarına yabancı olması durumudur”²⁵ (Tükel, 2012:40).

²⁵ Barlas TOLAN, ‘Toplum Bilimlerine Giriş’, 1991, Ankara, Adım Yayıncılık. Aktaran: Tükel, 2012:40

1.3.7. Yaklaşımlardaki Ortak Payda

Konu olduğu birçok disiplin ışığında denebilir ki yabancılaşma kavramının ortak boyutu, özne ve nesne arasındaki kopukluktur ve bunun sonunda gelişen şeyleşme sürecidir. İnsanın birey olarak değerinin kalmadığı, ürettiği şey doğrultusunda yer edindiği ve değer kazandığı bu dünyada birey tek haliyle önem arz etmeyip, toplum düşüncesi yani ‘ortak olan’ geçerli hale gelmiştir. Sonuç olarak “... toplumsallaşma ortak yaşam alanları, ortak yaşam alanları da ortak düşünce, dolayısıyla ortak bastırma alanlarının oluşumuna yol açar. Bu süreçte kurulu dünyayı aşan fikir ve ilhamlar ya bastırılır ya da mevcut dünyaya uygun hale getirilir” (Akyıldız ve Dulupçu, 2003:33). Ve neticede, tek tip düşünen, farklılıklara kapalı olan insan modeli ortaya çıkar. İnsan, doğasında var olan yeteneklerin sadece bir bölümü ile öne çıkarılması ve toplumsallaşmanın getirdiği engellemeler sebebi ile yabancılaşma olgusu beslenmektedir ve gelecekte de bilimlerin ilgi odağı olmayı sürdüreceğe benzemektedir.

1.4.Yabancılaşmanın Nedenleri ve Boyutları

Mevlana’nın altı defterden oluşan ünlü eseri Mesnevi’nin Birinci Defteri’ndeki “Kimden kaçırız? Kendimizden mi? Ne olmayacak şey!” (Mevlana, 2008:68) sözleriyle işaret ettiği yabancılaşma kavramı, modern dünyada gerek ekonomik sistem gerekse toplumsal sistemin etki etmesi sonucunda bireyler arası iletişimin azalması, yalnızlığın hâkim olması ve insanın sistemin bir parçası olması durumunu anlatır.

Yabancılaşmaya neden olarak teknoloji, ekonomi ve toplumsal yapı gibi faktörlerin üzerinde etkili olduğu dışsal faktörler ve aile ve kişinin karakteristik özelliklerinin üzerinde etkili olduğu öznel faktörler gösterilebilir.

1.4.1.Dışsal Faktörler

1.4.1.1. Teknoloji

Teknoloji, “insanoğlunun gereklerine uygun yardımcı alet ve araçların yapılması ya da üretilmesi için gerekli bilgi ve yetenektir.”²⁶

Sanayileşme devri ile birlikte oldukça hızlı ilerleme kaydeden teknoloji, önceki zamanlarda işçinin emeği olmadan bir anlamı olmayan üretim alanlarında, artık tek başına başat unsur haline gelmeye başlamıştır. Makinelerin işçilere beden kuvvetinde

²⁶ <http://www.makaleler.com/teknoloji-nedir--faydalar%C4%B1-ve-zararlar%C4%B1-nelerdir>
27.12.2014

getirdiği kolaylıklarla birlikte, işçilerin yaratıcılığında, kendi üretim alanlarında söz söyleme hakkında bir aleyhte durum doğurması söz konusudur. Artık işçi kendi zihinsel gücünü kullanamayarak makineye bağımlı hale gelmiştir. İşçi üretim alanına yorum gücünü katmadan adeta bir robot düşmüştür. Teknoloji işçiye göre değil, bilakis işçi teknolojiye göre kendisini organize etmiştir. Bunun kaçınılmaz sonucu olarak da yapılan işe yüklenen anlamda bir azalma ve beraberinde bir memnuniyetsizlik dolayısıyla yabancılaşma durumu baş göstermeye başlamıştır.

1.4.1.2. Ekonomi

Para kazanmanın yaşamak için gerekli bir unsur olarak görülmediği, aksine bir amaç olarak görüldüğü kapitalist sistemde, insan artık ‘sahip olduğu şey kadar insan’ durumuna düşürmüştür kendisini. E.Fromm ‘Özgürlükten Kaçış’ adlı eserinde üretme ve para kazanma eylemlerinin insan için artık kendi hayatını iyileştirici ya da destekleyici bir araç olarak görülmesinin ötesinde, insanın sürekli çalışarak para kazanma arzusunun bir amaca dönüştüğünü anlatır. Mütemediyen çalışma ve sermaye biriktirme, ekonomik sistemin insanı nasıl ağına düşürerek onu yabancılaştırdığını gösterir.

“İnsan, dev ekonomik makine içinde bir dişliye – eğer çok sermayesi varsa önemli, yoksa önemsiz bir dişliye- ama her zaman kendi dışındaki bir amaca hizmet edecek bir dişliye dönüşmüştür” (Fromm, 1997:115).

Ekonomik etkenlerin yabancılaşma üzerindeki etkisini Tolan, ‘Çağdaş Toplumun Bunalımı’ adlı eserinde ‘Maddesel yaratma yoluyla yabancılaşma’ başlığı altında insanın ürettiği nesne karşısında yabancılaşmasının haricinde, bir de insanın üretim araçlarına sahip olma ya da olmama durumuna göre bir yabancılaşma yaşadığından bahseder:

“Maddesel yaratma yoluyla yabancılaşma konusunda en klasik örnek, insanın makine tarafından köleleştirilmesi, yani bir yandan üretim araçları karşısında, diğer yandan da bu üretim araçlarına sahip olamama sonucunda köleleşmesidir. Her iki durum için ortak olan yön, insanların etkinlik ve varlıkları için zorunlu olan araçlar karşısındaki yabancılaşmadır” (Tolan, 1981:182).

Son olarak Marx’ın 1844 El Yazmaları’ndan alınan bir alıntı ile paranın her şeyi satın alma gücüne sahip bir konuma gelerek yabancılaştırma üzerindeki etkisine yönelik şu sözlere yer vermek yararlı olacaktır:

“Para... dürüstlüğü kötülüğe, kötülüğü erdeme, köleyi efendiye, efendiyi köleye, bilgisizliği akıllılığa, akıllılığı bilgisizliğe dönüştürür... Kendisine yüreklilik satın alabilen kişi, korkak bile olsa yürekli olup çıkar”²⁷ (Bayram, 2012:53).

1.4.1.3.Toplum

Toplum, belirli bir tarihsel dönemde bir arada yaşayan insan topluluğu olarak tanımlanmaktadır. Toplumlarda önemli olan topluluğun çıkarlarıdır ve bu da insanları bencilleşmeye iterek, önemli olanın insan değil, toplum olduğu duygusunu aşılır insana. Sonuç olarak da birey her özelliğini kullanamaz duruma gelerek yabancılaşır. Konfüçyüs’ün “Büyük ve üstün insan fazileti, küçük insan ise rahatını düşünür. Üstün insan kanunlar üzerinde kafasını çalıştırır, küçük insan ise kendi faydasını aramaya kalkar”²⁸ (Yümni, 2002:50) sözleri doğrultusunda hareket edecek olursak, toplumun yabancılaşmayı artırıcı etkisinin fazla olduğunu söylemek ve toplumu artık ‘küçük ülkü sahibi küçük insanların oluşturduğunu’ söylemek yanlış olmayacaktır.

İsmet Özel, ‘Üç Mesele: Teknik – Medeniyet – Yabancılaşma’ adlı eserinde hem dışsal faktör olarak ele aldığımız teknoloji, ekonomi, toplum hem de öznel faktör olarak ele aldığımız aile gibi unsurların yabancılaşma üzerindeki etkisine değinir. Özel’e göre teknoloji, insan hayatına sunduğu kolaylıkların yanı sıra insan hayatından götördükleri ile de bilinmelidir. İnsan yaşamına hizmet etme amacını aşan teknoloji, insanın üzerinde bir denetim oluşturarak onun özüne ters bir şekilde gelişimini engeller. Şu ya da bu kurallar çerçevesinde ele alınmayacak kadar çok boyutlu olan insan yaşamı, teknoloji ile birlikte tekdüzeleşmiştir ve insanın yaratıcı dehası kısıtlanmıştır. Sonuç olarak insan, makinelerin adeta sağır edici gürültüsü arasında kaldığından, kendi sesini duymak yerine, baskın gelen sesi takip etmeye başlamıştır.

“Teknik gelişmenin insanlara refah getirdiğinden kimsenin kuşkusu yok, ama bu gelişmenin insan davranışları üzerinde sert bir denetim kurduğu, böyle bir denetimin insanın serbestçe gelişip serpilmesine bir engel teşkil ettiğini ileri sürüyorlar. Her şeyden önce makinanın insan hayatına egemenliğinin insanın doğal ahenginin makinanın ahengine uydurulması sonucunu doğurduğu, böylece insanın kendi düzeninden çıkıp yabancı bir yaşayış düzenine mecbur edildiğini ileri sürüyorlar” (Özel, 1992:73-74).

²⁷ Karl MARX, 1844 El Yazmaları, (1975), İstanbul, Murat Belge (Çev.), 2.Basım, Payel Yayınevi, s.144-145. Aktaran: Fromm, Sağlıklı Toplum, s.126. Aktaran: Bayram, 2012:53

²⁸ Konuşmalar, çev.Muhadderer Özerdim, (1963), Ankara, s.36. Aktaran: Yümni, 2002:50

1.4.2.Öznel Faktörler

1.4.2.1.Aile

Aile, toplumun en küçük birimini oluşturur. İnsanın toplum içerisinde kendini ifade etme şeklinden, sosyalleşmesine kadar birçok unsurda aile faktörü son derece önemlidir. Anne ve babanın çocuğa karşı tutumu, çocuk üzerinde eğitici bir etkiye sahiptir. Anne ve babanın sadece çocuğa karşı tutumu değil, birbirleri ile iletişim şekli de çocuğun çevresiyle ne kadar barışık kalacağını, insanlarla iletişiminin kalitesini, kendisine duyacağı özgüveni belirler. Çünkü ilk öğrenme ailede başlar ve ailede kazanılan yaşantılar eğitici niteliktedir. Aile ortamında sağlıklı iletişimin olması, sevginin kazanılmaması ise çocuk üzerinde telafisi mümkün olmayan etkilere yol açabilir. Sevgisiz ve güvensiz bir ortamda büyüyen çocuk, topluma karşı önyargılı olacaktır, insanları tanıma şansını kendisine vermeden onlara kendi iç dünyasında olumsuz nitelikler yükleyecektir. Kaçınılmaz son olarak da toplumdan soyutlanacak ve kendisine de yabancılaşacaktır.

1.4.2.2.Kişi

Tonyukuk'un "Kendi içi dıştan tutulmuş gibiyiz"²⁹ (Yümni, 2002:54) sözünün de işaret ettiği yabancılaşmanın öznel sebeplerinden birisi de kişinin karakteristik özellikleridir. Psikanalizin kurucusu Freud'un kişilik kuramlarından yapısal kurama göre kişilik id, ego ve süper egodan oluşmaktadır. İd; yeme, içme, saldırganlık, cinsellik gibi doğuştan gelen dürtülerdir. İd zevk prensibine dayalıdır. Ego ise gerçeklik ilkesinden hareket ederek, id kontrol altına almaya çalışır, idin zevklerinin çevresel şartlara uyumunu denetler. Süper ego ise, ego gibi idin zevklerini denetler; fakat süper ego ahlak ilkeleri çerçevesinde denetimini yapar. İdin tatmininin ahlaki ilkelere ne derece uygun olduğunu sorgular. Süper ego geliştikçe bu üç ögenin birbiriyle iletişimi artar, bu bir sorgulama şeklindedir. Bu üç öge arasındaki etkileşim ve mücadele aşırı boyutlarda ise psikolojik sorunlara yol açar. Kişinin bu karakteristik özelliklerinden dolayı çevresine ve kendisine yabancılaşması da ihtimaller dâhilindedir.

²⁹ Ergin, Muharrem, 'Orhun Abideleri', (1975), İstanbul, s.54. Aktaran: Yümni, 2002:54

1.4.3.Yabancılaşmanın Boyutları

Tolan, ‘Çağdaş Toplumun Bunalımı : Anomi ve Yabancılaşma’ adlı eserinde yabancılaşmanın boyutlarını ve yarattığı tepkileri tablo halinde izah etmiştir: (Tolan, 1981:186)

Etkinlik Alanları	Nesnel Boyut	Öznel Boyut
Maddesel yaratma	Üretim araçları karşısında yabancılaşma	Güçsüzlük
Zihinsel ve tinsel yaratma	Zihinsel yaratma karşısında yabancılaşma	Anlamsızlık duygusu
Diğer insanlar ve toplumla ilişkiler	Toplum ve insan karşısında yabancılaşma	Toplumsal yalnızlık. Ölçüt yokluğu veya yetersizliği. Aşırı uyum
İnsanın öz etkinliği ile ilişkisi	Toplumsal rol karşısında yabancılaşma	Kendini özüne yabancı hissetme olgusu

1.5. Edebiyatta Yabancılaşma Olgusu

Din, felsefe, sosyoloji, psikoloji, ekonomi gibi birçok disipline konu olan yabancılaşma olgusu, edebiyatta da kendi yansımaları bulur. Sanayi devriminden başlayarak makineleşmenin iktisadi hayatı, sosyal hayatı etkilemesi ve belirlemesiyle birlikte, insan kavramı gerek iktisadi gerek sosyal gerek psikolojik anlamda birçok boyutta değişmiş ve eskisinden çok daha farklı sınırlara sahip bir kavram ortaya çıkmıştır. Bu değişim hızlı ve sürekli olmuştur. Toplumun bu değişimi karşısında insan kavramını her zaman bir gölge niteliğinde takip eden sanat ve bunun bir dalı olan edebiyat, kitlelerin bu değişimine de seyirci kalmamış, onun yakın takipçisi olarak aşama aşama bu değişimi eserlere konu etmiş ve yine ‘ayna olma’ görevini yerine getirmiştir.

Sanayi devriminin toplumsal hayattaki değişimi, sanata ‘gerçeklik ilkesi’ni kazandırmıştır. Ecevit bu gerçeklik ilkesini şu sözleri ile ifade eder:

“Romanda artık ideal olan değil, aksine insanın bizatihi yaşamında karşılaştığı gerçekler alışık olmadık bir teknikle okuyucuya sunulur”³⁰ (İlhan, 2012:44).

Teknolojinin ilerlemesi ile düşünce akımlarının çeşitlenmesi ve gelişmesi ile değişen insanı, edebiyat turnusol kâğıdından farksız bir görevle işler ki bu da modernizm ile gelen ‘gerçeklik ilkesi’ gibi algılansa da Aristoteles yüzyıllar önce ‘Poetika’ında bunu ‘mimesis’ (taklit) kavramıyla açıklamıştır:

“...epos, tragedya, komedyâ, dithrambos şiiri ile flüt, kitarâ sanatlarının büyük bir kısmı, bütün bunlar genel olarak taklittir (mimesis). Ancak adı geçen bu sanatlar, şu üç bakımdan birbirlerinden ayrılırlar: Taklit etmede kullanılan araç bakımından, taklit edilen nesneler bakımından, taklit tarzı bakımından” (Aristoteles, 2010:11).

21.yüzyılda madde karşısında aciz bir hale dönüşerek yalnızlaşan bireyi, Ecevit, insanın kendi içinde yaşadığı gel – git’ler ile açıklar. Ecevit’e göre yabancılaşan insan, öncelikle kâh maddenin zevkini tadar kâh yaşamın anlam sorununa dalıp içsel sorgulamalar yapar. Bu iki zıt yön arasında gidip gelen insan, ona göre, eğer anlam sorununu irdelemekte pes etmez ve başarıya ulaşırsa, maddenin daha değerli olduğu bu dünyaya yabancılaşır ve onu artık kendi yabancılaşan penceresinden izler.

“‘Ruh’ ve ‘madde’ bireşimi bir yapıya sahip olan insan, yapısını oluşturan bu iki ana özelliğin uçlarında dolaşarak yaşamda deneyim kazanır, ruhla madde arasındaki gel-git’le biçimlenir. Kimi kez maddeyi dorukta deneyimler, kimi kez ise iç dünyanın dipsizliğinde, kendini, dünyayı, evreni, insanı ve onun bu dünyadaki yaşam amacını sorgular. O dipsiz derinlikte uzun süre kalmayı başarabilen insan ise, - moda deyişle – ‘yükselen değerler’le biçimlenmiş bu dünyayı artarak ‘yabancılaşan’ bakışlarla izler.”³¹

İlk kez teolojide ortaya çıkan yabancılaşma kavramı, birçok disiplinde karşılığını buldukça anlamı giderek zenginleşmiş ve farklı bilim, felsefe ve edebiyat çevrelerince sınırları çizilmiş ve her tanımlamada yeni bir boyut kazanarak, kavram üzerindeki idrak sınırı yükselmiştir. Batı Edebiyatı’nda yabancılaşma kavramı üzerine söz söyleyen en önemli isimlerden biri kuşkusuz Rus roman yazarı Fyodor Dostoyevski’dir. ‘Yer Altından Notlar’ eserinde yabancılaşma olgusunu işleyen Dostoyevski akıl, matematik, formül, uygarlık gibi kavramların insanın iradesini git gide ortadan kaldıran unsurlar olduğunu belirterek, insanı tekdüzeliğe iten bu kavramların, sözde düzen sağlayarak insanın inisiyatif kullanma özgürlüğünü elinden aldığı tespitinde bulunur:

³⁰ Yıldız ECEVİT, ‘Edebiyatta yabancılaşma ve yabancılaştırma’, (1998) Virgül, S.14, Aralık, s.45-47. Aktaran: İlhan, 2012:44

³¹ <http://www.cafrande.org/edebiyatta-yabancilasma-ve-yabancilastirma-yildiz-ecevit/> 29.12.2014

“... insanın bütün hareketleri, matematiksel olarak yüz binlik logaritma cetvelleri haline getirilecek. ... (Her şey matematiksel olarak hesaplanınca insana yapılacak ne kalır ki?)” (Dostoyevski, 2014:30-31).

Dostoyevski, yine aynı eserinde insan hayatının bilimin kesinlik algısı çerçevesinde değiştirilmek istenmesini de eleştirir. Belirli ölçütlerle sınırlanamayacak denli çok boyutlu olan beşeriyetin, bilim tarafınca düzeltilmeye, değiştirilmeye kalkışılması Dostoyevski’ye göre irdelenmesi gereken bir sorundur; zira bunun karar vericileri kimdir ve bu karar ne kadar sağlıklıdır?

“...siz, insanı, eski alışkanlıklarından kurtarmak, iradesini bilimle ve öngörüyle uygunluk gösterecek bir şekle sokmak istiyorsunuz....İnsan iradesinin bu denli düzeltilmeye muhtaç olduğu kararını neye göre veriyorsunuz?” (Dostoyevski, 2014:38)

Orhan Pamuk ‘Manzaradan Parçalar: Hayat, Sokaklar, Edebiyat’ adlı eserinde bir bölümü Dostoyevski’nin ‘Yer Altından Notlar’ına ayırmıştır: “Dostoyevski’nin Yeraltından Notları’ı: Aşağılanmanın Zevkleri”. Pamuk’un bu başlık altındaki sözleri, Dostoyevski’nin anlattığı tarzda bir yabancılaşmayı kendi içinde de yaşadığının adeta itirafıdır. Pamuk, eserinde Dostoyevski’nin kahramanı ile kendisi arasında bir bağ kurduğunu, ikisinin de toplum hayatından uzak bir yaşam sürmesi ile açıklar. Bilincin fazlasının zararlı olduğunu düşünmesi, öz değerlendirmesini yaparken kendisini fazlasıyla eleştirmesi, üyesi bulunduğu milletin benimsediği değerleri yeterince benimsemediğini fark etmesi, Pamuk’u Dostoyevski’nin kahramanına yakınlaştıran nedenlerdir:

“Toplumsal hayattan kaçan bu kahramanın pek çok kişisel özelliğini gençlik yıllarımda kendime kolayca benzetmiştim hemen. Batılı kitaplarla zehirlendiği için kendisini ülkesinin hayatından kopuk bulması, fazlasıyla bilinçli olmanın, hatta bilincin her türlüşünün bir hastalık olduğunu düşünmesi, kendini suçlarken acılarının azaldığını fark etmesi...” (Pamuk, 2010:254).

Akıl, matematik, rasyonellik gibi kavramlarla modern çağ insanın bireyselliğinden mahrum kaldığını belirten Dostoyevski’ye paralel olarak, Weber de bürokratik işlere her gün bir yenisi eklenerek sistematize edilmeye çalışılan devlet işlerine bir eleştiri getirir ve yabancılaşmaya, katı kurallarla çerçevelenmiş bürokrasiyi ‘demir kafes’e benzeterek devlet işleri vasıtasıyla başka bir bakış açısından bakar. Bu bakış açısına göre, toplum hayatının düzene girmesi için konulan kurallar her geçen gün daha çok sistematize edilmeye çalışılarak yaşamdaki insan faktörü unutulmuştur.

“İnsanın çalışma hayatını düzene sokan bürokratik işleyiş ... insan unsurunun unutulur kural ve mevzuatın önemli hale geldiği bir duruma dönüşecektir. Bu durum günümüzde yoğun bir şekilde yaşanmakta, hayatımızı kolaylaştırsın diye benimsediğimiz kurallar, hayatımızı zorlaştırmakta ve çekilmez hale getirmektedir” (Tükel, 2012:43).

Bürokratik işleyişin ilerlemesini, insanların farklı davranış kalıplarını unutarak tek tipleşmesine neden olduğu için robotlaştırdığını öne süren Weber, insanın yaşamının en sıradan anına bile bu katı kuralları yerleştirdiğini söyleyerek ‘demir kafes’ benzetmesine açıklık getirir. İnsanların etrafında bir sınır çizerek, onları belirli davranış kalıplarına sokan ve onları kısıtlayan bu demir kafes, yaratıcılık ve özgürlük gibi insani özelliklerin zamanla yok olmasına neden olur. Ve bir süre sonra, kendisine çizdiği dar çerçevede yaşamını sürdürmeye alışmış insan, beşeriyetinin bu özelliklerinden vazgeçer ve insani özüne yabancılaşarak, tep tipleşir:

“Örgütün kuralları çerçevesinde yaşamını sürdüren insan, zamanla bu kuralları içselleştirerek günlük yaşamının bir parçası haline getirir. Ve bu noktadan sonra örgütler birey ve toplum için, bir ‘demir kafes’ oluşturur. ... Yaratıcılık, kendini gerçekleştirme ve özgürlük gibi insani erdemler bürokratik kurallar gereği yok edilir ve zamanla bireyler de bu yetilerinden vazgeçerler” (Tükel, 2012:43).

Yabancılaşma olgusunu edebiyatta inceleyen ve bunun üzerine önemli tespitlerde bulunan Ecevit, çağımız insanının madde ve ruh ikileminde gel-git’ler yaşayarak kendi öz doğasına yabancılaştığını ve onun artık gerçek bir insan değil; bir anti-kahraman olduğunu yazar. İnsanın doğayı kendi yararı doğrultusunda kullanmaya başlayıp bilime katkı sağlamaya çalıştığından beri insanın kendi özüne yabancılaşması sürecinin başladığını belirten Ecevit’e göre insan, artık, teknolojik gelişmelere ters orantılı olarak kendi özünde gerilemeler yaşamış ve özünden kopuk bir hale gelmiştir. İnsanın bu değişimi edebiyata da yansımış ve edebiyat artık onu bir anti – kahraman olarak işlemektedir:

“İnsan bilimde ilerleyip kendi yararı doğrultusunda doğayı değiştirmeye başladığından bu yana, kendi öz-doğasından da adım adım uzaklaşmayı, ona ‘yabancılaşmayı’ sürdürmüştür. ... Çağımız edebiyatı bir süredir onu bir insan

karikatürü olarak yansıtmaktadır metinlerinde; edebiyat bilimi terimiyle o bir ‘anti-kahraman’dır artık.”³²

İnsanı bir anti-kahraman olarak tasvir eden Ecevit, insanın yaşadığı bu yabancılaşmanın haricinde bir de yaşadığı süreçle ilgili bihaber olma durumundan bahseder. Etrafındaki sayı üstünlüğüne bakıp karar verme aşamasında yüzeysel davranan insan, sorununu fark edemeyerek, çevresi ve kendi özüyle arasındaki uzaklaşmayı idrak edemeyerek çözümsüzlüğünün farkında olmadığı gibi mutluluk oyununa kapılmıştır:

“...dinleyenlerden biri ‘ben yalnız değilim ki’ demişti, ‘üstelik çevremle aramda bir kopukluk da yok.’ Bunu söyleyen, dünya ve kendisiyle ilgili sorunlarını çözümlemiş bir yaşam bilgisi olabilirdi ancak ya da henüz diplerde kulaç atmayı öğrenememiş bir yeniyetme...”³³

Sorunun merkezinde olan insanın bu tehlikeli bilinçsizliği öncelikle kendisinden ve yaşadığı şeyden haberdar olma sorumluluğunu gerektirir. Yaşadığı durum karşısında, çözüm arayışına girmeyerek ve hatta yaşadığı durumun bir sorun olduğunu kabul etmeyerek, insan özünden uzaklaşma sürecini hızlandırdığı gibi, sorununu daha kalıcı hale getirmektedir. Ecevit’in sözlerini tamamlar nitelikte Akar, bireyin yaşadığı durumun farkında olamayışına değinir. Akar’a göre insanın içinde bulunduğu bu durumun bir sorun olduğunu anlamaktan uzak olması, onun özünün ne olduğunu unutmasından kaynaklanır. Ve zaten dışarıdan yönetimli bir hale gelmiş olduğu için insan, kendi durumunu da kendisi tespit etmeyecek ve çevreden gelen seslere daha çok kulak vererek, başkalarının onun için bir karar vermesini isteyecektir:

“Yabancılaşma ile kendilik değerlerini kaybeden birey, bu değerlerindeki yok oluşun bir eksiklik olduğunu algılayamaz. Bu bir bakıma yabancılaşma sürecinde başkalarının kabulleri ile yaşama devam eden bireyin, kendine ve yaşama aitliğini tümünden bir hiçliğin içine bırakmasıdır” (Akar, 2011:1637).

Batı edebiyatında yabancılaşma konusunu işleyen Dostoyevski (Yer Altından Notlar), Franz Kafka (‘Dönüşüm’, ‘Dava’, ‘Şato’), Herman Hesse (Bozkırkurdu), Elias Canetti (Körleşme), Jean Paul Sartre (Bulantı), Albert Camus (Yabancı) gibi yazarların haricinde, yabancılaşma konusunu ütopya kavramı ile bağlantı kurarak eserlerinde

³² <http://www.cafrande.org/edebiyatta-yabancilasma-ve-yabancilastirma-yildiz-ecevit/> 03.01.2015

³³ <http://www.cafrande.org/edebiyatta-yabancilasma-ve-yabancilastirma-yildiz-ecevit/> 04.01.2015

vermeye çalışan Georg Orwell'in '1984' ve 'Hayvan Çiftliği' adlı eserlerinde kullandığı sözler de dikkat çekicidir:

“Geçmiş denetleyen geleceği denetler, şu anı denetleyen geçmiş de denetler” (Orwell, 2010:37).

Şimdiki zamanın önemine değinerek, bilincin geleceği şekillendirdiğinin önemini vurgulayan Orwell, 'Hayvan Çiftliği' adlı eserinde, yine, hayvanların yönetimi insanlardan devraldığı bir ütöpik sistem ile yabancılaşma olgusunun, bilincin yoksunluğundan ileri geldiğini okuyucuya sezdirir. Yönetimin insanlardan devralındığı ve iktidara Napoleon adlı bir domuzun getirildiği ütöpik eserde, Napoleon hayvanların dünyasında kendi özüne yabancılaşarak insanlaşmıştır. Hayvanların sözde kendi sistemleri ile yönetecekleri çiftliğin giriş kapısına yazılan “Bütün hayvanlar eşittir ama bazı hayvanlar öbürlerinden daha eşittir” (Orwell, 2009:147) sözleri ile özgürlüğün herkese verilmesinin bir şey ifade etmediğini, çünkü bazı grupların ayrıcalıklara sahip olmak istediğini belirtir ve Orwell “... insanların bu ilkenin arkasında durmayarak kendilerine yeni despot liderler yaratmalarını, üstelik bunu emek ve eşitlik adına yapmalarını yaman bir çelişki olarak görmüş ve bunu kesin bir tavırla eleştirmiştir” (Yıldız, 2011:67).

1.5.1. Türk Edebiyatında Yabancılaşma Olgusu ve Sabahattin Ali'nin 'Kürk Mantolu Madonna' Eserinde Yabancılaşmanın İzleri

Batı Edebiyatı'nda Dostoyevski, Böll, Canetti, Frisch, Kafka, Hesse ile görülen yabancılaşmanın Türk Edebiyatı'ndaki etkisi, batının üstünlüğünün kabul edildiği ve dünyaya ilan edildiği Tanzimat Dönemi'nde görülmeye başlanmıştır. Kavramın yoğun bir şekilde işlenmeye başlandığı yıllar ise 1950'li yıllardır. Bu yıllarda Ferit Edgü, Orhan Duru, Demir Özlü, Leyla Erbil, Oktay Akbal yabancılaşma konusunu eserlerinde işlemiştir.

Türk Edebiyatı'nda yabancılaşma olgusunu doğaya yabancılaşma, aileye-topluma yabancılaşma, kendine yabancılaşma şeklinde gruplara ayırabileceğimiz şekilde inceleyen ve bu konuda üzerinde yıllarca çalışılacak eserler veren yazar, Sabahattin Ali'dir (1907-1948). Sabahattin Ali, yalnızlığı sadece eserlerinde işlememiş, bizzat yaşamıştır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Almanya'ya gönderilen Ali, orada kaldığı yıllarda yazdığı 'Daüssıla' adlı şiirinde Almanların soğukluğunu ve yalnızlığını şu mısralarla dile getirir:

“Burda her şey: Şehirler ve insanlar nursuzdur; /Alamanlar, adeta besili bir domuzdur. / Sokaklar saatlerce uzanır bükülmeden / Alamanlar dolaşır üzerinde gülmeden... / Burda tebessümün de günü saati vardır; / Dükkanlar hep bir çeşit, evler hep bir karardır” (Sönmez, 2009:45-47).

Sabahattin Ali gerek bestelenmiş şiirleri, gerek öyküleri ve gerekse yazdığı mektupları ile yalnızlığını, iletişim problemini, anlaşılamama duygusunu anlatır. “Bir insan ve aydın olarak çevresindeki insanlar tarafından anlaşılmama problemi yaşadığından anlaşılmayı bir ütopyaya dönüştürerek herkesten uzakta ve sevdiği bir kişiyle anlaşılmanın hayalini Sinop cezaevinden yazdığı bir mektupta şöyle dile getirir: Dünyada bana ‘Ne istiyorsun?’ diye sorsalar hiç düşünmeden vereceğim cevap şudur: ‘Anlaşılmak istiyorum’”³⁴(İlhan, 2012:47).

Sabahattin Ali, ‘Kuyucaklı Yusuf’(1937), ‘İçimizdeki Şeytan’ (1940), ‘Kürk Mantolu Madonna’(1943) eserlerinde yabancılaşma sorununu işlemiştir. Günümüzde hâlâ üzerine söz söylenebilen ve yabancılaşma konusuna edebiyatımızdan verilebilecek en elle tutulur çalışmalardan biri olarak örnek gösterilebilen bir eser olması mahiyetiyle, bu çalışmada bir alt başlık olarak ‘Kürk Mantolu Madonna’ adlı esere, yabancılaşma ekseninde ayrıca yer verilecektir. Türk Edebiyatı’nda ayrıca Atilla İlhan’ın ‘Sokaktaki Adam’(1953); Yusuf Atılgan’ın ‘Aylak Adam’ (1959), ‘Anayurt Oteli’ (1973); Adalet Ağaoğlu’nun ‘Ölmeye Yatmak’ (1973), ‘Bir Düğün Gecesi’ (1979); Ahmet Hamdi Tanpınar’ın ‘Saatleri Ayarlama Enstitüsü’ (1961), yabancılaşma konusunu işleyen başlıca eserler arasındadır. Oğuz Atay’ın ‘Tutunamayanlar’(1972) adlı eseri ise yabancılaşma olgusunun işlendiği ve günümüzde hâlâ gerek edebiyat gerekse felsefe çevrelerince irdelenen bir başyapıttır.

Modernist bir roman olan ‘Tutunamayanlar’da eserin başkahramanı, Selim Işık adlı genç bir aydındır ve roman Selim’in intiharını konu alır. Selim, entelektüel birikimi olan zengin bir aydındır; fakat aynı zamanda kültürel zenginliğin dar çevrelerce anlaşılamamaya neden olduğunun ve bu durumun aydınların kaderi olduğunun farkındadır. Çevresi ile kopuk bir yaşam süren Selim’in kaderi de anlaşılamamak ve yalnızlıktır. Selim, yaşadığı çevreye ayak uyduramayan, giderek topluma ve kendisine yabancılaşan ve bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak da bir ‘tutunamayan’dır. Yaşamın başkalarından değil, yaşandığı esnada ve bizzat birey tarafından öğrenilmesi gerektiğini

³⁴ Hıfzı TOPUZ, ‘Başın Öne Eğilmesin/Sabahattin Ali’nin Romanı’, (2010), İstanbul, Remzi Kitabevi. Aktaran: İlhan, 2012:47

Atay, başkahramanı Selim’e söyletirken, okuyucuya, toplumun anormal diye addettiği kişilerin, aslında kendi belirledikleri zoraki kalıplara uymayan ve özgür iradeleri ile kendi yollarını belirlemeye çalışan insanlar olduğu düşüncesini aşılar:

“Bana yaşamasını öğretmediler. Daha doğrusu bana her şeyin öğrenilerek yaşanacağını öğrettiler. Yaşanırken öğrenileceğini öğretmediler. ... Bana, başkalarına gösterdikleri basmakalıp yolları öğrettiler. ... Normal bir insan olmaya zorladılar... Olmayınca da anormal dediler” (Atay, 2014:611-612).

“Tutunamayanlar tümüyle bir yabancılaşmanın romanıdır, erdemli tinselliğin, yozlaşmış maddeselliğe yabancılaşmasının öyküsünü içerir.”³⁵ der Ecevit. Türk Edebiyatı’nda yabancılaşma konusu belirgin biçimiyle ilk modernist eserlerden olan ‘Tutunamayanlar’ adlı eser ile verilmiştir. Modernizmle birlikte insanların daha yoğun bir şekilde yaşadığı karamsarlık, yalnızlık, iletişimsizlik problemleri bu çağ eserlerinde verilmiştir. Günümüz yazarlarından Hilmi Yavuz’un ‘Fehmi K.’nin Acayip Serüvenleri’; Elif Şafak’ın ‘Araf’, ‘Mahrem’ adlı eserleri ile Orhan Pamuk’un ‘Kar’, ‘Kara Kitap’, ‘Yeni Hayat’ eserleri yabancılaşmanın işlendiği eserler arasındadır.

Yalnızlığı, yalıtılmışlığı, sadece eserlerinde işlemekle kalmayıp bu duyguyu bizzat yaşayan romancı Sabahattin Ali’ nin ‘Kürk Mantolu Madonna’sı, yazarın Almanya yıllarından izler taşır. “Kürk Mantolu Madonna, 18 Aralık 1940 – 8 Şubat 1941 tarihleri arasında Hakikat Gazetesi’nde ‘Büyük Hikaye’ başlığıyla tefrika edilmiştir. (8 – 10 Ocak 1941 günleri bayram olduğu için gazete çıkmamış; 14 – 15 Ocak tarihinde de bilinmeyen sebeplerden dolayı tefrika yayınlanmamıştır.)” (Korkmaz, 1991:226). Eserin kitap olarak basımı ise 1943 yılında Remzi Kitabevi tarafından gerçekleştirilmiştir.

Kürk Mantolu Madonna, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kahraman-anlatıcının Raif Efendi’nin ilginç bir insan olduğuna tesadüf ettikten sonra onunla ilgili izlenimlerini anlattığı bölümdür; ikinci bölüm ise Raif Efendi’nin Almanya’da geçirdiği iki yıl boyunca yaşadığı bir aşkı anlattığı bir defterin saklı anılarıdır. Eser iki farklı anlatıcının bakışı ile işlenmiş ve olay örgüsü, başkarakter Raif Efendinin, kahraman-anlatıcı ve Raif Efendi’nin Almanya’da bulunduğu süre zarfında aşık olduğu Maria Puder (Maria Puder’in, Sabahattin Ali’nin 1928 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Almanya’ya gönderilmesinden sonra orada tanıştığı Frolayn Puder adlı bir bayan olduğu yönündeki iddialar güçlüdür.) aracılığıyla yabancılaşmasının

³⁵ <http://www.cafrande.org/edebiyatta-yabancilasma-ve-yabancilastirma-yildiz-ecevit/> 06.01.2015

sebeplerini açığa çıkarır. Raif Efendi'nin yabancılaşmasına değinilirken, aynı zamanda kahraman-anlatıcının ve Maria Puder'in de yabancılaştığı izleri görülür.

Eser, kahraman-anlatıcının ilk başlarda son derece silik ve önemsiz gördüğü bir insan olan Raif Efendi'nin aslında nasıl bir iç derinliği olduğunu anlamasının bir tesadüften ibaret olduğunu anlattığı sözleri ile başlar. Kahraman anlatıcı, yeni girilen ortamlarda karşılaşılan insanların değerlendirilmesinde, insanların yüzeysel kalıplar kullanarak, sadece onların dış görünüşlerini baz aldığını düşünür. Bu yolla yapılan bir değerlendirme sığ ve eksik bir değerlendirmedir. Çünkü o insanların kendilerine göre bir iç dünyalarının olduğunu ve bu doğrultuda kendilerine has bir yaşam şekli geliştirdiklerini düşünmemek, büyük bir önyargı işaretidir.

“Böyle kimseleri gördüğümüz zaman çok kere kendi kendimize sorarız: ‘Acaba bunlar neden yaşıyorlar?’ ... Fakat bunu düşünürken yalnız o adamların dışlarına bakarız; onların da birer kafaları, ... kendilerine göre bir iç âlemleri olacağını hiç aklımıza getirmeyiz” (Ali, 2011:11).

Kahraman anlatıcı, Raif Efendi'nin silik görünüşünün arkasında, diğer insanlardan oldukça farklı, kültürel donanım açısından zengin ve son derece kendisine has bir yaşam stiline sahip bir insanın var olduğunu anladıktan sonra, insanların esasında farklılıklara algılarını neredeyse kapattıkları tespitinde bulunur ve insanların toplumun geneline benzemeyen kişileri çözme isteksizlerini dile getirir:

“Dibinde bir ejderhanın yaşadığı bilinen bir kuyuya inecek bir kahraman bulmak, muhakkak ki, dibinde ne olduğu hiç bilinmeyen bir kuyuya inmek cesaretini gösterecek bir insan bulmaktan daha kolaydır” (Ali, 2011:11).

Kahraman-anlatıcı işsiz kaldığı bir dönemde eski arkadaşlarından Hamdi Bey ile karşılaşır ve Hamdi Bey kahraman-anlatıcıya Raif Efendi ile birlikte aynı odada çalışacakları bir iş verir. Raif Efendi etrafı ile hiçbir iletişim kurmayan, büyük tepkiler vermeyen silik bir adam gibi görünse de eser kahraman-anlatıcıya, Raif Efendi ile kahraman-anlatıcının ‘edebiyat ve sanat’ gibi ortak bir zevkleri olduğunu, Hamdi Bey ile kahraman-anlatıcının karşılaştıkları esnadaki şu sözleri ile açığa çıkarır ve dikkatli okuyucuya Raif Efendi ile kahraman-anlatıcının olay örgüsü ilerledikçe yakınlaşacakları izlenimini verir:

“O ‘Bırak böyle şeyleri canım!’ diyerek pratik hayatın muvaffakiyetlerinden, edebiyat gibi boş zevklerin mektep sıralarından sonra ancak zararlı olabileceğinden bahsetti” (Ali, 2011:15).

Haftalarca birlikte aynı odada çalışan kahraman-anlatıcı ve Raif Efendi arasında samimi bir diyalog geçmemişken, bir gün yanlış yapılan bir iş yüzünden Raif Efendi'nin Hamdi Bey tarafından azarlanması üzerine, Raif Efendinin bu durumu önemsemeyip masasında kendi halinde tavırlar takınarak Hamdi Bey'in resmini yapması, kahraman anlatıcının dikkatini çeker. İlk yakınlaşmaları ise Raif Efendi'nin işe gelmediği bir dönemde kahraman-anlatıcının ona yaptığı ev ziyaretlerinde olur. Kahraman-anlatıcının Raif Efendi'nin tuttuğu defterden de böyle haberi olur.

Romanın ikinci bölümünü ise Raif Efendi'nin hatıra defterine anlattıkları oluşturur. İçine kapanık olduğu ve iletişim kurmakta zorlandığı için kitaplara sığınan bir çocuk olan Raif Efendi, gençlik yıllarında maddi durumu gayet iyi olan babası tarafından Almanya'ya sabunculuk işini öğrenmek üzere gönderilir. Orada sabunculuk işi ile ilgilenmek yerine müzelere ve resim galerilerine ziyaretlerde bulunur. Bir resim galerisinde gördüğü 'Kürk Mantolu Madonna' adlı tablodan çok etkilenir, günlerce bu tabloyu seyretmek için galeriye gider ve en sonunda tablonun sahibi Maria Puder ile tanışır ve ona aşık olur. Bir gün babasının öldüğüne dair bir telgraf alan Raif Efendi, işlerini düzelttikten sonra Maria'yı da yanına alacağını sözünü verir ve memleketine döner. Maria ile düzenli olarak mektuplaşırlar; fakat bir süre sonra Maria'dan mektup gelmemeye başlar. Bunun üzerine Raif Efendi aldatıldığını düşünür ve bir başka kadın ile evlenir. Yıllar sonra Ankara'da Maria'nın bir akrabasıyla karşılaşır ve ondan Maria'nın on sene önce hastalandığını ve bu hastalığa rağmen bir çocuk dünyaya getirdiğini öğrenir. Çocuğunun babasının Türk olduğunu söyler Maria'nın akrabası ve Raif Efendi karşısında duran ve birazdan ayrılmak üzere olan 8-9 yaşlarındaki bu kızın kendi kızı olduğunu anlar. Defteri okuduktan sonra Raif Efendi'nin iç dünyasının zenginliğini gören kahraman-anlatıcı, defteri vermek üzere Raif Efendi'nin evine gider; fakat ailesi onun öldüğü haberini verir.

Romanda, toplum tarafından silik, sıradan bir insan olarak algılanan karakterin, dış görünüşe aldanmayarak, insanın derinine inebilen bir bakış açısına sahip olan kahraman-anlatıcı tarafından anlatılması, kahraman-anlatıcı ile Raif Efendi arasında ortak özellikler barındırdığını okuyucuya sezdirir. Kahraman-anlatıcı işsiz olduğu bir dönemde iyi mevki sahibi eski bir arkadaşı Hamdi Bey ile karşılaştıkları bir gün, kapitalist sistemin kölesi durumuna gelen ve böylelikle yabancılaşan arkadaşına dair izlenimlerini şu sözleri ile anlatır:

“Mühimce mevkilere geçen adamların esaslı adetlerinden biri de galiba eski – ve kendilerinden geri kalmış- arkadaşlarına karşı gösterdikleri bu biraz da şuurlu dalgınlıktı” (Ali, 2011:14).

Raif Efendi, kültürel birikimi zengin bir insan olmasına rağmen, bunu belli etmez, o dönemin toplumunda ender sayıda insanın sahip olduğu özelliklerini adeta gizler gibi normalleştirir, ki bu da yüzeysel insan tahlili yapacak kimselerin, Raif Efendi gibi derin kişilikleri anlamasını zorlaştırır. Çünkü Raif Efendi, bilgisini hiçbir zaman görgüsüzce bir gösteriye dönüştürmemiş, yabancı dil bilmesini toplumda ayrı bir sınıfsal özellik saymamış ve sahip olduğu donanımın, onu diğer insanlardan ayırmasına müsaade etmemiştir. Bu durumda da silik görünümlü bir adamın, toplumda ayrıcalık sayılabilecek özelliklere sahip olmasını anlamak bir gözlem gerektirirken; onun bu donanım ile ayrıcalık talep etmeyip kendine has yaşam çizgisini korumaya çalışması da takdire layık görülecek bir davranış olarak değerlendirilebilir.

“... elinde veya cebinde ecnebi gazete ve mecmuaları görülmemişti. Hulasa, bütün varlıklarıyla: ‘Biz Frenkçe biliriz!’ diye haykıran insanlara benzer bir tarafı yoktu” (Ali, 2011:19).

Raif Efendi, çevresindeki aşırılıklara tepki vermeyen, sevinmeyen, üzülmeyen, yükselme hırslı olmayan, ailesinin geçimini sağlama görevi üstlenmiş adeta bir robot durumuna gelmiştir. Çevresince anlaşılamama, ve buna rağmen anlaşılma çabası içine girmeme durumu, başkahramanı yalnızlaştırmış, yabancılaştırmış ve onu ‘lüzumsuz’ görünen bir kişi yapmıştır. Raif Efendi, ailesi tarafından sadece para kazanmakla yükümlü bir aile bireyi olarak görünen, tıpkı iş ortamında olduğu gibi evinde de yalnızlık çeken bir adamdır. Eşi ve çocukları, ona tek fonksiyonu para kazanmak olan bir robotmuş gibi davrandıkları için, çoğu zaman onun varlığını fark etmeksizin yaşarlar. Zaman zaman neden daha fazla para kazanmadığından dem vursalar da, onun silik görünümü ile zaten daha çok işe yaramayacağına kanaat getirip, onu yalnızlığı ile baş başa bırakıp yaşadığı yabancılaşmanın şiddetini artırırlar.

“Sanki cansız bir makine sabahleyin birtakım siparişlerle dışarı bırakılıyor, akşamüzeri kolları dolu bir halde dönüyordu. ...Onun niçin daha fazla para kazanmadığına kızıyorlar, fakat aynı zamanda onun bir hiç, ehemmiyetsiz bir sıfır olduğundan emin bulunuyorlardı” (Ali, 2011:30-31).

Melvin Seeman’ın güçsüzlük, anlamsızlık, yalnızlık ve kendine yabancılaşma şeklinde kategorize ettiği yabancılaşma unsurlarının görüldüğü eserde, Raif Efendi’nin

hasta yatağında ailesi için söylediği “Ben onlar için hiçbir şey değilim...Hiçbir şey değildim... Senelerden beri aynı evde beraber yaşadık...Bu adam kimdir diye merak etmediler”(Ali, 2011:38-39) sözleri ile Almanya’da bulunduğu sırada babasının ölümünü bildiren telgrafi aldığı zamanda aşağıda belirtilen sözleri, Raif Efendi’nin kendi ailesince bile anlaşılmadığı, doğduğu ve sonradan kurduğu ailede karşılıklı sevginin hasıl olmadığı, bir sevgisizlik ve anlamsızlık çemberinde yaşadığı gerçeğini açığa çıkarır:

“...birisi bana: ‘Senin baban iyi bir adam mıydı?’ diye sorsa, verecek cevap bulamazdım. Çünkü iyiliği ve fenalığı hakkında bir fikir sahibi olacak kadar onu tanıımıyordum” (Ali, 2011:141-142).

Ailevi nedenlerle yabancılaşmanın en derin izlerinin görüldüğü eserde, Raif Efendi aralarında hiçbir biyolojik bağ bulunmayan bir insanla – tek insanla- bağ kurmuştur. Bazen tek bir insanın bile yetebileceğini söyleyen Raif Efendi, yalnızlığı en uç noktalarda yaşamış, yaşadığı olumsuzlukları diğer insanlara da genelleyerek anlamsızlık ve inançsızlık ile yalnızlaşmış ve yabancılaşmıştır:

“...bu şehirde yaşayan milyonlarca insandan ancak bir tanesiyle konuşmuş, yalnız bir tanesini tanımıştım. Belki bu da kâfiydi. Bir insana bir insan herhalde yeterdi” (Ali, 2011:146-147).

Ali, eserinin başkahramanı Raif Efendi’nin yaşadığı yabancılaşmanın sebebini, aile ilişkileri haricinde, onun dışarıdaki hayatında da arar. Sosyal yaşamında içine kapanık olan Raif Efendi, insanlara karşı duyduğu güvensizlik duygusu ile savaşmak yerine, onu diğer insanlara da genelleyerek, yalnızlığın daha çok pençesine düşer ve dahası yalnızlığı, kalabalıklar içinde olmaktan daha güvenli bulur; zira bir defa itimatsızlık içinde yeşermiştir ve Raif Efendi onu yok etmek şöyle dursun, insanlardan kaçarak yalnızlığına haklı gerekçeler üretmiştir:

“İçimde insanlara karşı öyle bir itimatsızlık, öyle bir acılık peyda olmuştu ki bundan zaman zaman kendim de korkuyordum.... Seneler geçtikçe bu his kuvvetini kaybedeceğine şiddetlendi” (Ali, 2011:146-147).

Türk Edebiyatı’nın en özgün karakterlerinden Raif Efendi, gerek kendi içinde gerek ailesinde gerekse iş çevresinde yaşadığı yalnızlık, iletişimsizlik, anlaşılamama, anlamsızlık duyguları ile yabancılaşma sorununun sadece belirli yerlerde görülmeyeceğini, aksine insani ilişkilerin olduğu her yere sıçrayabileceğini kanıtlar:

“ Buhran yalnız belirli kesimlerde değildir. Gerek kültür ve sanat hayatında ve gerekse en basit insan ilişkilerinde buhranı gözlemek mümkündür” (Doğan, 2003:16).

1.5.2. Alman Edebiyatında Yabancılaşma Olgusu ve Franz Kafka’nın ‘Dönüşüm’ Eserinde Yabancılaşmanın İzleri

Alman Edebiyatı’nda yabancılaşma olgusunun izleri, Türk Edebiyatı’nda görülmeye başlandığı tarihlerden çok daha önceki tarihlerde görülmüştür. Franz Kafka, ‘Dönüşüm’ (1915), ‘Dava’ (1925), ‘Şato’ (1926); Hermann Hesse, ‘Siddhartha’ (1922), ‘Bozkırkurdu’ (1927); Elias Canetti, ‘Körleşme’ (1935); Heinrich Böll, ‘Trenin Tam Saatiydi’ (1949), ‘Ademoğlu Neredeydin?’ (1951), ‘Palyaço’ (1963); Max Frisch, ‘Homo Faber’ (1957); Thomas Bernhard, ‘Neden’(1975), ‘Mahzen’(1976) eserleri ile yabancılaşma konusunu okuyucuya yansıtmışlardır.

‘Die Blendung’ orijinal adı ile 1935’te Nobel Edebiyat Ödülü sahibi Elias Canetti tarafından Almanya’da yayımlanan ‘Körleşme’ romanı, yabancılaşma olgusu içeren eserler arasındadır. Eser, ‘Dünyasız Bir Kafa’, ‘Kafasız Bir Dünya’, ‘Kafada Bir Dünya’ adlı üç bölümden oluşmaktadır. Romanın birinci bölümünde seçkin kitaplardan oluşan büyük bir kitaplığın sahibi Profesör Kien adlı bilim adamının, bölümün adı ile paralel olarak, kafasında nasıl dış dünyadan bağımsız olarak ayrı bir oluşumu geliştirdiği anlatılır. Kien, soğuk ve sert bir adamdır, gülmeyi pek sevmez, hayatını kitaplara adamıştır. Dışarı sadece kitap almak için çıkan insanlarla iletişim kurmayı reddeden bu soğuk bilim insanı, hizmetçisi Therese’nin bir gün kendisinden ödünç aldığı bir kitabı kadife bir yastık üzerinde ihtimamla okuduğunu görünce, onunla evlenir. İletişim problemi yaşanan evlilik zor zamanların işaretçisidir. Eserin birinci bölümü böyle biterken, ikinci bölümde, zıt karakterdeki bu çiftin evliliği, Kien’in eski hizmetçisi - yeni karısı Therese - tarafından sokağa atılması ile daha acı bir hal alır. İnsanlardan bilinçli olarak uzaklaşan Kien, kişiliği ile taban tabana zıt olarak bir pavyonda iş bulur. Artık, kendi değerleri olmaksızın ‘kafasız’ bir dünya kuruyordur kendine. Üçüncü bölümde ise zıtlıklar arasında neredeyse çılgına dönmüş Kien’in trajik sonu anlatılır. Bilimin gücüne inanan, insanlardan yalıtılmış bir hayat yaşayan, dış dünyaya tamamen kendisini kapatarak kitaplara sığınan Profesör Kien, yaşadığı olumsuzluklarla insanlara inanmanın gereğine inanmayarak ‘inançsızlık’ noktasına gelmiştir –ki bu da yabancılaşmanın bir işaretidir:

“Kişi, öteki insanlardan uzaklaştığı oranda hakikate yaklaşırdı. ...Yanından geçenlerin her biri yalnızca bir yalancıydı. Bu yüzden zahmet edip suratlarına bakmıyordu bile. ...Gerçekte yüzlerini her an değiştiriyorlar, bir gün bile aynı rolde kalmıyorlardı” (Canetti, 2011:32).

Herman Hesse’nin 1927 yılında yayımlanan romanı ‘Bozkırkurdu’, başkarakter Hary Haller’ın ruhsal sıkıntılarını işler. Hary Haller, toplumun değer yargıları ile zıt yargılara sahip, modernitenin sebep olduğu makineleşme ve insanların kişiliksizleşmesi ile kendisini yalnızlığa itmiş, içinde bulunduğu çevre ile son derece yabancılaşmış bir meczuptur, çölün ortasında bir başına kalmış bir bozkır kurdudur. Düşünme eyleminin, herkes tarafından gerçek anlamda yapılmadığını savunan Hary Haller, düşündükçe ve bu konuda kendisini geliştirdikçe ileri bir noktaya ulaşacağını farkındadır, tıpkı bir gün bu eyleminden ötürü insanlardan ve yaşamdan tamamen soyutlanacağını farkında olduğu gibi. Yaşadığı çevreden soyutlanarak, alışlagelen düzenin dışına çıktığı için kendisini nasıl bir sonun beklediğini şu cümlelerle anlatır:

“‘İnsanların büyük çoğunluğu yüzmeyi öğrenmeden yüzmek istemez.’ ... Yüzmek istememeleri doğal, çünkü karada yaşamak için yaratılmışlar, yüzmek için değil. Ve düşünmek istememeleri doğal, çünkü yaşamak için yaratılmışlar, düşünmek için değil! Evet, kim düşünürse, kim düşünmeyi kendisi için temel uğraş yaparsa, bunda ileri bir noktaya ulaşabilir; ne var ki, karayla suyu değiş tokuş etmiştir böyle biri ve bir gün gelir suda boğulur” (Hesse, 2009:17).

Hary Haller, insanların yapmacıklığını, ‘dostlar alışverişte görsün’ misali iş yapmalarını, rutine bağlanmış yaşamlarının onları adeta robotlaştırdığını aşağıda yer verilen sözlerle anlatırken, ardından hayatın amaçsızlığını, hüznünü dışa vurmadan yaşamaya devam eden insanları haklı bularak farklı kişilikleri bünyesinde barındırmış bozkır kurdu, kendisi ile bir kez daha çelişir ve kendisi için muttat ama toplum için olağandışı hislerinin yabancılaştığını bir kez daha içsel bir monolog edası ile itiraf eder:

“... insanların çoğu da her Allahın günü, her saat kendilerini zorlayarak, bir gönülsüzlükle böyle davranıyor, böyle yaşıyor ... hepsi de zoraki, otomatik olarak, gönülsüz görülen işlerdi, makineler tarafından da pekâlâ yapılabilecek ya da yapılmadan kalabilecek işler” (Hesse, 2009:74-75).

Alman Edebiyatı’nda yabancılaşma kavramını eserlerinde açık ve başarılı bir şekilde işleyen diğer bir yazar da Franz Kafka’dır. Kafka ‘Dönüşüm’ (Die Verwandlung), ‘Dava’ (Der Prozeß), ‘Şato’ (Das Schloss) eserlerinde, kimliklerini tam

olarak vermediği başkarakterler aracılığı ile bürokrasi ve ekonomik sistemin getirdiği çaresizlik duygusu sebebi ile oluşan yabancılaşma kavramını işler.

Kafka, insanı dehşete düşürecek ağırlıktaki olağan dışı şeyleri, sıradan, olağan bir dille anlatmıştır. Dönüşüm eserinde, başkarakter Gregor'un bir sabah böcek olarak uyanması ve geri kalan yaşamına bir böcek olarak devam etmesini bile doğal bir oluşum gibi yansıtmıştır. Bu üslup, Kafkaesk (Kafkavari) kavramının doğmasına neden olmuştur:

“İnsanın yabancılaşması ve anonim varoluş biçimi Kafka'nın eserlerinde sistemli ve dehşet verici bir kesinlikle betimlenmiştir. Kendini anlatırken şunları yazıyor Kafka: ‘Beni her şeyden ayıran bir boşluk var ve ben bunun sınırlarına bile uzanamıyorum’”³⁶ (Pappenheim, 2002:24) ”.

Kafka yabancılaşmaya sebep olarak genellikle bürokrasi ve aile kavramlarını gösterir. Bir alt başlık olarak incelenecek olan ‘Dönüşüm’ eserinde Gregor'un yabancılaşmasında aile ve bürokrasi büyük rol oynamıştır. Aynı şekilde ‘Kayıp (Amerika)’ adlı eserinde de ailesi tarafından terk edilen Karl Rossman'ın yabancılaşmasını anlatır. Ona göre insanın yabancılaşmasında, bürokrasinin ve ekonomik sistemin de ciddi bir etkisi vardır; çünkü insan, günlük yaşamının büyük bölümünü meşgul eden bir çalışma telaşına düşerek, kendi özünden uzaklaşmıştır.

“...bürokrasi ve getirdiği yabancılaşma bireyde özgürlük ve mutluluğa neden olmamış; bireyde bürokrasinin ‘demir kafeslerine’ hapsolması sonucunu doğurmuştur. Bu bağlamda Kafka metinlerinde bürokrasi ve getirisi olan yabancılaşma vurgusunun yanında kapitalist sisteme dönük ironik eleştirel yaklaşımı da göz ardı etmemek gerekir” (Gündüz, 2011:94).

Yabancılaşma unsurunu aile, iş, bürokrasi ve yasa çerçevesinde inceleyen Franz Kafka, diğer düşünür ve yazarlardan farklı olarak, eserlerinde anlattığı yabancılaşmayı somut bir şekilde göstermiştir. Modern hayat tarzını benimseyen toplumların makineleşme ile birlikte insanın her yerde nesne durumuna gelmesi ile insanın özüne yabancılaşmasını, çaresizliğini, yalnızlığını anlatan yazar, eserlerinde gerek aile, gerek iş, gerek bürokrasinin sebep olduğu ve artırıcı güç olduğu yabancılaşma unsurunu başarıyla işler. Alman Edebiyatı'nda yabancılaşma olgusunun daha iyi anlaşılması ve bizatihi yabancılaşma konusunun edebiyat alanında nasıl harmanlanıp işlendiğini

³⁶ Ferdinand Tönnies, ‘Einführung in die Soziologie’, (1931), Stuttgart s. 239. Aktaran: Pappenheim, 2002:24

görmek açısından Kafka'nın 'Dönüşüm' adlı eserini 'yabancılaşma' açısından incelemek faydalı olacaktır.

Gregor Samsa, ailesinin yükünü tek başına omuzlayan, kız kardeşinin konservatuara gitme hayalini yerine getirebilmesi ve babasının borçlarını ödeyebilmesi için ağır iş şartlarına sahip bir şirkette, pazarlamacı olarak çalışmaktadır. Başkarakter bir sabah uyandığında böceğe dönüşmüştür. Her sabah erkenden uyanıp işe yetişebilmek için trene koşması gereken saatlerde, o bir böcek olarak uyanmıştır. İşe geç kaldığını telaşla fark eden Gregor, böcek haliyle yataktan kalkmaya ve işe yetişmek için yola koyulmaya niyetlenir; fakat yatağından kalkıp odasının kapısını dahi açmayı tek seferde başaramaz. Annesinin onu uyandırmak için geldiğinde, içerideki garip sesleri duyması ile çalıştığı iş yeri müdürünün eve gelip Gregor'un işe neden gelmediğini sorgulaması arasında çok zaman farkı yoktur. Gregor yoğun çabaları ile saatler sonra açabildiği odasının kapısından bir böcek olarak ailesini karşılar. Bu şaşırtıcı durumu yaşatmadan önceki düşünceleri ile kendisine ağır gelen sorumluluklarından kurtulabilme ümidini hesap eder:

“Eğer korkarlarsa artık Gregor'un bir sorumluluğu kalmayacak ve rahatlayacaktı. Her şeyi soğukkanlı karşılayacak olurlarsa o zaman telaşlanması için bir neden olmayacaktı ve bu durumda acele ederek sekiz trenine yetişebilecekti” (Kafka, 2014:18).

Gregor'u yeni böcek haliyle gören müdürü arkasına bakmadan evden kaçar, annesi sinir krizleri geçirir. İlkın Gregor'a iyi davranan kız kardeşi Grete'nin davranışları da zamanla olumsuzlaşır ve babası tarafından evi terk etmesi istenen Gregor, çok geçmeden ölür ve evin hizmetçisi tarafından bir faraşla atılır.

Gregor Samsa'nın bir sabah uyandığında böcek olarak yeni oluşumu karşısında pek şaşırmaması, aksine işe nasıl yetişeceğini düşünmesi yabancılaşmasının göstergesidir; çünkü kapitalist toplumun gereklerini koşulsuz yerine getiren insan, özüne sırt çevirerek beşeriyetinin gereklerini ikincil, üçüncül önem derecesine itmiştir:

“...öncelikle yataktan kalkmak zorundayım, zira trenim beşte kalkıyor” (Kafka, 2014:7).

Kafka'nın bürokrasi ve ekonomik sistemin yabancılaşmayı besleyici unsur olarak görmesi, başkarakter Gregor'un insanların samimiyetsizliğini, ekonomik sistemin acımasızlığını ve kapitalist yöneticilerin çalışanları nasıl gereksiz derecede fazla disiplinle denetlemesini eleştirdiği şu cümlelerde yatar:

“Hani anne ve babam olmasa, çoktan istifayı basmıştım. Patronun karşısına dikilir, içimden ne geçiyorsa açık açık söylerdim” (Kafka, 2014:7).

Bürokrasi ve ekonomik sistemin yabancılaşma üzerindeki etkisinin anlaşıldığı eserde Kafka, buna paralel olarak sıkı bir disiplinin çalışanları nasıl bezdirdiğini Gregor’a söylediği şu cümleler ile yansıtmıştır:

“Sanki ne diye en küçük bir gecikmede çalışan insanlar hakkında hemen en kötü kuşkuyla düşünülüyor bir şirkette çalışmaya mahkum edilmişti!” (Kafka, 2014:13)

Eserde sadece Gregor’un yabancılaşması değil, diğer karakterlerde görülen yabancılaşmaya dair de izler bulunmaktadır. Ekonomik sistemden aslında yönetici konumundaki kişiler de nasibini alır ve onlar da çalışma odaklı bir yaşama mâhkum edilerek bir yabancılaşma yaşarlar. Ancak onlar yaşadıkları bu durumun farkında olmayarak, mutluluk hallerini sürdürmeye devam ederler. Kapitalist sistemin eserdeki temsilcisi firma müdürünün şu sözleri, ekonomik sistemin onları nasıl dönüştürdüğünü ve ‘ne yazık ki’ sözünü, ‘ne mutlu ki artık’ diye düzelttiği cümlesi ile bundan bilinçsizce mutsuz olduklarını anlatır:

“Biz iş adamları – ne yazık ki ya da ne mutlu ki artık, nasıl tarif ederseniz – hafif rahatsızlıklarımızı işimiz nedeniyle çoğu zaman yüzeysel bir şekilde geçiştirmek zorunda kalırız” (Kafka, 2014:15).

Bireyin içine düştüğü yabancılaşma duygusu, para kazanmak için yaşanan bu dünyada, aile içerisindeki samimiyetsiz ve çıkarıcı tutumlar sebebiyle daha çok artmakta ve birey yalnızlaşmakta ve git gide topluma ve kendine uzaklaşmaktadır. Gregor’un odasından çıkmak üzereyken ve çıktıktan sonraki ilk dakikalarda ailesinin tepkileri, Gregor’un artık çalışamayacağı için ona olan öfkelerinin belirtisini taşır:

“Kız kardeşi ... ne diye ağlıyordu? ...firmadaki işini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya bulunduğu için mi, yoksa patronun anne ve babasının eski borçlarını isteyeceğinden korktuğu için mi?” (Kafka, 2014:15)

Modern toplumun dayattığı ‘çalışma’ zorunluluğunda bireyler, aynı ofisi ya da daireyi paylaştıkları çalışma arkadaşları ile bir dayanışma içinde değil, bilakis rekabet ortamı içerisinde çalışırlar. Çalışma ortamında huzur bulamayan bireyin, rahatlamayı aile içerisinde bulacağı beklentisi de olumlu karşılık almaz. Neticede ortaya çıkan iletişimsizlik, artık bireyi her girdiği ortamda bekleyen bir kaderdir. Dönüşüm’de Gregor’un bir böceğe dönüşmesine rağmen ilk başlarda insani ses çıkarabilmesi ve daha sonra bozuk halde çıkan sesi ve en sonunda da insanları hâlâ anlamasına rağmen onlara cevap verememesi,

Kafka'nın yabancılaşma sürecinde iletişim problemine dikkat çekmek istediğinin bir göstergesidir.

Böcek Gregor, dönüşümünden sonra hem bir böceğe ait hem de bir insana ait davranışlar sergileyerek kendi içindeki bölünmüşlüğü göstermekle beraber, aynı zamanda hâlâ insansı özelliklere sahip olduğu için aile içinde değer bulabileceği düşüncesini güder:

“Müzik onu bu kadar etkilediğine göre, kendisine bir hayvan gözüyle bakılabilir miydi?” (Kafka, 2014:63)

Gregor'un kız kardeşi Grete, ilk başlarda son derece düşünceli davrandığı ağabeyine karşı artık düşmanca duygular beslemekte ve onun evden gitmesi gerektiğini sesli olarak ilkin o ifade etmektedir ve Gregor konusunda vardığı kararı açıklarken, diğer insanların da onları bu karar konusunda suçlamayacağını belirterek, kendi kararlarını alma aşamalarında özgür olmadıklarını okuyucuya gösterir:

“...bu belayı başımızdan atmamız gerek. ... Sanıyorum, bu konuda kimse bizi en ufak bir şekilde suçlayamaz” (Kafka, 2014:66).

Eser, Gregor'un evden kovulmayı beklemeden ölmesi ile son bulur. Ailesinin daha iyi koşullarda yaşaması için iş ve ev arasında mekik dokuyarak geçirdiği hayatı, hizmetçinin farası ile dışarı atılmakla noktalanır. Artık aile, önüne bakmakta ve gelecek planları yapmaktadır. Bu arada güzelleşen, serpilen Grete de anne ve babanın gözüne çarpmıştır, artık yeni bir kazanç kapısı açılmıştır.

Kafka, 'Dönüşüm' adlı eserinde karakteri böceğe dönüştürerek insanın topluma ve kendisine yabancılaşmasını somutlaştırarak anlatırken; Dostoyevski'nin on yıllar önce yayımlanan eseri 'Yer Altından Notlar'da Dostoyevski de 'böcek' figürünü ele alarak, bu hayatta her şeyden bihaber olmanın akıllıca olduğunu kendi ifadeleri ile dile getirir. Bu sözler tamamen bir tesadüf müdür ya da Kafka bu sözlerden esinlenmiş midir bilinmez; ama 'böcek' figürü ile silik, önemsiz bir bireyin anlatıldığı yabancılaşma konulu eserde (Dönüşüm'de) daha anlaşılır çözümlemeler yapılması için bu sözleri vermek yeni ipuçlarına işaret edebilir:

“...şimdi size niçin bir böcek bile olamadığımı anlatmak istiyorum. Size, şunu tüm içtenliğim ve ciddiyetimle söyleyeyim ki, çoğu zaman böcek olmayı çok istedim. Ama ne yazık ki, buna bile layık olamadım. Sevgili okuyucularım, yemin ederim, her şeyin tam anlamıyla farkında olmak bir hastalıktır; hem de tümüyle gerçek bir hastalık” (Dostoyevski, 2014:13).

İKİNCİ BÖLÜM

2. ALMAN ROMANLARINDA YABANCILAŞMA

2.1. Heinrich Böll

2.1.1. Heinrich Böll'ün Hayatı

Almanya'nın en tanınmış yazarlarından Heinrich Böll, 1917 yılında Köln'de dünyaya gelir. Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı bir yılda marangoz bir ailenin altıncı çocuğu olarak dünyaya gelen Böll, daha çocukluğunun ilk yıllarında savaştan dünyaya tanık olmuştur. Doğduğu tarih ve doğduğu yer, savaşın unsurları ile yakınlık açısından, onu hayatı boyunca etkilemiştir ve sanat hayatında eleştirel bir üslup oluşturmada etkindir.

Birinci Dünya Savaşı'nın acımasız boyutlara ulaştığı bir dönemde dünyaya gelen Böll, 1929'daki Dünya Ekonomik Buhranı ile birçok insanla aynı kaderi paylaşır, ailesi yoksulluk çeker. Ardından, Böll'ün tanık olduğu ve onu derinden etkileyen ve yazın hayatının şekillenmesinde büyük pay sahibi olan İkinci Dünya Savaşı patlak verir. 1939'da Köln Üniversitesi'ne kayıt yaptırdığı yılda, askere alınır. Batı ve Doğu cephesinde savaştan Böll, cepheden kaçmak için çeşitli hastalıklara tutulmaya çalışır, sahte evraklar düzenler.

17 yaşında şiir yazmaya başlayan Böll, savaştan sonra ailesinin geçimini sağlayabilmek için edebiyatla yoğun bir şekilde ilgili olacağı dönemi ertelese de Köln Belediyesi'nde işe girdikten sonra öyküleri yayımlanmaya başlar. 'Kara Koyunlar' (Die Schwarzen Schafe) öyküsü nedeniyle, yazarlar birliği Gruppe 47'nin bir toplantısına katıldığı 1951 yılında, birliğin edebiyat ödülünü alır. Eserleri 18 dilde yayımlanan yazar, birçok önemli ödüle layık görülür ve birçok önemli kuruluşun başkanlığını yapar. Aldığı ödüller içerisinde en önemlisi ise şüphesiz 1972 yılında aldığı Nobel Edebiyat Ödülü'dür.

Böll, ülkesinin sınırlarını aşan, dini ve politik bağlılığı olmayan, farklı kültür çevrelerine hitap eden evrensel bir yazardır. Sadece kendi ülkesindeki sorunlarla ilgilenmeyip başka ülkelerdeki insanların sorunlarını da kendisine dert edinen ve bunun için birtakım faaliyetlere girişen duyarlı bir yazar olması sebebiyle çok sevildiği gibi çok eleştiriye de maruz kalmıştır. Hiçbir ideolojiye, hiçbir partiye kendisini ait

hissetmeyen yazar, kalemi ile var olmak istediğini ve ülkesinden çok uzaklara yine yazdıklarıyla ulaşmak istediğini, Nobel Edebiyat Ödülü'nü aldığı sırada Stockholm'de yaptığı konuşmasında şu sözleri ile belirtir:

“Hiç kimsenin düzenlemesine ya da uzatmasına gerek olmayan tek geçerli pasaportum, yazdığım dildir”³⁷ (Aytaç, 1995:25).

Kendine has üslubu ve sanata yüklediği sorumlulukla edebiyat yapan ve angaje edebiyatçı olarak görülen Böll'ün başlıca eserleri: *Trenin Tam Saatiydi* (1949), *Ademoğlu Neredeydin?* (1951), *Ve O Hiçbir Şey Demedi* (1954), *Babasız Evler* (1954), *İrlanda Güncesi* (1957), *Savaş Çıktığında - Savaş Bitince* (1962), *Palyaço* (1963), *Bir Görev Seyahatinin Sonu* (1966), *Fotoğrafta Kadın da Vardı* (1971), *Katharina Blum'un Çiğnenen Onuru* (1974), *Dört Oğluma Mektup ya da Dört Bisiklet* (1985).

İkinci Dünya Savaşı'nı yaşamış bir yazar olarak savaşı ve sonrasında yaşananları eserlerine konu olarak alan yazar, eserlerinde sık sık kullandığı geriye dönüş tekniği ile savaş öncesini ve savaşı da anlatır. Eserlerinde “özellikle o devrin ideoloji kurbanlarını, ideolojinin sebep olduğu insanlık trajedisini canlandırır” (Aytaç, 1995:243). Eserlerinde kullandığı eleştirel ve alaycı üslubu ile savaşı ve savaş sonrasını anlatan yazar, sefaletin, açlığın, ahlaki yozlaşmanın, yabancılaşmanın sebebi olarak savaşı görür. Savaş sonrasında yaşananların da toplumda yaşanan sessiz bir savaş – belki bir iç savaş – olduğunu anlattığı eserlerinde, toplumun çeşitli kesimlerinden seçtiği kahramanları ile savaş sonrasında yaşanan maddesel ve ahlaki eksikliğin nasıl geniş bir alana yayıldığını gösterir. Roman kahramanları arasında çocuklar, eşlerini savaşta kaybetmiş kadınlar, savaşa gönülsüz giden gençler yer alır. Savaş sırasında Nazi düşüncesi ile yanıp tutuşan ve savaşı destekleyen, ancak savaş sonrasında takındıkları yeni tavırlar ile toplumda yine kendilerine iyi konumlar elde etmeyi başaramamış kişilere de yer veren Böll, savaşın suçlusu olarak gördüğü bu insanları, çabuk intibak etme yeteneklerinden ötürü eleştirir ve onları samimi bulmaz.

Doğduğu yerin ve İkinci Dünya Savaşı'nın yazın hayatında etkili olduğu yazar Heinrich Böll, üretken bir yazın hayatından sonra 1985 yılında yaşama gözlerini yummuştur. Ardından birçok eser bırakan yazar, eleştirel tutumu ve alaycı bakış açısı ile birçok kez eleştiriye maruz kalsa da duruşunu bozmamıştır ve edebiyata yüklediği işlev ile insanları hâlâ aydınlatmaya devam etmektedir.

³⁷ Rede zur Verleihung des Nobelpreises am 10.12.1970 in Stockholm; H.B. Neue pol. u.lit. Schriften s.282. Aktaran: Aytaç, 1995:25

2.1.2. Heinrich Böll'ün 'Palyaço' Eserinde Yabancılaşma Olgusu

2.1.2.1. 'Palyaço' Eserinin Özeti

Monika Silvs benim için evi temizleyip hazırlamıştı. Kendimi ilk defa evimde rahat hissediyordum ki ben öyle uzun uzadıya bir yerde kalamam, Marie de benim gibidir. Beş yıl boyunca iyi para kazandım, fakat bugün cebimde beş kuruşum dahi yok. Beni rahatlatacak tek şey içkiydi, Marie beni terk ettiğinden beri iyi geliyordu içki içmek. Para meselesini, annem ve babamla görüşüp ya da bir yolunu bulup halletmem lazım. Kız kardeşim Henriette'nin daha 16 yaşındayken ölümünün üzerine annem ve babamın benim için pek bir önemi kalmamıştı. Henriette 1945 yılının Şubat ayında uçaksavarlara gönüllü olarak yazıldı. Onu son gördüğüm anı unutamıyorum. Başındaki zarif şapkasıyla tramvaya biniyordu, tıpkı bir okul gezisine gider gibiydi. Eve döndüğümde anladım olup biteni. Annem, Yahudi Yankee'lerin bu kutsal Alman topraklarından atılması için hepimize görev düştüğü görüşündeydi. Beni ve Leo'yu da bu uğurda harcamaya niyetli bakışlar attı. Ben, bu Yahudi Yankee'leri Bonn'daki bir toplama kampına götürürlerken görmüştüm. Üşüyorlardı, korkaklardı. Henriette hiçbir zaman geri dönmedi, ona ne olduğunu hiçbir zaman öğrenemedik. Kutsal Alman topraklarını korumak maksadıyla annem tank bombalarına el alışkanlığımız olsun diye evin bahçesini bize tahsis etmişti. Aralarında sekiz yaşındaki erkek kardeşim Leo'nun da olduğu bir gün, o zamanlar gençlik kolunun başkanı olan Herbert Kalick ile bir tartışma yaşadım. Tartaklandım. 'Nazi domuzu' diye bağırdım suratına. Leo ağlıyor, fakat karışmıyordu. Herbert, hakaretimden ötürü büyükleri çağırmıştı, cezamın belirlenmesi gerekirdi. Bu uğursuz lafı nereden öğrendiğim soruldu. Annem, 'Ne yaptığını bilmiyor. Aksi halde elimi çekerdim ondan' (Böll, 2014:31) diye savunup savunmadığını anlamadığım sözler söylemişti. Cezam bahçeye çukur kazmaktı, böylelikle bahçedeki Apollo heykelinin de işini bitirmeyi planlarken, bunu yapmak Georg adında bir çocuğa nasip oldu. Georg yanlışlıkla bir tank bombasını ateşlemiş, kendisini ve heykeli havaya uçurmuştu. Herbert Kalick ise bu olayı 'Neyse ki Georg yetim bir çocuktu' (Böll, 2014:31) diyerek yorumlamıştı.

Telefonun başında, borç alabileceklerimin listesini oluştururken Marie'yi düşündüm. Acı çekiyordum, Marie'nin din kitaplarında 'et arzusu' deniyordu çektiğim acılara. Aklım hâlâ almıyordu, Marie nasıl olur da benimle yaşadığı şeyleri Züpfner ile de yaşayabildi, nasıl onun yatağına girebildi. Buna rağmen Marie bile benim için ölmemişti. Annem benim için ölmüştü. Savaş sırasında Yahudi Yankee'lerini kutsal

Alman topraklarından çıkarmak için çocuklarını bile savaşa ‘Başaracaksın yavrum’ sözleriyle uğurlayan yumuşak sesli o mağrur annem, birkaç yıl sonra İrk Çatışmalarını Uzlaştırma Cemiyetleri Merkez Komitesinin başkanı oldu. Komitedeki konuşmalarını sanırım yine o yumuşak sesi ile yapıyordu.

Zamanımın çoğunu Marie’nin babasının – Derkum’un dükkânında geçirirdim. Bir gün Derkum’un yokluğunda Marie’nin odasına çıkmayı planladım. Tedirgin ve heyecanlıydım; fakat vazgeçmek niyetinde değildim. Marie on dokuz yaşındaydı, bense yirmi bir. Daha da önemlisi o katolikti, Züpfner gibi. Ben değildim. Derkum’a anlatmalı mıyım diye düşündüm. Marie ile aramızda geçenleri Leo duyarsa ne tepki verirdi? Leo dindardı. Babamın on yıldan beri sevgilisi olduğunu öğrendiğimizde en büyük şoku Leo geçirmişti. Bense hak vermiştim babama, çünkü annemin merhameti bile yalandı. Leo’ya dün gece karımla beraber olduğumu söyledim. Evlenme merasiminin ne zaman olduğunu sordu. Bana verebileceği parası olup olmadığını sordum, olursa göndermesini istedim ve o anda gitmeye karar verdim. Derkum’un dükkânına gidip Marie’yi beklemeye koyuldum. Marie gitmişti. Derkum’un kasasındaki bozuklukları çıkarıp verdi, o iyi biriydi.

Züpfner’in Marie’yi giyinirken ya da diş macunu tüpünü sıkarken seyretmesi düşüncesi beni deli ediyordu. Marie benimle yaşadıklarını Züpfner ile de yaşıyor olamazdı. Bu düşüncelerden sıyrılıp mezhep değiştirip katolik olan kardeşim Leo’yu aradım. Telefonu açan rahip lahana kokuyordu. Yatılı okuldan bir rahip lahananın duyguları uyuşturan bir bitki olduğunu söylemişti. Okuldaki idarecilerin akıl fikirleri ‘et arzusu’ndaydı. Asıl ahlaksızlık bu değil mi? Tıpkı yatılı okulda kızları düşünmeyelim diye saatlerce futbol oynatmaları gibi.

Marie ile resmi nikâha yanaşmayışımın nedeni doğacak çocuklarımızı katolik terbiyesi ile yetiştirmek istemeyişimden geliyordu. Çocukların katolik terbiyesine göre yetiştirileceğini yazılı olarak bildirme meselesini anlayamıyordum bir türlü. Devleti memnun etmek neden bu kadar önemliydi? Marie ağlıyordu. ‘Düzenin prensipleri’ne sadece onu istediğim için uymak istiyormuşum. Evet, sadece onu istiyordum. Sabah uyandığımda Marie’nin bıraktığı notu buldum: ‘Gitmem gereken yola gidiyorum’.

Sırada Kinkel vardı arayacağım, topluluğun reisi Marie’nin adresini bilirdi. Marie’yi-karımı aradığımı söyledim. Marie, karınız değil dedi kesin bir dille. ‘Yazılı mecburiyet’i kabul edemediğim için ben günâhkar sayılıyordum onların gözünde. Katolik olmayan kocasından kaçan Marie’nin yaptığı iffetsizlik ise doğru karar

oluyordu. ‘Katolikler sinirimi bozuyor’ dedim. ‘Peki protestanlar?’ diye sordu. ‘Onlar da hasta yapar beni’ dedim. ‘Ya Allahsızlar?’ dedi. ‘Sürekli Allah’tan söz ederek sıkıntı verirler’ dedim. ‘Siz nesiniz peki?’. ‘Ben bir palyaçoym. Benden aldığınız bir katoliği arıyorum: Marie’. Bu konuşmaya devam etmek gereksizdi, Kinkel’i de silmişim. Telefonum çaldı, arayan menajerimdi, gazetede çıkan yazıdan sonra bir yıl sahneye çıkmamamın iyi olacağını söylüyordu. Gözyaşları içinde Marie’yi düşünürken telefonum tekrar çaldı, arayan Sommerwild’di, Marie ile ilişkimi ‘metres hayatı’ gibi gören rahip. Her şeye hazır olduğumu, mezheplerine bile geçmeye hazır olduğumu söyledim. Sommerwild de bu konuda Marie gibi düşünüyordu. ‘İsteyerek değil’di bu arzum. Fakat ne fark ederdi? Benim istediğim Marie’ydi. Marie’nin Züpfner ile Roma’ya gittiğini öğrendim. Papanın huzuruna çıkıp diz çökeceklerdi. Papa ‘kızım’ ve ‘oğlum’ diye konuşacaktı ama önünde diz çöken çiftin zina yaptığını bilmeyecekti. Papa için üzülüm doğrusu. Bu düşüncelerle boğuşurken, kapının zili çaldı. Gelen babamdı. Çalışamayacağım bir yıl süresince eğitim almamı söylemek ve bana para vermek için gelmişti. Marie ile birlikteliğimden sonra beni reddederek hem vicdanlarını hem banka hesaplarını rahatlatan anne ve babaya sahip ben, aslında zenginliğimize rağmen, çocukluğumuzda da hiç doymamıştık. O zamanlarda da annem paradan ‘ilahi’ para diye söz ederdi. Sevgilisi için bir villa yaptıran babama ise şu anda çıkarıp kalbimin nasıl yara aldığını göstermek isterdim. ‘O hikâye’ dedi babam. Evet, o hikâyeydi. Babamın ardından bakarken, ondan tek kuruş almadığım gibi, cebimdeki son parayı da pencereden caddeye fırlattım. Pişman olmam uzun sürmedi. ‘Et arzusu’ duyuyordum, Marie’yi istiyordum. Bir kadın hükümet ve kilise tarafından görevlendirilmek üzere ‘o şeyi’ yaparsa o evliliğin güzel olacağından şüphe ederim. Papa ile bu meseleyi de konuşmam gerekecek. Ona yanlış bilgiler veriliyordu kesin. İnsanlara da yanlış bilgiler verildiği gibi. İlk çocuğunu ölü doğuran Marie’yi hastanede ziyaret ettiğimde, çocuğun takdis edilmediği için gökyüzüne çıkamayacağını söyleyip ağlıyordu. O gece Katoliklere din dersinde okuttukları saçmalıkları öğrenmişim. Canım sıkıldığından, koridora çıkıp hastane penceresinden dışarı bakmışım. Karşı duvardaki iki afiş dikkatimi çekmişti. “SPD’ye inan”. “CDU’ya ver reyini.” Her yer bu tarz yanlış bilgiler ve hasta insanlarla doluydu.

Hiçbir şey yapamayacaktım, biliyorum. Ne Roma’ya gidecektim ne Papa ile konuşacaktım. Kukla iplerimi tekrar bağlayıp kendimi yukarı çekmeye çalışıyordum fakat her girişimim başarısızlıkla sonuçlanıyordu. Belki bir gün Sommerwild’e gidip

mezhep değiştirmeye hazır olduğumu dahi söyleyecektim. En fenası da o zaman olurdu herhalde. Sommerwild benden Marie ve Züpfner ile barışmamı isterdi. Marie ve Züpfner ile barışmak benim için en son şeydi. Alman katoloğinin first lady'si Marie, benimle beraberken uzun bir süre kiliseye gitmemişti. İnancının sarsıldığı noktada ona Papa Johannes ve Züpfner'i gösterirdim. Kiliseye gitmeye başladıktan sonra bazı sabahlar uyuya kalırdı. Onu ben uyandırır, hatta taksi bile çağırırdım. Bu çabalarımın Marie çok hoşlanırdı. Fakat bir gün benden, doğacak çocuklarımız için o kâğıdı imzalamamı istedi. Çocuklarımızla ilgili sık sık hayal kurardık onunla. Ne giydireceğimizi, ne yedireceğimizi... Marie açık renkli yağmurluk giydirmenin bense dik yakalı kazaklar giydirmenin daha doğru olacağını söyledim. Züpfner'den çocukları olursa, onları paltosuz çıkarmalı dışarı, çünkü onunla bütün palto biçimlerini konuşmuştuk.

Makyaj yapmak için banyoya geçtim. Paraya ihtiyacım vardı. Babam benim için sokak şarkıcısı karnesi temin edebilirse istasyon merdivenlerine oturur Roma'dan gelecek trenleri beklerdim. Eğer Marie önümden geçer ve bana sarılmazsa işte o zaman benim için son çare intihardır. İntiharı düşünmüyordum. Marie'yi tekrardan ikna edebilsem, onu Züpfner'den ayırabilir ve ondan boşanması mümkün olmayacağı için benimle metres hayatı yaşamaya razı edebilirdim. Ama ölürsem neler olacağını da biliyorum: Schnier aile mezarlığındaki yerimi alırdım. Annem arkamdan ağlardı. Beni bu hayatta anlayanın sadece kendisi olduğunu iddia ederdi. Kabiliyetli ama disiplinsiz bir insan olduğumu da eklerdi. Kinkel bile ağlayacaktır, hıçkıra hıçkıra. Sommerwild de bir şeyler söyleyecektir. Marie ise inanmayacaktır ölümüme. Züpfner'i terk edip beni arayacaktır her yerde. Bir sırrı kendimle mezara götürecektim. Annemin bir gün mutfağa inip kocaman bir salamı ağzına acele ile attığını görmüştüm. Tiksinimiştim. Bu sırrı bende kalacaktı.

Telefonum tekrar çaldığında arayan Leo'ydu. Gelmek yerine aramayı tercih eden katolik kardeşim bana para vermeyi teklif ediyordu. Gelemezmiş, yoksa dosyasına geçermiş. Bir gün Leo ile her şey üzerine konuşmak isterdim. Eski günleri, bahçemizdeki tank bombası ile çalışıldığı yılları, evimizde askerlerin konakladığı dönemleri... Bir gün ekmek almak üzere öbür taraftaki fırıncı erkek kardeşine giden bayan Wieneken'ın ve yanındaki birkaç kadının Amerikan askerleriyle görüştüğü, casusluk yaptığı söylendi. Subay kurşuna dizdirmek istedi. Babam cesaretle atıldı ve savundu kadınları. İçinde yaşadığımız devir tam bir 'orospuluk devri'ydi. Orospuların

kullandığı kelimeleri artık herkes kullanıyordu. Sommerwild bir gün bir açık oturumdaki konuşmasından sonra ‘Beni iyi buldunuz mu?’ demişti. Orospların yanlarından ayrılırken erkeklere sorduğu sorulara benziyordu. Sadece ‘Beni başkasına da tavsiye et’ cümlesi eksikti.

Bir sigara yaktım. Şapkanın içine atmak için birkaç kuruş aradım, bulamadım. Ağlamak istiyordum, yüzümdeki makyaj mani oluyordu. Marie beni bu halde görüp hâlâ Züpfner’le gidebiliyorsa, ölmelidir. İşte biz o zaman ayrılırız. O zaman mezarının başına gider ve üzülürüm.

Aşağı indim. Dışarısı serindi. Ceketimin yakalarını kaldırdım. Basamağa oturdum. Yere bıraktığım şapkanın içine son sigaramı yerleştirdim. Şarkımı söylemeye başladım: ‘Zavallı Papa Johannes’. Hoparlörde bir ses: Hamburg treni. Şarkıya devam ettim. Şapkaya atılan para ile irkildim: Bir kuruş. Şarkıya devam ettim.

2.1.2.2. Eserin Yabancılaşma Olgusu İle İlgili Detayları

2.1.2.2.1. Yabancılaşmanın Heinrich Böll Anlatımı: ‘Palyaço’

“geçen gün yüzüme rastladım
bir ilan panosunda
korktum birden, kusacak gibi oldum
‘Olur öyle’ dedi palyaço,
‘Herkes alçaktır biraz.’”³⁸

Savaş Sonrası Alman Edebiyatı’nın en önemli yazarlarından Böll, “Palyaço” eserini 1963 yılında yayımlamıştır. Savaş sonrasının değişen dünyasını anlatabilme cesaretini gösterebilmek için bir palyaçonun seçilmesi manidardır. Palyaço, insanları sadece güldürmeyen aynı zamanda kurduğu oyunlarla insanlara mesaj veren bir sanatçıdır. Sanatı ile eğlence ve düşünsel yetiyi birleştiren palyaçoların yüzleri hep makyajlıdır. Yüzlerinin tamamı fondöten ile kaplanan palyaçoların asıl kimlikleri gizlidir, çünkü palyaço toplumda gerçeği fark eden herhangi biridir, belki çocuktur, belki bir lise öğrencisidir, belki bir meczuptur, belki üniversite kürsüsünden bir profesördür. Fakat palyaçonun göz ve ağız kısımlarının belirginleştirilmesinin bir sebebi vardır: Gözler, gerçekleri görebilmek için daha büyüktür ki nitekim sanatçı, toplumun gerçekliklerini bu gerçekler tamamen ayyuka çıkmadan algılayandır, zira sanatçı

³⁸ <http://turgutuyar.blogcu.com/palyaco/487716> 14.02.2015. ‘Palyaço’ şiirinin Turgut Uyar’a ait olduğu yönündeki iddialar güçlü olsa da bu konuda bir netlik yoktur.

topluma ışık tutmalıdır. Ağız kısmının büyük olmasının sebebi ise, ortaya çıkarılan gerçeklere ironi ile yaklaşılması için insanları gülmeye teşvik edebilmesidir. Kâh acı, kâh trajikomik gerçeklere gülmek cesaret ister, bu yüzden palyaço, ilk gülendir, ilk cesaret edendir.

Batı ve Doğu sanat dünyasında “palyaço” karakterine sıkça yer verilmiştir. Dünyanın en iyi karikatüristleri arasında gösterilen Türk karikatürist Semih Balcıoğlu’nun (1928-2006) “Palyaçolar” adlı eserinde, Türk şair ve yazarı Enis Batur tarafından ele alınan bir yazıda şöyle der:

“...palyaçonun, binbir nüansı bünyesinde barındıran toplam bir duruşu olduğunu kesinlemek güç değil: Herkesin bildiği, tanıdığı bir duygu paradoksu bu. Coşkunun içinde bekleyen gam, gülmenin yanibaşındaki kanlı gözsuyu” (Balcıoğlu, 1997:3).

Böll, savaş sonrasının değişen yüzünü bir palyaço aracılığıyla anlatıyor. Bu palyaço, tezatlıklarla dolu bir hayat sürer: Zengin bir aileden gelir, fakat hasislikten kaynaklı bir yokluk içindedir. Çocukluğunun zengin, ihtişamlı çevresini dikkatli gözlerle süzer ve daha çocukken bile sebebine akıl erdiremediği olayları anımsar. Böll, karakterlerin savaş sırasındaki ve savaş sonrasındaki dönüşümlerini palyaçonun gözlemleriyle aktarır, okuyucunun parçaları birleştirmesini sağlayarak okuyucuya, yabancılaşan palyaçonun diğer karakterleri ikiyüzlü buluşunun haklılığını düşündürür. Günlük hayatın merhametsiz akışını, her şeyin kâh devlet kontrolünde kâh din kontrolünde geliştiği yaşamı, insanların adeta ipleri başkasının elinde olan bir hayat sürdüklerini gösteren eserde, palyaço, cemiyet tarafından dışlanan, yabancılaşan bireyi simgelerken; savaş sonrasının dönüşümüne çabuk intibak edebilen cemiyet insanı ise gerçekte bir kukladan farksızdır.

Eserin başkahramanı palyaço Hans, beş parasız ve umutsuz bir şekilde dönemin başkenti Bonn’da karşımıza çıkar. Sevddiği kadın Marie tarafından terk edilince, alkol düşkünlüğü artar ve sahnede sarhoş bir halde oyununu sergilediği için düşüp bacağına yaralar. Artık hem işsiz hem de yalnızdır. Marie ile ilişkisi bir karı-koca ilişkisinden farksızdır. Beş yıl boyunca birlikte yaşarlar, şehir şehir gezerler, birbirlerini anlar ve severler. Marie, ilişkilerinin resmi ve dini yolla onaylanması niyetindedir. Doğacak çocukların Katolik inancıyla yetiştirileceğinin resmi onayını almak, cemiyetinden kopamayan Marie için büyük bir önem taşır, öyle ki bir ilişkinin kalben onaylanmasını yeterli görüp devlet tarafından onaylanmasını manasız gören Hans’ı günün birinde terk eder. Yalnız ve cebinde bir Mark’ı olan palyaço, para alabileceği ve kendisine

Marie'nin yerini söyleyebileceği umuduyla arayabileceklerinin bir listesini oluşturur. Eser, bu telefon görüşmelerinin gerçekleştiği ve başkahramanın geriye dönüş tekniğini kullanarak çocukluğunda iz bırakan olayları anlattığı 4-5 saatlik süreyi kapsar. Telefon listesindeki isimlerin çoğu, savaş sırasında ateşli bir Nazi savunucusuyken, savaş sonrasında cezalandırılmak yerine önemli görevlere getirilen mühim şahsiyetlerdir. Hans'ın annesi, bunun en göze çarpan örneğidir. 16 yaşındaki kızı Henriette'yi 'kutsal Alman topraklarını Yahudi Yankee'lerden kurtarmak için' savaşa gönüllü olarak gönderen annesi, savaş sonrasında Almanların pişmanlığını anlatan seminerler vererek sivil toplum örgütlerinin barışçıl başkanı olmuştur. Dinin ve devletin insan iradesinin önüne geçtiğinin örneğini yansıtan roman, basıldığı yıllarda büyük tepki görmüş ve kimi kitapçıların raflarında yer bile alamamıştır. Böll, 1985 yılında esere eklediği Sonsöz ile, "Katolik inancını değil Almanya'da o inancı temsil ettiğini söyleyenlerin kültürsüzlüğünü eleştirdiğini söylüyor."³⁹

Din kurallarının toplum yaşamını belirlediği, laiklik anlayışından uzak bir yaşamın hüküm sürdüğü Almanya yıllarını anlatan Böll, savaş sırasında Yahudi aleyhtarı olan Nazilerin, savaş sonrasında cezalandırılmak yerine yüksek mevkilerle taltif edilerek aslında tehlikenin savaş yenilgisi ile bitmediğini, bilakis devam ettiğini yazar. Eserinin eleştirildiği yıllara yönelik olarak, yazar ile kahramanın karşılaştırılmasının büyük hata olduğu görüşündedir. Çünkü ona göre, edebiyat hicvedebilir ve kültürel eksikliği olanlar eserin gerçekte neyi eleştirdiğini anlamakta güçlük çekmektedirler:

"... romanımın kilit noktası diyebileceğimiz bir ilkesi vardır: 'O'ndan habersiz olanlar görecekler, duymamış olanlar anlayacaklar.' ... Hataların en budalacasını yapıp yazar ile roman kahramanını birbiriyle kıyaslayacaklarına, bu ilkeden yola çıkmaları gerekmez miydi?" (Böll, 2014:249-250)

Böll, 'Palyaço' eserinde savaş sonrası Almanya'sındaki değişimi bir palyaçonun alaycı dili ile anlatır. Günlük hayatta dini ve resmi kuralların baskın geldiği, dışarıdan yönetimli insanların ele alındığı eserde, savaş sonrasındaki dünyaya hızlı bir şekilde intibak edebilen eskinin Nazisi yeni dünyanın ise sözde barışçıl insanları, vicdanlarının seslerinden uzak bir yerlerde kendi kurdukları dünyaya kendi gibi düşünmeyenleri almamakta ve eskiyi hiç unutmayanları (Hans annesi ile yaptığı bir telefon konuşmasında, annesi 16 yaşında savaşa gönüllü olarak gönderdiği ve ardından hiç

³⁹ <http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/416646/Palyaco.html> 14.02.2015

haber alamadığı kızı ile ilgili Hans’a sorar: “Onu hiç unutmayacaksın, öyle değil mi?” “Unutmak mı? Unutmalı mıyım onu, anne?”) (Böll, 2014:36) garip karşılamaktadırlar. Artık geride yalnız ve şaşkın bir palyaço kalmıştır; çünkü herkes geçmişi unutmakta yüksek başarı göstermiştir.

2.1.2.2.2. Yalnız ve Şaşkın Bir Adam: ‘Hans Schnier’

Hans Schnier, Böll’ün sanatkâr karakteridir. Schnier, mesleği gereği insanları hem güldürür hem düşündürür. O bir palyaçodur. Tiyatrocu değildir, bir palyaçodur (Hans babası ile yaptığı bir konuşmada bunu açıkça dile getirir: “ Babam ‘Ne olmak istiyorsun?’ diye bağırıyordu. Ben de ‘Palyaço’ yanıtını vermiştim. ‘Artist demek istiyorsun değil mi? Öyleyse seni bir tiyatro okuluna göndereyim’ demişti. ‘Hayır, artist değil palyaço. Tiyatro okulunun yararı olmaz bana’.”) (Böll, 2014:44). Yalnız bir palyaçodur. Düşünsel ve fiziksel anlamda yalnızlığı en yoğun hissettiği bir anda karşımıza çıkar.

Dönemin başkenti Bonn’a sefil bir halde dönen Hans, beş yıldan beri birlikte yaşadığı ve karısı olarak gördüğü Marie tarafından dini sebeplerden ötürü terk edilmiştir ve beş parasız kalmış bir haldedir. Eser boyunca olayları Hans geriye dönüş tekniğini sıklıkla kullanarak anlatır. Eser, Hans’ın Bonn’a ilk varış anından başlar. Günlük yaşamın telaşında, bazen bazı hareketlerin neden yapıldığı sorgulanmaz, hatta yapıp yapılmadığı bile sorgulanmaz. Duyumsamadan yaşamak olarak niteleyeceğimiz bu hayat tarzını, insan çoğu kez her şey normal akışındayken fark etmez. Bir şeylerin yolunda gitmediği dönemlerde, sıkıntılı insanın hareketleri yavaşlar, hareketlerinin ve belki de sorgulama döneminde olduğu için yaptığı ve yapmadığı her şeyin farkına varır. Çevresine yabancılaşan birey, kendi kabuğuna çekilerek kendini izleme olanağı bulur. Ancak daha sonra bu yalıtılma toplumdan kopmaya kadar gidecektir. Hans da sıkıntılı bir dönemde olduğundan olsa gerek bazı hareketlerini hiç düşünmeden otomatik bir şekilde yaptığının farkına varır:

“Hemen hemen beş yıldır her sabah bir yere doğru yola çıktım veya bir yere vardım. ... bilinçaltımın bir köşesinde bu otomatikleşmenin içime işlemiş olan kaygısızlığını duydum” (Böll, 2014:13).

Hans Schnier, Protestan bir aileden gelir. Savaş sonrası moda olduğu için ailesi tarafından Katolik bir okula gönderilir. Dindar değildir; fakat din ile bir sorunu da yoktur. Kendisine iyi gelen dini kitapları okur, ilahileri söyler. Çoğu kez diğer

insanların düşünemediği kadar basit düşünür, zira bir şeyler hep karmaşık olmak zorunda değildir. Berrak bir zihni vardır. Ona göre insanların hayat akışı içerisinde gereksiz kasılmaları, gülme eylemini bile insanların dış baskıya maruz kalarak yapıp yapmamaları düşündürücüdür:

“...beni seyredip biraz eğlenmek isteyen subaylar ise, ‘savunma bakanı’ numaramı yaptığımda, ellerinde bira kadehi, gülüp gülmemekte tereddüt ediyorlardı...” (Böll, 2014:16)

Hans’ın ilginç özellikleri vardır. Sanatçı olmanın verdiği dikkatli oluştan mı kaynaklanıyor bilinmez ama Hans telefonda konuştuğu insanların o anda nasıl koktuklarını duyabiliyor. Telefonda konuştuğu Kostert’in menekşeli pastil, kardeşi Leo’nun okulundaki rahibin lahana, Kinkel’in evinin et suyu koktuğunu; annesinin ise hiçbir şey kokmadığını duyar. Duyduğu bu kokular ile palyaçonun o insanlara karşı hissettiği düşünceler arasında bir bağ kurulabilir. Hans’ın menekşeli pastil koktuğunu iddia ettiği Kostert, palyaçoya işi karşılığında ücretini veren kişidir. Palyaço tasasız gördüğü Kostert’in kokusunu duyduktan sonra, kalkıp kişisel temizliğini yapar. Kardeşi Leo’nun okulundaki bir rahiple telefonda konuşan Hans, lahana kokusu alır ve bu koku ona yatılı okul günlerini anımsatır. Yatılı okullarda erkek öğrencileri cinsel açıdan uyuşturmak için yemek listelerinin buna uygun olarak hazırlandığını söyleyen Hans, bu durumu ahlaksızlık olarak değerlendirir. Çünkü ona göre, idarecilerin bu tavrı bile onların ‘et arzusu’ndan başka bir şey duymadığını gösterir. Erkek öğrencilerin yaptığı sporu bile cinsel açıdan yorgun düşürdüğü için destekleyen bir zihniyet karşısında Hans şaşkındır ve böyle bir çevreye yabancılaşmamak Hans gibi duyarlı bir insan için mümkün değildir:

“İşte bütün bunlar bence edepsizliğin ta kendisidir! Tıpkı yatılı okulda saatlerce futbol oynatmaları gibi. Yorulalım da, kızları düşünmeyelim diye” (Böll, 2014:72).

Hans telefon konuşmalarından birini de annesi ile yapar ve annesinin her zamanki gibi hiçbir şey kokmadığını söyler. 16 yaşındaki kız çocuğunu savaşa gönderen bir anneye karşı, Hans artık hiçbir şey hissetmemektedir. Duygusuz bir kadın olan ve sahip olduğu katı ilkeleri özellikle topluluk önünde sergilemekten hoşlanan annesi, toplumun genel yargıları ile hareket eder, çocuklarını anlamak istemez ve kadınların hiç kokmaması gerektiğine inanır. Hans “Herhalde annem hiç kokmadığı için babamın çok cici bir sevgilisi vardı.” (Böll, 2014:39) diye düşünür. Ve babasının bir sevgilisi

olmasını, annesinin merhametsizliğine bağlar: “Belki de babam haklıydı. Merhameti bile gerçek olmayan bir kadınla evlilik zordu” (Böll, 2014:54).

Hans’ın şaşkın ve yalnız bir palyaço olmadan önce çocukluğundan itibaren onu derinden etkileyen ve ailesinden, toplumdan git gide uzaklaşarak yabancılaşan bir birey haline gelmesine sebep olan birtakım olaylar vardır. Bu olaylar onun daha çocuk yaşta bile büyüklerinin anlamsız hareketlerini sorgulamasını sağlamıştır ve doğrularını söylemekten küçük yaşlarda iken bile vazgeçmemiştir. Onu derinden sarsan olaylardan ilkinin evlerinin bahçesinde yaşamıştır. Savaş yıllarında evlerinin bahçesini annesi, bazukalara el alışkanlığı olsun diye çocuklara tahsis eder. Çocukça oyunlar oynanması gereken bahçede, Hans henüz on dört yaşında gençlik kolunun başkanı olan Herbert Kalick ile kavgaya tutuşur ve ‘Pis Nazi domuzu’ diye bağırır. Bunun üzerine kendisinden birkaç yaş büyük Kalick tarafından tutuklanır ve büyüklere haber verilir. Sorgudan geçirilen küçük Hans, çocukça bir öfke içerisinde, sağa sola bağırır; çünkü annesi bile onun için “Ne dediğini, ne yaptığını bilmiyor. Böyle olsaydı elimi çekerdim ondan.” (Böll, 2014:31) der. Çocukça bir öfke ile söylediği söz için - bir eğitmeni olmasına rağmen - öğretmeni Brühl ise öfkesini kumar ve öğretmeni Brühl savaş sonrasında pedagoji akademisinde ‘cesur politik geçmişe sahip’ (Böll, 2014:28) bir profesör olarak karşımıza çıkar. Hans, işlediği suçun cezasına karşılık olarak bahçede çukur açarken, el alışkanlığı olsun diye bazukalarla uğraşan Georg adında bir çocuk, bazukanın yanlışlıkla ateşlenmesi sonucu havaya uçar. Bu olay üzerine on dördünde olan dönemin gençlik kolu başkanı Kalick, “Neyse ki Georg yetim bir çocuktur” (Böll, 2014:31) yorumunu yapar ki Kalick savaş sonrasında oluşan yeni düzende Alman Liyakat Nişanı ile ödüllendirilir ve aynı ödül sahibinin savaş sırasındaki “Yetimhanedeki çocuklar da nihai savaş için silah altına alınmalı” (Böll, 2014:184) önerisi zihinlerden çabuk silinmiş olmalıdır. Hegel’e göre yabancılaşma “bireyin ekonomik, politik ve kültürel nesnelleşme süreçlerinde rasyonel katılımdan yoksun hale gelmesini ifade eder”⁴⁰ (Çiçek, 2012:15). Hegel’in yabancılaşmaya getirdiği bu bakış açısı ışığında, denilebilir ki Kalick, çocukların yetim olanlarını savaşa dâhil etmek isteyerek insan olma bilincine ulaşamamıştır ve insanları sahip olduğu ekonomik ya da sosyal fırsatlara göre sınıflara ayırıp bazılarını kötü koşulları layık görebilmektedir. Tam da bu noktada, Kalick’in mi yetim çocukları ötekileştirdiği ya da Kalick’in

⁴⁰ Muhammet ERTÖY, ‘Yabancılaşma Kader Mi? Tercih Mi?’, (2007), Ankara, Lotus Yayınevi, s.49-50. Aktaran: Çiçek, 2012:15

kendisinin mi insanlık bilincine yabancılaştığı, üzerinde fikir yürütülebilecek iki ayrı konudur.

‘Soyut Toplum’ adlı eserinde Anton C. Zijderveld insanı “ikili bir yaratıktır. Geçmişin, içinde bulunulan anın ve geleceğin zaman yapıları içerisinde yüzüp durmuş olan...” şeklinde tanımlar ve devam eder: “...insan, bir cinsin elemanı, mensubu bulunduğu toplumun kurallarına ve desenlerine göre düşünmeye ve hareket etmeye zorlanan ...” dır (Zijderveld, 2001:37). Hans da eser boyunca geçmişinin ve bulunduğu anın arasında gidip gelir, onu toplumdan soyutlayan çocukluk ve gençlik anılarını anlatır. Anılarını anlatırken, garip bulduğu, gerçekleşmesine bir anlam veremediği olayları, sadece mensubu bulunduğu toplum onaylıyor diye Hans’tan da onaylamasının beklendiği görülmektedir. Bu olaylardan biri, hiçbir zaman anlam veremediği ve merhametsizce bulduğu, 16 yaşındaki kız kardeşi Henriette’nin ‘kutsal Alman topraklarını’ korumak için gönüllü olarak savaşa gönderilmesi olayıdır. Kız kardeşi Henriette, başında şapkasıyla gülümseyerek el sallar, Hans ise kardeşinin okul gezisine gittiğini sanır. Savaş yıllarında toprak ve ırk uğruna bir çocuğun savaşa gönderilmesinin normalize edildiği bir ailede, anne karakteri son derece gururludur. Erkek kardeşi Leo ile birlikte kendisinin de annesi tarafından savaşa gönderileceği korkusunu yaşayan Hans, savaş sonrasında oluşan yeni düzende insanların sadece pişmanlık konuşmaları yaparak geçmişin üzerine bir sünger çekmelerini samimi bulmaz ve ailesi dâhil olmak üzere bu kitlesel yığından kopması bu olay üzerine hız kazanır:

“Delegelerin karşısında mutlaka Henriette’yi uğurlarken ‘Başaracaksın yavrum’, dediği o yumuşak ve zararsız sesiyle konuşmuştu” (Böll, 2014:33).

Tolan, Melvin Seeman’ın beş kategoriye ayrılmış yabancılaşma kuramını açıklarken anlamsızlık kategorisini “bireyin neye hangi genel doğrulara inanacağını ve bağlanacağını bilememesi halidir. Bu duygu aslında bireyin toplumu ve çevresinde olup bitenleri anlayamama durumudur” şeklinde tanımlar ⁴¹(Sevgili, 2005:94). Başkarakter Hans da toplumdaki birçok uygulamayı anlamsız bulur. Yasaların okul sistemi ile ilgili yaptırımı, insanların yasalar doğrultusunda, hatta yasaların şart koştuğundan daha katı hareket etmesi Hans’a göre gereksiz ve manasızdır; çünkü o, okul çağının uzun tutulmasına bir anlam yükleyemez. Hatta Hans okul sistemi ile ilgili bu katı disiplinin mühim sonuçları ile ilgili o kadar endişe eder ki ona göre toplum, okulu başarı ile

⁴¹ Barlas TOLAN, ‘Toplumbilimlerine Giriş’, (1983) Ankara, Savas Yayınevi s.303. Aktaran: Sevgili, 2005:94

bitiren ve bitiremeyenler arasında bir ayrım oluşturacak ve bu da esasında yeni bir ırk problemine yol açacaktır:

“‘Lise sınavlarını vermeli’ düşüncesi bence, Irk Çatışmalarını Uzlaştırma Cemiyetleri Merkez Komitesi’nin ele alması gereken bir konudur. Çünkü bu bir ırk sorunudur: sınavı veremeyenler, sınavı verenler, ortaokul öğretmenleri, lise öğretmenleri, akademi öğrencileri, akademi öğrencisi olmayanlar; bir sürü ırk” (Böll, 2014:42).

Dini kuralların toplum hayatını belirlediği savaş sonrası yıllarda Hans, kendisini herhangi bir dine mensup olarak tanıtmaz, sadece bir palyaço olduğunu söyler. Bağlı bulunduğu toplumun en çok değer verdiği bir husus olan din kavramını küçük görmesi, Hans’ın kültürel anlamda da bir yabancılaşma yaşadığını gösterir. Kültürel yabancılaşma “bir toplumda tipik olarak yüksek değer atfedilen amaçlar ve inançları küçümseyen kişilerin karakteristik durumlarıdır”⁴² (Sevgili, 2005:95). Hans’ın Alman Katolikliğinin Kardinali olarak kabul edilen Kinkel ile bir telefon konuşması yaşadığı kültürel yabancılaşmanın bir örneğini gösterir:

“‘Katolikler sinirimi bozuyor’ dedim. ‘Onlar insafsızdır.’ ‘Peki ya Protestanlar?’ diye sordu gülerek. ‘Vicdan üzerine attıkları palavralarla,’ dedim, ‘onlar da beni hasta eder.’ ‘Ya dinsizler?’ Hâlâ gülüyordu. ‘Sıkıntı verirler, çünkü hep Tanrı’dan söz edip dururlar’” (Böll, 2014:95-96).

Hans, beş yıl boyunca Marie ile şehir şehir gezer. Gittiği her şehirde oyununu sergiler ve otelde kalır. Farklı oteller, bavullar, banyolu ya da banyosuz odalar onun ruh halini olumsuz etkilemez, aksine bu durumdan zevk bile alır. Hans, fiziksel ve düşünsel anlamda adeta bir yurtsuzdur.

“Martin Heidegger’e göre çağımız ‘artık düşünülmeyen’ bir çağdır. ‘Artık düşünülmeyen bu çağda insanın durumu ise yurtsuzluktur’⁴³ (Çiçek, 2012:22). ‘Yurtsuzluk ise insanın kendi kendinden uzağa düşmüş olduğu durumun adıdır ve yurtsuzluk varlığın anlamı sorusunun unutulmuş olmasının sonucudur’⁴⁴ (Çiçek, 2012:22). İnsan varlık ile olan bağının kopmuş olması sonucu yurtsuz kalmıştır” (Çiçek, 2012:22).

⁴² Sezgin KIZILÇELİK, Yasar ERDEM, ‘Açıklamalı Sosyoloji Sözlüğü’, (1996), İzmir, s.599, SarayYayınevi. Alıntı: Sevgili, 2005:95

⁴³ Sevgi İYİ, ‘Martin Heidegger’de İnsan Sorunu’, (2003), Bursa, s.16, Asa Kitabevi. Alıntı:Çiçek, 2012:22

⁴⁴ Sevgi İYİ, ‘Martin Heidegger’de İnsan Sorunu’, (2003), Bursa, s.55-56, Asa Kitabevi. Alıntı: Çiçek, 2012:22

Başkarakterimiz Hans da hem mesleği gereği hem de yapısı gereği bir yerde uzun zaman kalmaz. Doğduğu şehir Bonn’da büyükbabasından kalan bir evi vardır ki bu evin onun olması bile şarta bağlanmıştır (“Bu evin sahibi olmam da bazı koşullara bağlanmıştı. Satılamaz veya kiralanamazdı. Tipik bir zengin hediyesi.”) (Böll, 2014:26). Yıllarca Marie ile farklı şehirlerde farklı otellerde kalmasına rağmen bir yere aidiyet zorunluluğu hissetmeyen –onun hissettiği tek aidiyet bir eşedir, Marie’yedir- Hans, yüksek kazançlı biri olmamasına rağmen, sahip olduğu bu evi çok da benimsemez:

“...yılda sadece üç-dört hafta kalabildiğim bu ev bana bütün otellerden daha yabancıdır” (Böll, 2014:20).

Hans’ın etrafına yabancı olmasında, sahiplenilen değerleri garipseмесinde ve yalnız ve şaşkın bir palyaço haline gelmesinde bir diğer unsur da çevresindeki insanların ahlaksızlığıdır. Hans, “politika ve erke bulaşarak, tarafsızlığını yitiren kiliseyi, düşünsel düzeyden uzaklaşarak popülizmin egemenliğine giren politikayı ve bütün bunların yol açtığı bireysel, toplumsal yozlaşmayı sorgular” (Tan, 1997:62). Katolik kilisesinin önemli isimlerinden olan ve Hans’ın riyakâr bulduğu ve çıkarına göre iyi-kötü kavramlarını kullanan Sommerwild’in etrafına Katolik kilisesinin çıkarları doğrultusunda hareket ettiği izlenimini verse de eylemlerinin özüne inildiğinde kiliseye uygunluk ilkesine de tezat durumlar gösterdiğini Hans bir anısını anlatarak gerekçelendirir:

“Sommerwild, uzun süre dul bir kadınla yaşamış olan Katolik yazar Besewitz’in hikâyesini anlattı. Adam bir zaman sonra bu kadınla evlenmişti. Fakat yüksek rütbeli bir din adamı şöyle demişti ona: ‘Metresin olarak kalamaz mıydı?’ Odada herkes güldü” (Böll, 2014:89).

Hans’ın menajeri Zohnerer ise Hans’ın sahneden düşüp bacağını sakatlamasının ardından yaptıkları bir konuşmada, Hans’a nasıl geçineceği konusunda akıl verirken ahlaksız teklifini yapmaktan çekinmez:

“‘Peki, nasıl geçineceğim?’ diye sordum. ‘Kolay,’ dedi. ‘Babanız yardım eder biraz.’ ‘Ya yardım etmezse?’ ‘O zaman iyi yürekli bir hanım arkadaş bulun kendinize, sizi altı ay beslesin’” (Böll, 2014:113).

Toplumun hemen her alanındaki ahlaki yozlaşmayı gördükçe eleştirel tutumunu bırakmayan Hans her ne kadar yalnızlığının ve çaresizliğinin farkında olsa da ilkeli

duruşunu bozmamaya kararlıdır. Oyunlarıyla tariz yapmaktan, bir palyaço olarak sanatını icra etmekten vazgeçmeyecektir:

“Başkalarının, ‘Sanatın önemi tarafsızlığındadır,’ demesi bana vız gelirdi. Fakat yönetim kurulu üyelerinin olmadığı bir yerde yönetim kurulu üyeleriyle alay etmek de benim gözümde vicdansızlıktı” (Böll, 2014:217).

2.1.2.2.3. Savaş Sonrası Dönüşüm

Yabancılaşmayı, diğer birçok düşünürden farklı olarak insanın kendi niteliklerini kendi üstünde bir varlığa yansıtarak kendinden uzaklaşması şeklinde tanımlayan Ludwig Feurbach (1804-1872)’ın yabancılaşmaya dair sözlerini John Lewis ‘Yabancılaşma’ adlı eserinde şöyle aktarmıştır:

“İnsanlar, insan doğasının en iyi yanlarını, Tanrı anlayışlarına yansıtıyorlardı; böylece, kendi insanlıklarından sıyrılmış oluyorlardı. ... Tanrı fikrinden kurtulmak ve Tanrı’ya yüklemiş olduğu öznitelikleri geri almak yoluyla, insan bu yabancılaşmayı aşabilir”⁴⁵ (Çiçek, 2012:16).

‘Palyaço’da da savaş sonrası dönüşen toplumda dinin etkisi reddedilemez ölçüde büyüktür. Savaş sırasında insanlık dışı düşünceler besleyen, sadece savaşın kazanılmasına odaklanan ve bu uğurda ateşli konuşmalar yapan karakterlerin günlük eylemlerinde - kaybedilen savaş sonrasında - din ve toplum adeta bir nirengi noktası özelliği taşır. Dinin etkisi, başkarakter Hans’ın beş yıldan beri birlikte yaşadığı ve karısı olarak gördüğü Marie’nin, bağlı bulunduğu dini cemiyet uğruna Hans’ı terk edebileceği kadar büyüktür. Hans, insanların savaş sonrasında toplumun talepleri doğrultusunda nasıl hareket ettiklerini eserin daha ilk başlarında şu sözleri ile ifade ederek eserin devamında anlatılacak olaylarda dinin büyük etkisi ile ilgili ipucu verir:

“Koyu protestan olan annem ve babam, savaştan sonra moda olduğu üzere mezhepler arasındaki barışa hürmetlerinden beni Katolik bir okula yolladılar” (Böll, 2014:14).

Hans, dindar değildir; fakat bazı dini ritüeller kendisine iyi geldiği için onları yapmaktan da geri kalmaz. Dindar olmadığını açıkça dile getiren Hans din konusunda çevresinin sandığı kadar katı da değildir. Çünkü Hans’ın olumsuz baktığı şey dinin manevi tatmininden ziyade, insanların ona yüklediği aşırı anlamdır:

⁴⁵ John LEWIS, ‘Yabancılaşma’, çev. Yakup Şahan, (1987), Felsefe Dergisi, sayı 87/3, s.61. Aktaran: Çiçek, 2012:16

“Marie’yle kimi gün kiliseye gittiğim de olmuştu. Ne güzeldi orası, sıcaktı” (Böll, 2014:159).

Savaş sonrasında toplumun, dini ölçüt olarak dönüştüğü yıllarda, insanın kendisine yabancılaşmasının arttığı gözlemlenir. Toplumun isteklerinin, insanın kendi özünün isteklerinin önüne geçtiği ve insanın eylemlerinin bu doğrultuda gerçekleştiği anda yabancılaşma, artık bir sorun halini almıştır. Toplumun talepleri doğrultusunda süregelen bir hayatta, insanın faydası değil; bilakis artık toplumun faydası göz önünde bulundurulur ve bu durum toplumun insandan yararlanması halini alır. Tolan, ‘Çağdaş Toplumun Bunalımı: Anomi ve Yabancılaşma’ adlı eserinde bu durumla ilgili şöyle söyler:

“Yabancılaşmanın ölçeği büyüdüğü oranda, insanın dış dünya ile kurduğu ilişki giderek daha yüksek bir düzeyde ondan yararlanma amacına yönelik olmaktadır” (Tolan, 1981:152).

Marx ise bu durumu şöyle ifade eder: “Ne kadar az yer, içer, kitap okursan, tiyatroya, dansa, meyhaneye ne kadar az gidersen, ne kadar az düşünür, sever, kuram yaratır, şarkı söyler, resim ve eskrim yaparsan, o kadar fazla sermaye biriktirirsin; güvelerin ve tozun yok edemeyeceği hazinen o kadar büyür. Kendin ne kadar azalırsan, o kadar çoğa sahip olursun; kendi öz hayatını dile getirmenle dışsallaşmış hayatını dile getirmen ters orantılıdır; yabancılaşmış varlığın gitgide büyür”⁴⁶ (Tolan, 1981:152).

Başkarakter Hans, toplumun talepleri ile neredeyse taban tabana zıt bir yaşam sürer. Sürekli olarak bir yerde ikamet etmez, otel otel gezer; zengin bir aileye mensup olmasına rağmen insanların hakir gördüğü bir mesleği – palyaçoluk yapar; Protestan bir anne – babadan, Katolik bir kardeştan, dini baz alarak yaşam süren bir çevreden gelmesine rağmen, koyu Katolik bir kızla kaçır. Mark’ın ‘Kendi öz hayatını dile getirmenle dışsallaşmış hayatını dile getirmen ters orantılıdır.’ deyiimi Hans’ın bu toplumla taban tabana zıt yaşamında görölmektedir. Hans topluma uymadıkça, toplum tarafından dışlanmıştır ve kendi özüne sadık kalmaya çalıştıkça çevresi tarafından anlaşılamamıştır. Neticede gerçekleşen toplum baskısı Hans’ın şu sözü ile özetlenebilir:

“Şeytanın bile komşular kadar keskin gözleri yoktur” (Böll, 2014:56).

Yabancılaşma, toplumsal kurallara aşırı ölçüde bağlılığın olduğu toplumlarda daha yoğun yaşanır. İnsanın birçok dışsal uyarıcıya maruz kaldığı ortamda, insan kendi öz isteklerini duyumsamaz ya da gerçekleştiremez; “zira reklamlar, moda ve kitle

⁴⁶ Karl MARX, ‘1844 Felsefe Yazıları’, (1975), İstanbul, 2.Baskı, s.75, Payel. Aktaran: Tolan, 1981:152

haberleşme araçlarının güdümündeki kamuoyu, bireye gerçek seçeneklerin bulunmadığı çok küçük bir bağımsız ve özerk alan bırakmış, yaşam biçimini ve davranışlarını doğrudan belirlemeye başlamıştır” (Tolan, 1981:195).

Toplumsal normlara uyumun aşırılık gerektiği toplumlarda, birey kendi öz alanını daraltır ve özerkliğini kaybetmiş, dışarıdan yönetimli bir birey haline gelir. Tolan, yabancılaştırmanın “seçim olanaklarının sınırlı olduğu ve uyumcu olmayan bir tutumu benimsemenin toplumsal bedelinin çok yüksek görüldüğü durumlar” (Tolan, 1981:195) da gerçekleştiğini savunur. ‘Palyaço’ eserinde Hans, dini açıdan kendisinden tamamen farklı düşünceler besleyen Katolik bir kızla beraberdir. Beş yıl gibi uzun bir zaman dilimini birlikte geçirip birçok şeyi paylaştıktan sonra Hans’ı terkedip Katolik bir erkekle evlenen Marie, ilkin Hans’ı resmi nikâha razı etmeye çalışır. Hans ise birbirini seven bir çiftten toplumun bunu neden arzu ettiğini, her şeyden öte bunun neden gerekli olduğunu bir süre kavrayamaz. Marie’nin sevgisi ağır basınca Hans, resmi nikâha ve hatta Katolik dinine bile geçmeye razı olduğunu söyler. Toplum tarafından herkesçe benimsenen normlara uymadığı için itilen Hans, aşkı için seçim yapmaya zorlanır ve sadece bir kadını sevdiği için Katolik mezhebine geçmek istemesi bile uyumcu olmayan bir tutum olarak değerlendirilir ve yine yalnız bırakılır:

“Sonunda her şeyi kabul ettiğimi, hatta imzalı kağıdı da vereceğimi söyleyince, Marie nedense daha çok öfkелendi: ‘Bunu sadece tembellikten yapacaksın, yaşadığın düzenin soyut ilkelerine inandığın için değil’, dedi” (Böll, 2014:74-75).

İnsanın eylemlerinin belirlenmesinde, psikolojik, sosyolojik, ekonomik birçok etken vardır. İnsanın en basit kararı verirken bile özgür olmadığını düşünen B. Spinoza (1632 – 1677)’ya göre “Havaya atılan bir taş da eğer bilinci olsaydı ve konuşabilseydi bize kendi iradesiyle yere düştüğünü söylerdi.”⁴⁷ Bu sözden, insanın eylemlerinde insanın kendi iradesinden çok, toplumun baskısı ve isteklerinin olduğu sonucu çıkar. Eserde palyaço, insan iradesinden uzak bu eylemlere adeta bir çözüm niteliğinde şu sözleri kullanır:

“Güzel bir söz vardır: hiçbir şey. Hiçbir şey düşünme. Başbakan’ı düşünme, Katolikleri de düşünme” (Böll, 2014:138).

⁴⁷ <http://www.felsefesinifi.com/?Syf=22&Mkl=63463> 21.02.2015

2.1.2.2.4. Ailesi tarafından yok sayılan bir palyaço

Toplumun genel çizgisinin dışında bir hayat süren Hans, geçim sıkıntısı çekse de aslında varlıklı bir aileden gelir. Babası, sayısız şirkette hisse sahibidir; annesi ise sosyal vakıflarda görevler alan ve seçkin kesimce önem atfedilen bir isimdir. Kendisinden başka diğer insanların önem verdiği anne karakteri, Hans'ta iyi izler bırakmamıştır. Savaş sırasında, küçük çocuklarını bile Nazizim ülküsüyle yetiştiren ve hatta bu uğurda 16 yaşındaki kızını savaşa gönderen anne, savaş sonrasında savaş karşıtlarının yanında yer alarak, birbirinden tutarsız davranışlar sergiler. Annesinin savaş sırasında ve sonrasında sergilediği bu davranışlar, büyük bir değişimin örneğidir. Değişim ve yabancılaşma, birbiri ile yakından ilişkili iki kavramdır, zira “değişimin olduğu her yerde yabancılaşmanın olanağı vardır. Değişimin çok ve hızlı olduğu dönemlerde yabancılaşma kendini daha fazla gösterir” (Kiraz, 2011:160). Eserde değişimin en belirgin örneğini sergileyen annenin, savaş sonrasında Irk Çatışmalarını Uzlaştırma Cemiyetleri Merkez Komitesi Başkanı olmasını ve bu amaçla ırk sorunları ile ilgili konferanslar vermesini samimi bulmayan Hans, babası ile bir konuşmasında, çingenelerle de ilgili halledilmesi gerekenler olduğu yönünde bir öneri sunarak annesinin şu anki pozisyonunun samimiyetsizliğine dikkat çeker:

“Annem çağırırsın birkaçını eve, çay içmeye; doğrudan sokaktaki Çingeneleri çağırması yeter” (Böl, 2014:146).

Anne karakteri ile oğul arasındaki bağlar Hans'ın çocukluğunda kopmuştur. Annesi soğuk ve duygusuz bir insandır, öyle ki 16 yaşında gönüllü olarak savaşa giden kızı Henriette'nin ölüm haberi geldiğinde hiçbir tepki vermemiştir. Duygularını içine gömen ya da duygusu olmadığı için tepki vermeyen bir anneye sahip olmak, Hans'ın yabancılaşmasındaki ilk etken olabilir. Ölüm gibi tüm insanların en büyük tepkiyi vereceği bir olayda annesinin kendi çocuğunun ölümüne olan sessizliği – belki de anne karakteri, savaş sırasında sergilediği tutumu hatırlamak istemediği için kızının ölüm haberine tepki vermemiştir- Hans'ın içinde hissettiği yabancılaşma duygusunu arttırmıştır:

“Henriette'nin ölüm haberi geldiğinde, evde sofra kuruluyordu. ... Annem yemeğe başlamak için şöyle bir davranmıştı. Herhalde, yaşam devam ediyor veya ona benzer bir şey demek istemişti. Fakat ben biliyordum, bunun doğru olmadığını. Yaşam değildi devam eden, ölümdü” (Böll, 2014:229).

Annesinin savaş sırasında ve sonrasında değişen tavırlarındaki samimiyetsizliğinin, Hans'ın ölümünden sonrasında da devam edeceğini düşünen Hans, diğer insanlara ve belki de en önemlisi annesine karşı tüm inancını yitirmiştir. Annesinin Hans'ın ölümünden sonra sergileyeceği davranışları tahmin eden Hans, annesinin değişen durumlara çabucak ayak uydurma özelliğini şu sözleri ile eleştirir:

“Eğer lrsem, başıma neler geleceğini de biliyorum. ... Annem ağlayacak ve beni anlamış olan tek insanın kendisi olduğunu söyleyecektir” (Böll, 2014:233).

Ailesinin varlıklı olmasına rağmen, annesi oldukça cimri bir kadındır. Çocukluğunda çeker bile alınmayan, evde yeterince yemek yedirilmediği için yurttaki yemeklerden hiç şikyeti olmayan Hans, babası ile bir konuşmasında çocukluğunun en ilginç deneyiminden bahsetmek ister: açlık. Patates yemek isteyen, çeker almak isteyen, çocukluğunu bir ocuk gibi geçirmek isteyen Hans, ailesinin bu tutumunun sebebinin hasislik mi yoksa prensip mi olduğunu kavrayamaz. Her şeyin bir teoriye, kurama dayandırılarak ilerlemesi, insani isteklerin kulak ardı edilmesi (“...her şey teori, pedagoji, psikoloji, kimya...ve ölümcül bir hoşnutsuzluk!”) (Böll, 2014:166) Hans'ın yabancılaşmasında önemli bir etkindir; zira teorilere dayandırılarak ilerleyen bir hayat, bir çocuğun çocukluk günlerinde edineceği deneyimlerin zenginliğini hiçbir zaman vermeyecektir:

“...karnımız hiçbir zaman iyice doymamıştı. Hasislikten mi veya prensip nedeniyle mi, hâlâ pek anlamış değilimdir. Fakat hasislikten olmasını yeğlerdim” (Böll, 2014:165).

Toplumun en küçük yapı taşı olan aile, bireyin ruhsal gelişiminde başat önem arz etmektedir. Aile içindeki paylaşımlar, yaşanan sıkıntılar, iletişimin kalitesi bireyin küçük yaştan itibaren gelişimini etkiler ve eğer aile ortamında yeterince ilgi ve sevgi görmüyorsa bireyin dünyaya bakış açısı olumsuzdur. İlkin ailede yaşanan olumsuzluklar, bireyin kendisini toplumdaki da soyutlamasıyla yabancılaşmaya neden olur. Hans eserde geriye dönüş anlatım tekniği ile çocukluğunda ailesi ile yaşadığı anılarını anlatır ki birçoğu onun için negatif anlamlar taşır. Hans'ın babası ile ilişkisi, annesi ile ilişkisi kadar kötü değildir. Babasının başka bir kadınla ilişkisi olduğunu öğrendiğinde bile ona kızamayan Hans, babasını annesinden daha duyarlı bulur (“Babam iyi kalpli biri gibi görünmekle kalmaz, gerçekten de iyi kalplidir.”) (Böll, 2014:141) ama yine de onu da eleştirmekten geri durmaz. Çocukluğunda onu en çok

etkileyen olaylardan biri olan kız kardeşi Henriette'nin ölümü ile ilgili babasını eleştirdiği bir konuşmasında şöyle söyler:

“Eminim yönetim kurulu toplantılarında can sıkıntısından önündeki kâğıda bazı şekiller çiziyor, bazen yanlarına bir H. konduruyor, sonra da bir tane daha çiziyor, belki de tam adını yazıyordu: Henriette. Suçlu değildi bu konuda, yalnız biraz aptalca davranmıştı” (Böll, 2014:173).

İlkelerine sıkı sıkıya bağlı olan Hans, başkalarınca olağandışı görülen hayatını sürdürmekten vazgeçmez. Hayatı dışarıdan gelen tekliflerce yönlendirilmek istendiğinde, bunu kendisine bir tehdit olarak algılar. Ziyaretine gelen babası, sakatlandığı ve basında çıkan haber yüzünden bir süre sahneler çıkamayacağı için daha iyi bir eğitim görmesini ister ve bunun için bir miktar para teklif eder. Hans bunu kabul ederse, artık kendisi olamayacağını oynadığı kör bir insan rolü ile şöyle ifade eder:

“...bir kör gibi ellerimi uzatıp masadan bir sigara aldım. Babam korkuyla çılgık attı. ... Ben de kör sandım kendimi bir an için, belki de hep kör kalacaktım. Oynadığım, kör rolü değildi, az önce kör olmuş bir insan rolüydü” (Böll, 2014:152).

Annesini geçmişini çabucak unutarak, oluşan yeni düzende sadece pişmanlığını dile getirerek önemli konumlar elde ettiği ve duygusuz bir kadın olduğu için, babasını ise daha duyarlı olamadığı için suçlayan ve onlardan uzaklaşan Hans, kardeşi Leo'yu ahlaklı (“Babamın on yıldır bir sevgilisi olduğunu duyduğumuzda, en büyük şoku Leo geçirdi. ...Onun inançları alt üst olmuştu.”) (Böll, 2014:54) ve dürüst bulur. Fakat Leo da sistemin bir kurbanı olduğu için Hans, erkek kardeşini de eleştirmekten geri durmaz. Hans, Marie ile geçirdiği ilk geceyi Leo'ya anlattığında Leo -Hans'ın kabul ettiği gibi- Marie'yi Hans'ın karısı saymaz. Leo için her şey kuralına göredir, Marie ve Hans resmi olarak evlenirlerse evlenmiş sayılırlar. Leo, Hans'ın ona çok ihtiyaç duyduğu bir anda erkek kardeşinin yanına gitmeyi, okul kurallarını çiğnemek istemediği için reddeder. Bir aile ferdinin ona ihtiyaç duyduğu bir durum için bile okuldan kaçmayı göze alamayan Leo'yu, Hans “Peki ya geç kalırsan ne olur? Seni kiliseden aforoz mu ederler?” (Böll, 2014:237) sözleri ile eleştirir. Fakat Leo, istisnai durumlar için bile çizgisini bozmak istemeyen bir inanandır ve dolayısıyla sistemin bir takipçisidir: “Ben doğru yolda yürümek istiyorum” (Böll, 2014:238).

Hayatta olmayan aile bireyi Henriette ise henüz 16 yaşındayken annesinin yönlendirmesiyle gönüllü olarak uçaksavarlara yazılıp ölmese, belki de Hans'ın hayatında kendisine yakın bulduğu bir birey olacaktı. Eser boyunca Henriette ile ilgili

anılarını anlatan Hans, kız kardeşinin davranışlarını diğer insanların davranışlarından daha normal görür; çünkü Henriette sadece içinden öyle yapmak geldiği için, annesinin – hasisliğinden olsa gerek – sonradan ateşe uzanıp almakta sakınca görmeyeceği kâğıtları bir anda ateşe atabilmiştir. Tüm bunların nedenini öğrenmek isteyen Hans’a Henriette ‘Hiçbir şey’ diye cevap verir. Belki de Hans’tan önce Henriette - ailesinin büyük çocuğu – etrafında anlam veremediği olaylardan dolayı yabancılaşmıştır:

“Bilmek istedim, tenis raketini yere fırlattığında, kaşığı çorbaya düşürdüğünde veya iskambil kâğıtlarını ateşe fırlattığında neler geçirmişti kafasından? Sormuştum ona, bunları yaparken neler düşünmüştü? ‘Hiçbir şey düşünmüyorum’” (Böll, 2014:104).

2.1.2.2.5. Aşkın tutkusu ile yalnızlaşan Hans: Özel Yabancılaşma

İlkin teolojide varlığını gösteren, daha sonra ekonomi, sosyoloji ve psikoloji gibi disiplinlerde de tanımını bulan yabancılaşma kavramını, aşk olgusu ile de işlemek yanlış olmayacaktır. Toplumdan kendisini soyutlayan ve yalnız kalan insan sevgi üretir. Ancak kendisine yabancılaşmış insanın ürettiği sevgi, alışkanlık ve cinsellik gibi aşkın derinliğini kavrayamayacak durumlara hapsolür. Kendisine ve aşkına yabancılaşmış bir çiftin yaşadığı ilişkide de aynı durum söz konusudur; çünkü dışarı ile iletişimin olmadığı, sadece iki kişilik bir dünyada yaşanan bir ilişki, bir süre sonra alışkanlıktan öteye geçemeyecektir. Eserde, Hans ve Marie’nin yaşadığı ilişkide de bir yabancılaşma durumu söz konusudur. Hans, Protestan bir ailenin dindar olmayan bir üyesidir. Aynı zamanda ailesinin değerlerini benimsemeyen, aldığı tepkilere rağmen din gibi, politika gibi ailesinin hassas olduğu konulara karşı mütemadiyen eleştirel yaklaşımını bırakmayan, savaş sonrası dönüşümde asıl savaş suçlularının yeniden güçlü mevkilere gelmesini ikiyüzlülük olarak değerlendirecek kadar cesur bir palyaçodur; ama tüm bunlardan dolayı yalnız bir palyaçodur. Marie ise Katolik olmayan bir babanın kuyu Katolik bir kızıdır. Hans ile kaçtıklarında eğitimini yarıda bırakmak durumunda kalmıştır. Linyit zengini bir ailenin oğlu ile kaçmış olmak, Marie’yi eleştirilerin odağı olmaktan kurtarmamıştır; çünkü Hans, zengin bir ailenin fakir bir yaşam süren dinsiz bir çocuğudur. Kuyu Katolik olan Marie, Hans’ı sever; fakat yaşadıklarından dolayı her zaman bir utanç duyar (“Günah içinde yaşasam da Katolik kalacağım”) (Böll, 2014:215). Hans ve Marie birbirlerine salt alışkanlıktan ya da salt cinsellikten bağlanmamışlardır; çünkü Hans tek eşlidir ve Marie’den başkasına dokunamamaktadır.

Para mevzusu onlar için aşılabilecek bir mevzudur, Marie bunu çok önemsemez, zira kirayı ödeyemedikleri bir gün ev sahibine Marie’ye kocasının neden çalışmadığını sorar ve Marie de “Kocam bir sanatçı, anladın mı, bir sanatçı” (Böll, 2014:158) diye bağırır. Fakat Marie ve Hans’ın aşamadığı durum toplumun genel yargılarıdır. Biri yalnız, diğeri ise toplumla tamamen bağını koparmayan Hans ve Marie çifti, toplumun taleplerine yenik düşmüşlerdir ve en sonunda Marie kendisi gibi Katolik olan Züpfner’le evlenmek üzere kaçmıştır:

“Marie benimle yaşadığı günahkâr hayattan daha çok utanacağı için Roma’ya gitmek istememişti. ... Şimdi Züpfner’le oraya gitmesi ise alçakça bir davranıştı” (Böll,2014:132-133).

Hans, çevresinde olup bitenleri çocukluğundan itibaren şaşkınlıkla izler. Annesinin savaş sırasındaki Nazi tutkusunun savaş sonrasında dünyaya barışçıl mesajlar gönderen bir kadına dönüşmesi, babasının zenginliğine zenginlik katması, çocukluk arkadaşlarının savaş sonrası oluşan toplum düzenine göre şekil almaları, toplumun dini birçok konuda çıkış noktası kabul etmesi gibi hususlar, Hans’ı yaşadığı dünyadan uzaklaştırmıştır. Her şeyden uzaklaşan insan, sevgi arayışına girer ki Hans da öyle yapmıştır ve bir gece gizlice bir genç kızın odasına girip onunla ‘o şeyi’ yapmak istemiştir. Ancak bu kız herhangi bir kız değildir. Bu kız, çevresine baktığında kendisi gibi yaşadığı dünya ile uyumsuz özellikler gösteren, Katolik olmayan, savaş sırasında ve sonrasında şekil değiştirmeyerek hep aynı kalan, ilkelerine bağlı (“Marie’nin babası dua kitapları satmıyordu, dini bayramlar öncesi bu kitapları satsa iyi para kazanacağını bildiği halde.”) (Böll, 2014:51) bir kırtasiye dükkanı sahibi Derkum’un kızıdır. Hans’ın Marie’yi sevmesinde belki de Marie’nin babası Derkum’u kendisine yakın bulmasının da bir etkisi vardır. Marie ile Hans çevresinden gelen tepkilere rağmen kaçır ve yalnız bir hayat sürer. Marie’nin ara sıra ‘Katolik havası teneffüs etmek’ için Bonn’a ziyaretleri haricinde, Hans davranışlarını samimi bulmadığı insanlarla mümkün olduğunca görüşmez, kendini onlardan geri çeker ve hayatında ihtiyaç duyduğu her şeyi Marie’de bulur ve o gittiği için hayatını sürdüremez hale gelir (“Eğer Marie’yi geri alamazsam, o gösterişli şefinizi öldürürüm. ... Yitirecek hiçbir şeyim kalmadı.”) (Böll, 2014:95). Bu durum, “tutku ve fetiş derecesinde bir şeye bağlanarak insanın dış dünyadan kendisini soyutlaması manasına gelen” (İlhan, 2012:53) bir özel yabancılaşma örneğidir. Davranışlarında politikanın etkisini sezdiği anne ve babasından uzaklaşır, sistemin dayattığı kuralların ötesine geçemeyen kardeşi Leo’dan uzaklaşır,

çocukluğundan itibaren var olan düzene göre konumunu değiştiren arkadaşlarından uzaklaşır. Ve çevresi ile yaşadığı bu iletişimsizlik sorunu, onu Marie'ye yöneltir ve Marie, Hans'ın ihtiyaç duyduğu tek şey olur. Hans'ın toplumla yaşadığı iletişimsizlik onu aynı zamanda sanata yönlendirmiştir. Sanatın tiyatro, müzik gibi alanları ile ilgili karakter, yaşadığı bu özel yabancılaşmanın artmasında bir etkidir. İsimlerinden bile eleştirel oldukları anlaşılan oyunları ('Savunma Bakanı', 'Okula Gidiş', 'Okuldan Dönüş', 'Müfettişler Toplantısı') onun hayata karşı duruşunu sergiler. Babasının, onu, evinde ziyaretinde konuşma esnasında bir anda kör rolü yapması da onun tepkilerini oyunları aracılığıyla verdiğinin bir başka göstergesidir. Babası ile yaptığı aynı konuşmada, yine sanatı, hayatı icra eden bir şey olarak gördüğü anlaşılır. Babasının "Hiçbir rakibin olmaması sıkıyor mu seni?" (Böll, 2014:149) sorusuna verdiği cevapla, esas oyunu insanların sergilediği, sanatın ise buna sadece bir aracı olduğu anlamı çıkarılır:

"Bir palyaço olarak pantomimin modern şekilleri beni tabii ilgilendiriyor. Bir gün meyhanede oturmuş, yine seni o televizyon tartışmalarının birinde seyrederken, ses düşmesini kapatmıştım. Tuhaf bir şeydi bu. L'art pour l'art⁴⁸ düşüncesinin ücret politikasına ve ekonomiye uygulanması gibi..." (Böll, 2014:149).

Aşkın tutkusu ile yaşamda güç bulan Hans, Marie'nin gidişi ile ne sanatını sürdürebilir ne de başka bir şey düşünebilir. Eser boyunca geriye dönüş tekniği ile anlattığı anıların birçoğunu Marie ile ilgili kurduğu hayaller ile yarıda bırakır. Marie'nin kendisi ile yaşadığı özel anları Züpfner ile de yaşayacak olması onu deli eder. Marie ile doğacak çocuklarına dair birçok plan yapmışlardır, onları nasıl giydireceklerini bile konuşmuşlardır. Çocuklarına giydirecekleri montların renklerine kadar konuşup hayal kuran Marie şimdi Hans'a göre çocuklarını çıplak gezdirmelidir ("Züpfner'den çocukları olursa, onlara ne anoraklar ne de açık renk yağmurluklar giydirebilirdi. ... Kendini orospu ve yalancı olarak görmek istemiyorsa, çocuklarını çıplak gezdirmelidir bu kentte.") (Böll, 2014:221). Eser boyunca yalnızlığını, nasıl yabancılaştığını anlatan Hans, bir de Marie'nin onu terk etmesi ile daha koyu bir yalnızlığa sürüklenir ve kendisini bir türlü susturamaz. Marie'nin Züpfner ile yaşayacaklarını düşünüp hep 'Nasıl?' sorusunu sorar, zihnine bir türlü söz geçiremez. Artık korktuğu olmuştur,

⁴⁸ Fr. 'Sanat için sanat' anlamına gelir. Kaynak: (<https://translate.google.com.tr/?ie=UTF-8&hl=tr&client=tw-ob#fr/tr/L%E2%80%99art%20pour%20l%E2%80%99art> 22.02.2015

endişelerine yenik düşmüştür. Hans'ın yaşadığı bu düşünce yoğunluğunu Haşim Arıkan'ın bir şiirinden özetlemek gerekirse aşağıdaki dizeler yardımcı olacaktır:

“Ben bugün, / Korkularıma teslim oldum, endişelerime yenildim. / Dilimi susturdum, gözyaşlarımı durdurdum ama zihnime bir türlü söz geçiremedim. / Bilmeni isterim ki ben de yabancıyım bugün kendimin.”⁴⁹

2.1.2.2.6. Toplumun yabancılaşmaya etkisi

Eserde işlenen yabancılaşma olgusunda sadece ailenin etkili olduğunu düşünüp toplumsal çevreyi göz ardı etmek, şüphesiz eksik bir bakış açısı olarak kalacaktır, zira başkarakter Hans'ın yaşadığı yabancılaşma duygusu öncelikle aile içerisindeki iletişimsizlikten baş göstermiş ve ardından toplumdaki soyut dayatmalar sonucunda Hans'ın yaşadığı anlamsızlık duygusu ile perçinlenmiştir. Hans'ın geriye dönüş tekniği ile çocukluk ve ilk gençlik dönemleri anlatılan ve birkaç telefon konuşmasının sığdırıldığı eserde, başkarakterin çevresinden insanlar, din, siyaset ve iş yaşamından kişilerdir. Bu karakterleri din, iktidar ve sosyal çevre gibi farklı basamaklardan vererek, yazar, bireyin yabancılaşmasında bu örgütlerin rolünü vermeye çalışmıştır.

Gerek benimsenen ekonomik sistemden gerekse dinin erke bulaşmasından kaynaklı olarak, toplum yapısında insanların yönelişleri değişmektedir. İnsanların yönelişleri, daha çok toplumun talep ettiği yönde değişmekte ve insanlar arası ilişkiler çıkar ilişkilerine dönüşmektedir. Değişim kavramı ile yabancılaşma kavramı birbiri ile yakından ilişkilidir. Değişimin hızlı olduğu toplumlarda yabancılaşma daha yoğun yaşanır. ‘Palyaço’ eserinde savaş sonrasında hızlı bir değişim gösteren toplum anlatılmaktadır. Eserde anlatılan toplum yapısındaki değişimi, Weisskopf'un tarihsel - toplumsal değişim aşamaları ile açıklamaya çalışmak, konunun daha detaylı anlaşılmasını sağlayabilir.

Weisskopf'a göre, “tarihsel – toplumsal değişim üç aşamada ortaya çıkar: Birinci aşamada var olan düzen ve değerleri olumsuzlayan fikir ve idealler gelişir ve düzen tarafından bastırılan eğilimler ortaya çıkarılır. İkinci aşama yeni eğitim ve ideallerin öncülüğünü yapacak karizmatik liderlerin ortaya çıkmasıdır. Üçüncü aşama ise bu yeni eğilim ve ideallerin plan ve programlara dökülerek, örgütlerin oluşturulmasını sağlayacak siyasal liderlerin ortaya çıkması ve bu sürecin toplumsal

⁴⁹ <http://www.hasimarikan.com/2011/09/ben-de-yabancsym-bugun-kendimin.html> 22.02.2015

aksiyona dönüştürülerek yeni kurumlarıyla toplumsal düzenin yeniden kurulmasıdır”⁵⁰(Akyıldız ve Dulupçu, 2003:27-48).

Bahsedilen bu üç aşamayı ‘Palyaço’ eserinde de görmek mümkündür. Öncelikle yenik çıkılan bir savaş vardır ve toplum savaş sırasında takındığı tavrı, savaş sonrasında taban tabana zıt bir yönde değiştirmiştir. Hans’ın ailesinin Katolik olmadığı halde, çocuklarını ‘savaştan sonra moda olduğu üzere’ (Böll, 2014:14) Katolik okuluna göndermesi, oluşan yeni düzenin dayattığı bir eğilimdir. Weisskopf’un ikinci aşamasında yeni eğilimlerin öncülüğünü yapacak karizmatik liderler ortaya çıkar. Eserde Hans’ın annesi bu yeni eğilimleri anlatmayı ve yaymayı üstlenen bir karakterdir. Ama ilginç olan kısım, Hans’ın annesinin savaş sırasında 16 yaşındaki kız çocuğunu gönüllü olarak savaşa gönderecek kadar bir Nazi yanlısı olmasıdır. Savaş sonrasında ise yurtiçi ve yurtdışı konferanslarla pişmanlık konuşmaları yapan İrk Çatışmaları Uzlaştırma Cemiyetleri Merkez Komitesi Başkanı olmuştur. Weisskopf’un üçüncü aşama olarak gördüğü ise, artık bu yeni dönüşümlerin aksiyona dönüşmesidir ki bu aşamayı da eserde görmek mümkündür. Savaştan sonra dinin, toplumsal hayatı birçok alanda etkileyen bir baskı mekanizması haline gelmesi ve bunun eylemlerde hissedilmesi, kendisini dinsiz ve sadece bir palyaço olarak tanımlayan Hans ile koyu Katolik Marie’nin birbirlerine aşık olmaları ve beraber beş yıl geçirmelerine rağmen, sonunda Marie’nin çevresindeki dini karakterlerin baskısına dayanamayıp Hans’ı terk etmesi olayında görülmektedir. Oluşan yeni düzende toplum, artık birbirini seven fakat farklı inançlar besleyen bir çiftin sevgisine değer vermemektedir, dinin izin verdikleri oranında bir ilişkiye saygı duymaktadır.

Eserde fon karakter olarak geçen organizatör Kostert, Hans ile ücret konusunda bir telefon görüşmesi yapar. Ücret konusunda daha önce anlaşmaya varmalarına rağmen, bu konuyu tekrar açmak isteyen Kostert, iş hayatında etik olmamasına rağmen daha önce üzerinde anlaşmaya vardıkları ücreti, inancını bahane ederek beşte bire indirmeye çalışır ki bu konuşmadan da dinin iktisadi hayat üzerindeki etkisinden söz edilebilir:

“Ben halka faydalı olmak isteyen bir kuruluşun başında bulunuyorum ve inançlarım bana, bir palyaço için yüz mark vermemi yasaklıyor. O palyaçoya yirmi mark yeter de artar bile” (Böll, 2014:17).

⁵⁰ Walter A. WEISSKOPF, ‘Yabancılaşma ve İktisat’, (Çev. Çağatay Koç, Yahya Madra, Değer Eryar, Kenan Erçel, Ceren Özselçuk, Alper Önder ve Kemal Bodur), (1996), İstanbul, s.11-12. Aktaran: Akyıldız ve Dulupçu, 2003:27 – 48

Marie ile Katoliklerin toplantılarına da ara ara katılan Hans, konusu ‘toplumdaki fakirlik’ olan bir toplantıya yine Marie’nin ısrarı üzerine katılır. Ancak öyle bir durum vardır ki, katılımcıların hepsinin aylık kazançları fahiş derecede yüksektir ve konu ilerledikçe ortama alaycı konuşmalar, kendini beğenmişlik hâkim olur. Hans, bu dini ve sözde sosyal hayata dikkat çekilmeye çalışılan toplantıdaki katılımcıların riyakârlığını anlatır. Fakat Hans’ın dikkatini çeken bir şey daha vardır: Züpfner. Züpfner, Marie’nin kaçtığı bir Katolik lider olmasına rağmen, Hans onun davranışlarını ölçsüz bulmaz:

“Konuşmalar ilerledikçe de katılımcılar alaycı ve kendini beğenmiş olmaya başladılar. Züpfner hariç. O, bu olup bitene üzülüp sıkıldı” (Böll, 2014:23).

Ailesinden, toplumdaki örgütlenmeden kaçan ve sonunda yapayalnız kalan palyaçonun yabancılaşmasında - esasında rakibi olan - Züpfner’in etkisinin olmadığından ya da daha az olduğundan söz edilebilir. Hans, Züpfner’i diğer koyu Katoliklere göre daha samimi bulur. Onun eylemlerinde, daha insancıl olduğunu sezer. Çocukluk döneminden Züpfner ile olan bir anısını anlatır: Züpfner, arkadaşlarıyla futbol oynamaktadır, Hans’ı görünce ona da seslenir. Oyundan sonra Züpfner, akşam düzenleyecekleri dernek gecesine Hans’ı da davet eder; fakat Hans, Katolik olmadığı için gelmeyeceğini söyler. Züpfner de Hans şarkı söylemeyi sevdiği için koroya katılabileceğini söyler. Davete yine de icabet etmeyeceğini söyleyen Hans’a Züpfner, onu Katolik olmadığı için ayırmadığını göstererek: “Canın isterse, ara sıra gel de top oynayalım” (Böll, 2014:43) der. Züpfner’i dini cemaattaki diğer insanlar kadar riyakâr bulmayan Hans, onu da eleştirmekten imtina etmez. Marie ile Züpfner’in Roma’ya gidip Papanın karşısına günahsız bir çift gibi çıkmalarını ve inançları buna müsaade etmemesine rağmen, nasıl böyle bir günahı işlediklerini şöyle anlatır:

“Orada mutlaka huzura kabul edilecekler ve zavallı Papa, önünde diz çöken çiftin iffetsiz ve zina yapan iki kişi olduğunu bilmeden onlara ‘kızım’ ve ‘oğlum’ diyecekti. ... Katoliklerde bu alçaklık vardır. ... Ancak ‘vazgeçemedikleri o gerçekleri’ yüzlerine vurduğunuzda da, sadece gülümserler ve ‘insanın doğası’na gönderme yaparlar” (Böll, 2014:133-134).

Hans’ın ağır bir şekilde eleştirdiği diğer bir isim ise Sommerwild’dır. Sommerwild, Katolik toplumun önem atfettiği bir isimdir. Fakat Hans, onu ahlaksız ve çıkar düşkünü bulur. Ayrıca dini kendi eylemlerine göre yorumlayan bir riyakâr ve - buna rağmen - dini, toplumdaki diğer insanlara bir ‘mutlak’ olarak benimsetmekten de geri kalmayan bir çıkar düşkünü olarak görür. Tolan, insanın kendisine yaşamı boyunca

takip edilecek bir siyasi otorite ya da dini bir cemaat arayarak yaşamına bir anlam kattığını belirterek din ve yabancılaşma ilişkisini açıklar:

“...içinde bulunduğu depresyon ve ruhsal atalet durumunu denkleştirmek için kendisine devleti, bir siyasal parti veya doktrini, bir din veya Tanrıyı seçer. ... Böylece yaşamı bir anlam kazanmış ve seçtiği puta körü körüne bağlanmakla kendisini tahrik etmekte ve coşturmaktadır. ...Bu coşkunun yoğun olması, sıcak ve içten bir coşkunluk olduğu kanısını uyandırmamalıdır; aksine donuk ve cansız bir duyarlığın üzerine inşa edilmiş ‘yakıcı bir buz’dan farksızdır” (Tolan, 1981:143).

Eserde dini rol üstlenen karakterlerden Sommerwild de - Tolan’ın bahsettiği gibi - inancını içten coşkunun aksine, cansız bir duyarlık üzerine kurmuştur. Çünkü Sommerwild, kendi çıkarları doğrultusunda dini gerek duyduğunda olması gerektiğinden farklı yorumlayabilmektedir. Katolik inancın yasakladığı av partisini Sommerwild’e hatırlatan Hans, ondan “Bazı kurallar vardır, fakat kural dışı şeyler de” (Böll, 2014:87) cevabını vererek dinin kendisine göre yorumladığı istisnaları olabileceğini söylemiştir.

Hans’a göre din ve iktidar yaşamın ölçütlerini belirlerken insancıl ölçütleri de göz önünde bulundurmalıdır. Yaşamın her alanında insanların uzlaşabilecekleri bir ortam yaratmak, insancıl ölçütleri göz ardı etmeyerek mümkün olacaktır:

“...ideolojik nedenler yüzünden de olsa, insanlar bir yerde insani davranmalıdır” (Böll, 2014:82).

2.2. Max Frisch

2.2.1. Max Frisch’in Hayatı

Alman edebiyatının önemli isimlerinden Max Frisch, 1911’de Zürih’te dünyaya gelir. Babası mimar olan Frisch, Zürih Üniversitesi’nde okuduğu Alman Filolojisi öğrenimini babasının ölümü ile yaşadığı maddi sıkıntılardan dolayı tamamlayamaz. Serbest gazetecilik yaparak, birçok ülkeye seyahatlerde bulunur. 1936 – 1940 yılları arasında Zürih Teknik Üniversitesi’nde aldığı mimarlık eğitimi ile baba mesleğini yapmaya başlar. Mimar olarak başarılı işler çıkaran Frisch, 1942 yılında mimari bir yarışmada (bugünkü adı Max Frisch – Bad) ödül kazanır. 1942 yılında 17 yıl sürecek ilk evliliğini yapan yazar, Avusturyalı ünlü yazar Ingeborg Bachmann ile de ilişki yaşar; ancak yazar ikinci evliliğini 51 yaşına geldiğinde, 23 yaşındaki bir kadın ile yapar.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında İsviçre’de de seferberlik ilan edilir ve savaş yıllarındaki izlenimlerini Frisch, ‘Ekmek Torbasından Notlar’ adlı eserinde anlatır. Savaştan sonra çeşitli ülkelere ziyaretlerde bulunur. Bertolt Brecht ve Friedrich Dürrenmatt ile tanışır ve büyük ölçüde Brecht’in etkisinde kalır. 1952’de Rockefeller Bursu ile ABD’ye gider ve 1955’te mimarlık ofisini kapatarak, tamamen yazın hayatına yönelir. San Francisco, New York ve Meksika’da bir süre yaşayan yazar, burada edindiği izlenimlerini eserlerine yansıtmıştır ki ‘Homo Faber’ adlı eser bunlardan biridir. Hesaplanamayan ve ölçülemeyen hiçbir şeyi kabul etmeyen karakter Faber, her şeye katı bir mantıkla bakar ve insani hayatı bu ölçülerle anlayabileceğini sanır. Frisch gibi pozitif bilimlerle ilgili olan karakter Faber’in, Frisch’in kendisi olup olmadığı ile ilgili birçok söz söylenirken; eserde önemli bir konu olan “tesadüf konusu, Frisch’in hayatında önemli bir rol oynar. Bunu özellikle, otobiyografik eserlerinde ve ‘Homo Faber’, ‘Çin Seddi’, ve ‘Günlükler’ gibi eserlerinde görürüz” (Ersan, 2002:135).

Romanlarının yanı sıra üç tane günlük yazan Frisch, günlük türüne farklı bir soluk getirmiştir. Kendi yaşamından kesitleri, yazın yaşamı ile ilgili ipuçlarını, eserlerinin taslaklarını verdiği günlükleri, Max Frisch’i anlamak açısından büyük önem taşır. İlk günlüğünü savaş yıllarındaki izlenimlerini anlattığı ‘Ekmek Torbasından Sayfalar’ adlı notları oluşturur. 1950 yılında yayımladığı ilk geniş boyutlu eseri ‘Günlükler 1946 – 1949’ de yazarın görüşlerine yer vermesi ve diğer eserlerine dair ipuçları taşıması açısından Frisch araştırmacıları için oldukça önemlidir.

Alman yazınında önemli eserler veren Frisch, 1958 yılında Georg Büchner Ödülü’ne, 1965 yılında Kudüs Bireysel Özgürlük Ödülü’ne, 1976 yılında ise Alman Yayıncılar Birliği Barış Ödülü’ne layık görülür. Günümüzde eserleriyle hâlâ tartışılan ve anlaşılmaya çalışılan yazar, 1991 yılında Zürih’te vefat eder.

2.2.2. Max Frisch’in ‘Homo Faber’ Eserinde Yabancılaşma Olgusu

2.2.2.1. ‘Homo Faber’ Eserinin Özeti

İlk Durak

Eser mühendis Walter Faber’in New York’tan kalkan bir Super Constellation’a binmesi ile başlar. Faber, insanlarla iletişim kurmayı sevmeyen biri olduğundan yan koltuğunda oturan yolcunun sohbetine ilgisiz kalır ve ondan olabildiğince kaçır. Yolcunun konuşmaya yeltendiği anda uyurmuş gibi yapar, ya da kaba bir şekilde ilgisiz olduğunu belli eder. Bu davranışları sergilerken kendisini haklı bulur, çünkü iş

yükünden dolayı yeterince yorgundur ve insanlar ona daha yorucu geliyordur. Faber, UNESCO’da mühendis olarak çalışır ve geri kalmış ülkelere teknik yardım götürür. İşi ile ilgili bilgi verirken kendinden son derece emin olan Faber’in yol arkadaşı ile gerçek anlamda sohbeti, uçağın acil iniş için bir çöle inmesi ile gerçekleşir. Teknik dünyaya uzak bu çölde herhangi bir insana değil, elektriğe özlem duyan Faber, yol arkadaşı ile sohbet ettiği bir esnada, onun gençlik arkadaşı Joachim’in kardeşi Herbert Hencke olduğunu öğrenir. Uzun yıllar sonra tesadüfen gerçekleşen bu karşılaşmaya bir anlam veremeyen Faber, yine anlam veremediği bir şekilde, rotasını değiştirir ve Herbert’e takılarak, Joachim’i bulmaya çalışır.

Joachim, Faber’in gençlik yıllarından Hanna ile ortak arkadaşlarıdır. Faber’in yirmi yıl önceki kız arkadaşı Hanna ile yolları Hanna’nın hamile kaldığı bir dönemde ayrılmıştır. Faber, Hanna’ya çocuğunu doğurmak isteyip istemediğini sorar ve eğer doğurmak istiyorsa evlenmeleri gerektiğini söyler. Bu sözleri ile evlilik teklifinde bulunduğunu sanan teknik adam, duygusal yoğunluk yaşayan Hanna’nın ‘çocuğun’ sözcüğünden ne kadar incinmiş olabileceğini anlamayacak kadar soğuk ve duygusuzdur. Hanna, Faber’in olaylara duygudan yoksun bakış açısı ile yaklaşmasını, ilişkileri boyunca hep eleştirmiş ve ona ‘Homo Faber’ adını takmıştır. Faber, Hanna’yı doktor Joachim’e yönlendirir ve o zamanlarda aldığı çok iyi bir iş teklifinden dolayı uzaklaşır. Yıllardan beri görmediği eski sevgilisinin Joachim ile evliliğini de tesadüfen öğrenen Faber, Hanna’nın çocuğunu doğurduğundan habersizdir. Hanna’nın bir çocuğu olduğunu öğreneceği zaman ise bu çocuğun Joachim’den olduğunu beyinde yaptığı bir takım hesaplar ile kesinleştirir. Ancak acı gerçek, ona unutamayacağı bir ders verecektir.

Joachim’i bulduklarında kendisini asmış olduğunu görürler. Herbert ile yolculuğunu bitirip, sevgilisi Ivy ile görüşür. Ivy, Faber’in aşk ile bağlandığı bir kadın değildir. Onun için söylediği aşağılayıcı sözler, Faber’in kadınlara bakış açısını verir. Faber, bir kadın için asla toplantılarına gecikmeyeceğini ve gerçek bir erkeğin işi ile var olabileceğini söyler. Ivy’den sıkılan Faber, ondan bir an önce kaçmak için hiç alışkın olmadığı bir şeyi yapmaya karar verir: gemi ile seyahat etmek. Çalışmadan duramayan bir adam için beş gün boyunca bir gemide teknolojiden uzak ve etrafı insanlarla çevrili bir şekilde seyahat etmek zor olacaktır. Gemiye bilet bulmasını da tamamen tesadüf olarak değerlendiren Faber, gittiği her yere kamerasını ve daktilosunu da götürür. İçinde bulunduğu anı yaşamak yerine kamera çekimi yapıp sonradan izleyen Faber, her yere

kamerası ve daktilosu ile gider. Ivy'den ayrılırken Ivy'nin son görüntülerini çekeceği kamerası ile kısa bir süre sonra öz kızının görüntülerini de çekeceğinden habersiz bir şekilde gemiye biner. Gemide asıl adı Elisabeth olan fakat Faber'in kendisine Sabeth olarak seslenmeyi tercih ettiği yirmi yaşında genç bir kızla tanışır. Genç kızın tavırlarından hoşlanan Faber, onunla sohbet etmeye çalışır ve sohbetleri esnasında zaman zaman Hanna gelir aklına ki bu durumu garip bulur. Gemi yolculuğunun son gününde, gemide bir parti verilir. Aynı zamanda ellinci yaş günü olan o günde, Faber, kıza evlilik teklifinde bulunur. Bu teklifi Sabeth bir şaka olarak algılar ve gemi yolculuğundan sonra görüşmeye devam ederler. Ona Hanna'yı hatırlatan bu kız da Hanna gibi sanatseverdir. Sanatla ilgili olmayan ve bunu bir eksiklik olarak görmeyen Faber'e Paris'teki Louvre Müzesi'ni gezdiren güç, Sabeth'e olan ilgisidir.

Bir takım olaylar zincirinden sonra, Faber, Sabeth ile birlikte Yunanistan'a, Sabeth'in annesinin yanına gitmeye karar verir. Bu yolculukları sırasında, Sabeth ve Faber'in yakınlaşmaları artmıştır. Fakat bir konuşmaları esnasında Faber, Sabeth'in Hanna'nın kızı olduğunu öğrenir. Bu bilgi onu yıllar öncesine götürür ve kafasında birtakım hesaplamalar yapar ve Sabeth'in kendi kızı olmadığı sonucuna varır. Yunanistan'a seyahatleri sırasında, açık havada geceledikleri bir gün Sabeth'i yılan sokar ve korku ile düşüp kafasını sert bir şekilde çarpar. Faber, Elisabeth'i büyük bir çaba ile hastaneye yetiştirir ve hastanede Hanna ile karşılaşırlar. Elisabeth, birkaç gün yoğun bakımda kalır, Faber de bu esnada Hanna'nın evindedir. Hanna, Faber ile Elisabeth'i hastanede birlikte gördüğü için endişesini gizleyemez. Elisabeth'in sadece kendi çocuğu olduğunu ısrarla söyleyen Hanna, Faber'e çocuğuyla aralarında bir şey geçip geçmediğini sorar ve bir süre sonra Elisabeth'in Faber'in çocuğu olduğunu itiraf eder. Hastaneden ölüm haberi gelen Elisabeth, Faber'in babası olduğunu hiçbir zaman öğrenemez.

İkinci Durak

Atina'da bir hastanede yatan Faber, mide kanseri olduğunu ve yakında ameliyata alınacağını öğrenir. Ameliyata alınmadan önce, el yazısını sevmediği için yanından ayırmadığı daktilosu alınır. Raporlarının ve notlarının yakılabileceğini söyler; çünkü onların gerçeği yansıtmadığını düşünür. Kafasında hesapladığı istatistikler, ona ameliyattan sağ çıkacağı bilgisini verse de Faber, artık eski Faber değildir. Geçmişteki bakış açısını sorgulayan Faber, pişmanlık duymaktadır. Kızı ile karşılaştığında ona doğru soruları sorabilseydi eğer, tüm bunların yaşanmamış olacağını düşünüp kahrolur.

İnsan hayatını iç seziden yoksun bir şekilde görmenin, ne kadar büyük bir eksiklik olduğunu geç de olsa anlayan Faber, kızına ve kendisine yaşattıkları için kendini suçlamaktadır. Önceki hayatında, matematiksel hesapların verdiği kesin bilgiler sonucunda hiçbir zaman kendinden emin duruşunu bozmayan Faber, artık yaşamı boyunca kör bir insan gibi davrandığına kanaat getirmiştir. Hastanede el yazısı ile kaleme aldığı notlarda, pişmanlığını dile getiren Faber, amaçsız ve çaresiz bir şekilde ölümü beklemektedir. İnancını yitirmiştir. Sayılara güveni kalmamıştır. İstatistikî sonuçlara rağmen, bu ameliyattan sağ çıkamayacağını düşünür.

2.2.2.2. Eserin Yabancılaşma Olgusu İle İlgili Detayları

2.2.2.2.1. Yabancılaşmanın Max Frisch Anlatımı: ‘Homo Faber’

İsviçreli yazar Max Frisch (1911 – 1991)’in en ünlü eserlerinden Homo Faber, 1957 yılında yayımlanmıştır. Latince bir sözcük olan Homo, ‘teknik insan’ anlamına gelir. Teknolojik gelişmeler doğrultusunda kendi özüne yabancılaşan zamane insanı, eserin konusudur. Eserin başkahramanı Walter Faber, bir mühendistir. Dünya görüşünü teknolojik gelişmeler çerçevesinde belirleyen, salt akla inanan Faber, ölçülemeyen her şeyi reddeder. Faber’in yanılgısı, yaşamın önceden tahmin edilemeyen ve bazen bir dizi rastlantıdan ibaret olan durumları kabul edilebilir olarak algılamamasından kaynaklanır ve onu büyük bir pişmanlığa sürükler. Salt mantık çerçevesinde düşünen insanın, insani değerlere yabancılaşmasının anlatıldığı eserde, teknolojinin beraberinde olumsuzluklar da getirdiği ortaya çıkarılmıştır. Yazıldığı dönemin problemini dile getiren Frisch, insanın her şeyi hesaplanabilir görmesi ile hayata egemen olabileceği algısını bu eseriyle kırmayı amaçlar. Yazarlık yaşamından önce, başarılı bir mimar olarak hayatını sürdüren Frisch, matematiğe ve tekniğe uzak bir insan değildir. Bir eseri incelerken, yazarı ile kıyaslama yapmaya alışkın okuyucuya, Frisch ‘Günlükler 1946 – 1949’da yer verdiği bir söz ile adeta okuyucuyu düşüncesinde haklı kılmıştır:

“Aslında biz yazan değil, yazılanız. Yazmak, kendini okumaktır.”⁵¹

Teknolojinin gelişmesiyle, teknoloji günümüzde artık insan davranışlarını belirleyici bir konuma gelmiştir. Her geçen gün teknolojinin akıl almaz bir şekilde ilerlemesiyle de insan davranışları üzerindeki bu rolü artmıştır. Öyle ki tekniği üreten insan, tekniğin ürettiği şey konumuna gelmiştir. Eserdeki başkahraman Faber, tam da bu noktada salt teknolojik donanımlı bir akıl ile her şeyi – insani olgular da dâhil olmak

⁵¹ http://www.radikal.com.tr/kitap/yazmak_kendini_okumaktir-877937 07.03.2015

üzere- yorumlar. Oysaki insani olguları, içsel sezilerden uzak bakış açısıyla görmek ve kabul etmek yanlış olacaktır ve nitekim Faber, teknolojik bakış açısının ona getirdiği bu yanılsama ile ilim dünyasının getirdiği olumsuzlukların bahtsız bir örneğini teşkil eder. Tekniğin insan hayatını artan bir oranda etkilemesi ile insanlar arasındaki bağlar gittikçe zayıflar, geleneksele olan bağlılık azalır, genel anlamda bir inançsızlık durumu yaşanır. Bu inançsızlık durumu hem insanın kendi doğasına karşıdır hem de yaratıcısına karşıdır. Tekniğin insan hayatını etkiler bir hale gelmesini ve insan hayatındaki olumlu yanlar haricinde olumsuzlukları da barındırmasını Heistermann'ın şu sözleri ile vermek, teknolojiden kaynaklı yabancılaşma konusunu daha anlaşılır kılacaktır:

“Teknik sayesinde hayatın bütün görünen alanlarında kimsenin inkâr edemeyeceği, isteyerek vazgeçemeyeceği ilerlemeler ve gelişmeler oldu. Bununla beraber onda gittikçe çoğalan bir huzursuzluk, düşmanca bir güç, yabancı bir kuvvet de hissediliyor. İlmin oluşuna bağlı olarak, bütün hayat bağlarının şeyleştirilmesinin ve objektifleştirilmesinin ilerlemesi en açık ifadesini teknikte buluyor. Teknik yoluyla varlık şartlarının değişmesi, insanın da değişmesine sebep oluyor”⁵² (Özoğuz, 1975:13).

Walter Faber, teknik gelişmelerle biçimlenmiş tipik bir 20. yüzyıl insanıdır. UNESCO’da mühendis olarak çalışan Faber, geri kalmış ülkelere teknik yardım götürmek amacıyla sürekli seyahat eder. Frisch’in kahramanını seyahatler aracılığıyla dönüştürdüğü eseri, Goethe’nin bir şiirindeki şu dizeleri akıllara getirir: “Yolculuğu sen yaparsın / Nereye olduğunu kader çizer” Faber’in planladığının dışında gelişen seyahatleri ve bu seyahatlerin onu kendisini sorgulayan bir insana dönüştürmesi, “yaşamın da bir yolculuk olduğuna”⁵³ gönderme olarak yorumlanabilir. Ayrıca eserde kahramanın sık sık seyahat etmesinden dolayı seyahatin, önemli bir işlevi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır:

“Seyahat motifi, kilit bir motiftir. Faber eser boyunca seyahat eder. Modern dünyanın merkezi olan New York’ta başlayan seyahati, Orta ve Güney Amerika’da ve Avrupa’nın eski yerleşim merkezi olan Atina’da devam eder” (Gigl, 2011:74).

Faber mesleğine fazlasıyla önem veren tam bir işkoliktir, onu heyecanlandıran makinelerin kusursuz işleyişidir. Eser, Faber’in yine bir iş seyahati dolayısıyla New York’tan havalanan bir uçağa binmesiyle başlar. İnsanlarla iletişime olan soğuk bakışını, yan koltuğunda oturan yol arkadaşına karşı itici davranışlarıyla eserin en

⁵² Prof. Dr. Walter Heistermann (Berlin), ‘Wissenschaft und Profanität’, Çeviren:Tomris Mengüşoğlu, “İlim ve Profanlık”, Felsefe Arkivi sayı:16, s.79. Aktaran: Özoğuz, 1975:13

⁵³ http://kitapenstitusu.blogspot.com.tr/2012_04_29_archive.html 07.03.2015

başında veren Frisch, Faber'in makinelere olan büyük güvenini uçağın arızalanıp ıssız bir çöle zorunlu inişiyle sorgulamasını sağlar. Tesadüfler dizisinden oluşan olaylar, Faber'i ilkin matematiksel hesaplar ile kendinden emin çizgisinden çıkarmaz, fakat her şeyin hesaplanamadığı bir dünyada olduğunun acı bir şekilde farkına varan Faber, eserin sonlarına doğru pişmanlığını dile getirir. Eser New York'ta başlar. Tekniğin son derece ileri olduğu bir merkez olan New York şehrinde başlayan eser, mistizmin, eski kültürlerin ve sanatın beşiği sayılabilecek Yunanistan'da bitmesi açısından manidardır. Anlam yüklenerek seçildiği düşünülen bu iki şehir, aynı zamanda başkahramanın yaşadığı dönüşüme bir göndermedir. Faber, rastlantısal olayların akışında içsel sezilerden uzak adeta bir makine olarak hareket eden bir insandan, kaderin hesaplanamayan, ölçülemeyen gerçekleri ile yüzleşen bir insana dönüşmüştür.

Max Frisch'in Türkçeye ilkin 'Çarpık Sevdâ' adı ile çevrilen romanı 'Homo Faber', tekniğin insanı bir robota dönüştürerek, duygularından arınmış, türdeşlerine uzaklaşan, doğanın ve insanın varlığını sürdürüşünü tekniğe bağlayan, inançsız ve anlamsız bir hayat süren fakat en sonunda başına gelen talihsiz olaylarla, insan hayatının salt akıldan ibaret olmadığını; bilakis aklın, duygunun, sezginin ışığında anlamlandırılabilceğini talihsiz bir şekilde kavramış bir mühendisi konu alır.

2.2.2.2.2. Salt Akıl ve Mantık Adamı: Walter Faber

Yazarlığa adım atmadan önce mimar olarak çalışan ve alanında başarılı olan Frisch, 'Homo Faber' adlı eserinde, yine kendisi gibi matematiğe, formüllere, kurallara bağlı bir bilim insanını anlatır. Eserin başkahramanı Faber, işine bağlı bir mühendistir. Tekniğin insan hayatı için fazlasıyla gerekli olduğunu hatta teknik olmadan insan hayatının sürdürülemeyeceğini düşünür. Makinelere öylesine bağlıdır ki arızalanmış bir makineyi tamir etmeyi bir insanla iletişim kurmaya yeğler. Formüller, kurallar, istatistikler, oranlar onun hayata dair yorumlar getirmesinde ilk başvurduğu yardımcılardır. Matematiğe, sayılara, bilime, tekniğe bu derece aşırı bağlılığı, onu insan dünyasından uzaklaştırmıştır. Hayatı matematiğin, formüllerin kesinliğinde değerlendiren Faber, beşeriyetin özüne uzaklaşmıştır. Beşeriyet, salt akıl ve mantıktan çok daha fazlasıdır. Fakat teknik adam için bu, kabul edilemez bir durumdur, zira ona göre aklın ve mantığın dışında olan her şey mistizme girer ve başkahraman bunu masalsı bulur. Genel olarak insanlardan uzak duran Faber, kadınları daha çok duygularıyla hareket ettikleri için eleştirir. Eserde kadın arkadaşlarıyla kurduğu

iletişimlere de yer verilen Faber, kadınları aşağılamaya varan sözler sarf etmiştir. İletişimi, sıcaklığı, boşa geçirilen vakti, içsel sezişleri ve insanın özüne dair birçok şeyi gereksiz bulan Faber ile, Frisch teknolojinin insanı nasıl avucunun içine aldığı bir örneğini göstermek istemiştir. Hayatı; hesaplar, oranlar, sayılar, istatistikler ile yorumlayan kahraman için artık bir kader söz konusu değildir. Bir kader varsa, bu da hesaplanabilir olmalıdır. Son birkaç yılın verileri kullanılarak bir istatistik oluşturulmalı ve olaylara böyle bakılmalıdır. İstatistikî oranların gösterdiğinin dışında gereksiz endişeler ya da umutlar duyulmamalıdır. Sayılar, insana her zaman gerçeği verir düşüncesiyle hayata karşı emin duruşunu bozmak istemeyen Faber, hazırlıksız yakalanır ve hayat bu kez onu çalışmadığı yerden sınava tabi tutar. Bildiği formüllerin işe yaramadığını gören Faber, insan doğasına yabancılaştığı için karşılaştığı duruma uygun bir formül üretemez ve sınıfta kalır. Hayatının merkezine işini koyan bir teknik adam için bu başarısızlık, ağır gelmiştir, Faber bir pişmanlık seline kapılır. Fakat Paul Coelho'nun ünlü “En karanlık an, şafak sökmeden önceki andır” (Coelho, 2008:151) deyiminde anlattığı gibi, Faber'in yaşadığı acı tecrübe ona esasında yeni bir başarı getirecektir, insanlığını hatırlatacaktır. Robotlar dünyası ile ilgili teknik adam, beşeriyetin özünü düşünmeye başlar, amaçsız seyahatler yapar, sığınacak bir yer bulamaz ve çareyi kendisiyle zıt düşünceleri olan Hanna'nın yanına gitmekte bulur. Teknik harikalarla donatılmış şehir New York'ta başlayan eser, mistizmin ve antik kültürün beşiği olan Yunanistan'da biter.

Eser, New York'tan havalanan bir Super Constellation ile başlar. Teknik adam Faber, insanlarla iletişim konusundaki düşüncelerini en başından belirtir. Seyahatlerinde yanındaki yolcu ile tanışmayı, konuşmayı gereksiz ve yorucu bulan Faber, davranışlarıyla kaba bir insan olduğunun farkındadır; ancak iş dünyasının yoğun çalışan mühendisi Faber, karşısındaki insanı anlamaktan, ona insan olmanın bir gereği olarak sıcak davranmanın gerekliliğini duymaktan çok uzaktır:

“...bence dostluk kurmaya gerek yoktu. Kabalık ettim, olabilir. Yorucu bir hafta geçirmiştım, toplantısız bir tek gün bile yoktu, sessizlik istiyordum, insanlar ise yorucu” (Frisch, 2012:10).

Teknik adam, insanlardan kaçan bir yalnızdır, fakat onun için bu bile en kötüsü değildir; çünkü o, insanlardan kaçmayı bilinçli olarak tercih etmektedir. İnsanlardan kaçan Faber, teknik cihazları kendisine arkadaş edinmiştir. Dünyanın yarısını kendisiyle dolaşmış olan kamerası için gümrükte çıkan sıkıntılarla baş etmeyi bile insanlarla

birlikte vakit geçirmeye, sohbet etmeye tercih eden Faber, uçağın ara iniş yaptığı bir havaalanında, yol arkadaşı ile sohbet etmekten kaçtığı için tuvalette dakikalarca beklemiştir:

“...benim Düsseldorflu’nun barda oturduğunu ve bir sandalyeyi de tuttuğunu görünce – sanırım benim için yer ayırmıştı – dosdoğru aşağıya, tuvalete gittim, yapacak bir şeyim olmadığı için ellerimi yıkadım. Kalış süresi: 20 dakika” (Frisch, 2012:13).

İnsanlarla samimi olmak istemeyen Faber, sembollerin dünyasından alışkın olduğu üzere her şeye bir karşılık bulur. Yapılan bir iyiliğin de karşılığı olarak parayı gören Faber, karşılıksız yapılan yardımları anlamakta zorlanır. Çünkü ona göre, bir insanı zor bir durumdan kurtarmayı istemek, öncelikle başlı başına bir sebep gerektirirdi, bu sebep de neden para olmasındı? Sadece bir insana yardım amaçlı yapılan davranışları garip karşılar, zira bir robot bunu yapmazdı, sadece ayarlandığı program üzerinden çalışırdı. İnsan doğasına yabancılaşan Faber, iyilikleri adeta bir program hatası gibi bulur ve kendisine havaalanı tuvaletinde iyilik yapan kadını şu sözleri ile garipsediğini anlatır:

“Para almak istemedi kadın, bu onun için bir zevkmiş, yaşamam onu sevindirmiş. ... Öylece önüne koydum ama zencilerin daha ileriye geçmeleri yasak olan yere kadar gelip parayı zorla elime tutuşturdu” (Frisch, 2012:15).

Teknoloji, özünde insan ihtiyaçlarını karşılamak için doğmuştur. Zamanla insan ihtiyaçlarını karşılamanın da ötesine geçen teknoloji, insan hayatının dokunulmaması gereken sahasına dokunmuştur. İnsanı psikolojik ve sosyolojik bağlamda olumsuz etkilemiştir. Şener, ‘Sosyoloji – Sosyal Bilimlere Alternatif Yaklaşım’ adlı eserinde Bernard Dixon’un teknik ile ilgili şu olumsuz değerlendirmelerine yer vermiştir:

“Tekniğin hayatın bütün sadeliğini ve yumuşaklığını, dünyanın bütün güzelliğini yıkışını görüyorum. Medeniyet maskesi altında barbarlığı getirdiğini görüyorum. İnsanın zihnini karartıp kalbini katılaştırdığını, eskinin binlerce savaşını gölgede bırakacak, insanlığın emek ürünü, bütün gelişmelerini kana batmış bir kaosla ezecek kadar büyük çatışmalar çağı getireceğini düşünüyorum”⁵⁴ (Şahin, 2010:17).

Teknolojinin insani değerleri hızla baltaladığını, merhameti ve acıma duygusunu öldürdüğünü Faber’in, arkadaşı Joachim’i kendini bir kulübede asmış bir vaziyette bulduğunda sarf ettiği sözlerinde görülür. Joachim, bir kulübede kendini asmıştır ve onu

⁵⁴ Sami ŞENER, ‘Sosyoloji – Sosyal Bilimlere Alternatif Yaklaşım’, (1998), İstanbul, İnkılab yay., s.211. Aktaran: Şahin, 2010:17

bulduklarında radyodan müzik sesleri yükselmektedir. Arkadaşını ölü bir halde bulan Faber, arkadaşının ölümüne şaşırarak yerine, o anda bulunulan ıssız yerde radyonun nasıl çalıştığına şaşırır:

“Beni şaşırtan, hemen kapattığımız radyonun nereden elektrik aldığıydı ama şimdi en önemli şey bu değildi” (Frisch, 2012:61).

Teknoloji ilerleme kaydettikçe insanın kendi öz değerlerini yitirmesine ve kendi doğasına yabancılaşmasına sebep olmaktadır. Çünkü teknoloji, ölçülemeyen bir hızla insan hayatına dâhil edilmeye çalışılmış ve hassas bir dengede olan beşeriyet, matematiğin kesinlik algısı içerisine hapsedilmiştir. Oysaki esnek bir çerçevesi olan insan doğasının, kesin sınırlar ile hapsedilmekten öte, anlaşılmaya ve sanat ile kültürel değerler ile tatmin edilmeye ihtiyacı vardır. Doyurulmayan bir ruh ile anlamsız kılınan bir hayatta insan, değersiz ve güçsüzdür.

“Teknoloji ürünü olan makineyi hayata, insanın ruhi ve fiziki özelliklerini göz önüne almaksızın yerleştirmeye çalışma, kişinin hayattaki rolünü bir ölçüde kısıtlar veya değiştirir, insan kendini değersiz hissederek”⁵⁵ (Şahin, 2010:17).

Eserde teknolojik gelişmenin insanı nasıl olumsuz yönde etkilediğinin bir örneğini simgeleyen Faber için bir teknoloji ürünü olan robot, insan ile karşılaştırılabilir ve hatta insandan daha değerli tutulabilecek konumdadır. Faber, bu derecelendirmeyi yaparken, insani düşünceleri kuşkusuz bir kenara bırakmıştır ve işe yararlılık ilkesince hareket etmiştir. Ona göre, bir robot unutmaz, matematiksel hesaplar yapar, hayatın esnekliği ile ilgilenmez, umut etmez veya hayal kırıklığına uğramaz, içsel sezişlerle uğraşmaz, yaptığı hesaplar ile şaşırmaya olanaksızdır. Belki de tüm bu sebeplerden Faber, bir robotun mükemmel olduğu yanılgısına kapılmış ve insan doğasına yabancılaşmıştır:

“Robot her şeyi insandan daha iyi tanır, geleceği bizden daha iyi bilir, çünkü onu hesaplar, spekülasyona ve hayale dalmaz, kendi sonuçlarından yararlanır ve şaşırmaya olanaksızdır, robotun önceden sezişlere gereksinmesi yoktur” (Frisch, 2012:83).

Pappenheim ‘Modern İnsanın Yabancılaşması’ adlı eserinde teknolojik ilerlemenin insanın lehine bir durum olmadığını, bilakis insanın felaketini hazırlayan bir durum olduğunu şu sözleri ile dile getirir:

⁵⁵ Sami ŞENER, ‘Sosyoloji – Sosyal Bilimlere Alternatif Yaklaşım’, (1998), İstanbul, İnkılab yay., s.211. Aktaran: Şahin, 2010:17

“Günümüzde teknolojik gelişme fikrine yönelik saldırılar iktisadi çevrelerden değil, daha çok manevi ve kültürel değerlere önem veren gruplardan gelmektedir. Bu eleştirmenler, teknoloji ile insan ruhu arasında bir antitez, aşılması mümkün olmayan bir boşluk olduğuna inanmaktadırlar. Bunun sonucu olarak da, teknolojinin kazandığı, insanın ise kaybettiği bir gelişmenin kurbanları haline geldiğimize inanıyorlar” (Pappenheim, 2002:30).

Teknik adam Faber de bir teknoloji kurbanıdır. Doğaya ve hayvanlara sevgi duymanın güzelliğini anlayamamış bir adam “...çalışan makineler insana sevinç verir” (Frisch, 2012:94) sözleriyle aslında bir kaybeden olduğunu açığa vurur. Faber, topluluktan kopuk yaşamayı bilinçli olarak seçen ve bundan memnuniyet duyan bir insandır. İnsani özelliklerine yabancılaşan karakter, en rahatladığı an olarak, arabasına binip ayağını gaza bastığı anı görür. Doğanın bir parçası olan insandan bu kadar uzaklaşması ve demir yığınları arasında olmaktan haz duyması, teknolojinin neden insan için aynı zamanda bir kayıp olduğunu ve yabancılaşmanın ciddi boyutunu açıklar:

“Bildiğim en mutlu anlarımdan biri, bir topluluktan ayrılıp arabama oturduğum, kapısını kapatıp anahtarı soktukten sonra, sigaramı arabanın çakmağıyla yakıp sonra anahtarı çevirip ayağımı gaza bastığım andır; insanlar bana yorgunluk verir...” (Frisch, 2012:101)

Salt aklın ve mantığın çerçevesinde hareket eden Faber, insanların belirli dönemlerdeki hassasiyetlerini anlamaktan çok uzaktır. Sevgilisi Hanna’nın hamile olduğunu açıkladığı anda, ona çocuğunu doğurmak isteyip istemediğini sorar. Eğer çocuğunu doğurmak istiyorsa evlenmeleri gerektiğini Hanna’ya söyleyerek, Hanna’ya evlilik teklifinde bulunduğunu düşünür. Faber’e göre bunlar mantıklı sorulardır; ancak sanat perisi Hanna, Faber’in tam tersine yoğun duygular yaşayan ve özellikle hamilelik döneminde her kadın gibi hassaslaştığından, bu soruların kendisine yöneltilmesinden incinir. Hanna’nın Faber ile yollarını ayırma kararını vermesinde ise tek bir söz etkili olmuştur: ‘senin çocuğun’. Olaylara katı bir mantıkla yaklaşmaya alışkın Faber için bu derece hassaslık anlaşılabilir bir şeydir. Hanna’nın duygularına yabancı kalan Faber, yıllarca neden ayrıldıklarını bilemez ki bu da insanların duygularına ne kadar yabancı kaldığını göstermek için yeterlidir. Evlenmelerini zorunlu sebeplere bağlayan Faber’in gereklilik algısı, Hanna’nın duygularına hitap etmez. Oysaki Faber için evlilikleri bir zorunluluktur. Hanna’nın Yahudi olmasından kaynaklı sınır dışı edilme ihtimali ve çocuğunu doğurma isteği, Faber’in evlilik düşünebilmesi için yeterince mantıklı

gerekçelerdir. Ancak Hanna bunu, evlilik teklifi olarak görmek şöyle dursun, bundan büsbütün incinmiştir. “İnsani ilişkilerde insani duygulara yer vermemek” (Özoğuz, 1975:19) Faber’in hayatı boyunca sürdürdüğü yanılgısıdır. Hanna’nın Faber’den beklediği ne yardımdır ne de salt mantıkla örülmüş bir hayattır. Katı mantıktan uzak, insani duygularla çerçevelenmiş bir hayat, Hanna’nın arzu ettiği, fakat Faber’in anlamsız ve gereksiz bulduğu bir yaşantı tarzıdır. Bir tarafta insanlara, insani duygulara yabancılaşan bir adam ve diğer tarafta duygu yoğunluklu yaşayan bir kadının ilişkileri elbette çıkmaza girecektir. Frisch bu iki zıt karakteri bir araya getirerek, Faber’in katı mantığını, yabancılaşmasının boyutunu, ayırt edici bir şekilde ortaya koymak istemiştir. Israrla devam ettirilen bir anlayışsızlık, bir kadının gitmesi için yeterli bir sebep olmuştur; ancak Faber, hayatın merkezine çalışmayı koyduğu için Hanna’nın gidişi ile sarsılmaz, aksine yoğun iş hayatı, neredeyse her gün yapılan toplantılar, iş seyahatleri, aradan geçen yirmi yıl boyunca onu tatmin etmeye yetmiştir. Hanna ile Faber’in bir hastane odasında karşılaşmasına kadar geçen süre boyunca, Hanna, Faber’in zaman zaman hatırladığı bir karakterdir. Yoğun özlem duyduğu bir kadın değildir. Daha çok yüzeysel ilişkiler kuran Faber için, bir kadına bağlılık zayıflıktır, güçlü bir erkek içinde iyi olan erkektir ve yalnızdır.

Aldığı eğitim sonucu kendisini matematiksel ve soğuk bir bakışa hapseden Faber, modern hayata adapte bir insandır. Eskinin kültürünü, medeniyetini küçümser bir bakışla ele alır. Tekniğin olmadığı bir çağda yapılanlara şaşırır. Matematik bilgisi olmadan kurulan uygarlıkların nasıl ürettiklerini sorgular. Ama bu eski medeniyetlerin tarih sahnesinden yok oluşunu ise adeta yerinde bulur. Ona göre teknik olmadan, eski uygarlıkların varlıklarını sürdürmeleri zaten sürdürülemez bir gerçektir.

“Birdenbire, Mayalar çağındaki gibi hiç motor olmasa, her şeyin nasıl olacağını düşündüm. ...gene de saygı duyulması gereken matematiklerine karşın, tekniği yaratamadılar ve bu yüzden yok olmak zorundaydılar” (Frisch, 2012:49).

Kapitalist sistemin üreten işçiyi, yabancılaşmaya ittiğini ve onları çaresiz kıldığını Marx şu sözleri ile anlatır:

“...üretimin gelişmesine yönelik tüm yollar üreticiler üzerinde egemenlik kurma ve onları sömürme yollarına dönüşmektedir. Artık işçi, kolu ayağı kırılmış, parçalanmış bir insan, bir insan kırıntısı haline getirilmiş, bir makinenin sadece bir çarkı olma durumuna indirgenmiştir” (Tolan, 1981:158).

UNESCO’da bir mühendis olarak çalışan ve geri kalmış ülkelere teknik yardım götüren Faber de aslında sistemin bir işçisidir. Fakat Faber, kendisinin çaresizce sistemin bir çarkı haline geldiğinin farkında değildir ve kendisini “iki ayağı iyice yere basan biri” (Frisch, 2012:52) olarak tanımlar. Ona göre teknik her şeyin başlangıcıdır ve kapitalist sistemin dışında kalan diğer sistemler mistizme girer ve o, bunu bir nevi hastalık gibi algılar:

“...Hanna bir yandan komünizme kayıyordu – buna dayanamıyordum – öte yandan da mistizme diyelim, isteriye dememek için” (Frisch, 2012:52).

Faber, insanlar dünyasında yaşayan fakat onlardan kaçan, bir makineye kendisini daha yakın hisseden teknoloji aşığı bir adamdır. Yoğun çalışma temposundan dolayı yaşadığı ana birçok şey sığdırmayı isteyen sistem insanı Faber için gemi yolculuğuna çıkmak, ancak bir kadının fazla hisli dünyasından kaçabilmek için yapılabilecek bir çılgınlıktır. Beş gün boyunca çalışmamak, sadece insanların arasında gezinmek onun yaşantısına tezat bir durumdur. O ana dek hiç bu kadar boş vakti olmadığını fark eden Faber, gemide tanıştığı Sabeth ile bir sohbetleri esnasında konu Paris’teki Louvre Müzesi’ne gelince konuşamaz, sadece konuşulanları dinler, fakat komik bulur. Sanatı ve genel olarak his dünyasını besleyen her şeyi gereksiz bulan Faber, Louvre Müzesi’ni o ana dek hiç gezmemiş olmasını ve diğerlerinin müze hakkında uzun uzadıya konuşarak bu konuya bu derece önem atfetmelerini anlayamaz ve adeta zayıf kaldığı yönlerini tekniğin başarısıyla kapatmaya çalışırcasına “...gemide olduğumuzu, yani tekniğin yarattığı bir şeyin üzerinde olduğumuzu saptadım” (Frisch, 2012:85) der. Dünyasına insanlar yerine makineleri alan ve onlara özlem duyan Faber, gemi seyahati esnasında da makine dairesini ziyaret eder. Okyanusun ortasında özlem duyduğu şey, insan değil, makinedir. Faber’deki insan dünyasına yabancılaştığını gösteren bu tutum, onu ilginç tespitler yapmaya iter. İnsanların kendilerini robotlarla kıyaslamasını robotların lehine olarak anlamsız bulur. Ona göre böyle bir kıyas bile söz konusu değildir ve duygu dünyasına mesajlar gönderen heykeller, aslında robotların atalarıdır ve tekniğin ilerlemesiyle artık mistizm teknik karşısında yeniktir:

“...heykel ya da benzeri şeylerin (bence) robotun atalarından başka bir şey olmadıklarını söyledim. İlkeller insan bedeni yaparak ölümü yok etmek istiyorlardı – bizse insan bedenini tamamlıyoruz. Mistizm yerine tekniği getirdik” (Frisch, 2012:85).

Salt akıl ve mantık çerçevesinde düşünen Faber için yaşanan toplumdaki insan sayısı da çağdaş bir toplum olma konusunda önem taşır. Faber, insanların bilinçsizce

üremesini romantik ve sorumsuzca bulur. Ona göre kürtaj bir kültür ölçüsüdür ve insan sayısının artması, bir ham madde sorunudur. İnsanı planlayan, doğayı kontrol edebilen bir konumda gören Faber için, çağdaş insan romantik düşüncelere kapılmamalıdır. Alın yazısını reddederek, bilim ölçütleri ile düşünen ve tekniğin olmadığı bir hayatı mümkün görmeyen Faber, diğer insanların düşüncelerini bir yanılğı olarak görür ve kendi yanılğısını anlayamaz. Ona göre her şey basit ve nettir. Doğa hastalık yaratır, ama bilim bunu yok eder, öyleyse bilim iyidir, doğa ise insanın yönlendirilmesine bırakılmalıdır. Bilim sayesinde üretilenler olmadan yaşayabiliyorsa insan, öyleyse haklı olunabilir. Faber, bilimin ürettiklerinin insanın hizmetine sunulmuş sadece bir nesne olmasının ötesine geçmemesi gerektiğini anlamayan, akıl – duygu sentezine ulaşamamış bir duygu fakiridir. Faber için artık teknoloji olmadan olmuyorsa, öyleyse herkes bir mühendis olmalıdır:

“Biz teknik çağda yaşıyoruz, insan doğaya egemendir, insan mühendistir, bunun tersini savunan, doğanın yaratmadığı bir köprüyü kullanmaya kalkmasın. ...O zaman elektrik lambası, motor, atom enerjisi, hesap makinesi, narkoz da olmasın – o zaman defolsunlar vahşi ormanlara!” (Frisch, 2012:117)

2.2.2.2.3. Ve Makineleşmiş beyin arıza yapar

İstatistikler, matematik hesapları ve formüller aracılığıyla karşılaştığı olaylara bir bakış açısı getirerek kendi insani özünden uzaklaşan ve duygularını bastıran teknik bir adamın öyküsü olarak okunabilecek eser ‘Homo Faber’, içerisinde hem sorunu hem de çözümü barındıran bir eserdir. Başkahraman Faber’in karşısına çıkan olaylar silsilesinin aslında hesaplanabilecek bir tesadüfler zinciri değil de bir alın yazısı olduğunu anlaması sonunda gerçekleşir; fakat gerçekleşmesi, Faber’in hiçbir zaman unutamayacağı ve kendisini affedemeyeceği bir olay ile vuku bulur.

Frisch, yarattığı karakter ile okuyucuya, insanların yaşamını kolaylaştıran teknolojinin amacından saptığını ve artık insani bir hayatın aleyhinde bir durum seyrettiğini göstermek ister. Teknolojiyi üreten insanın, özne konumundan nesne konumuna getirildiği çağda, insanın kendi üretiminin yönlendiricisi durumundan, ürettiği nesne tarafından yönetilen durumuna düştüğü vurgulanır. İnsan artık tutsak haliyle, kendi öz bilincine yabancılaşmıştır. Ve bu yabancılaşma duygusu, insanın teknolojiyi daha fazla iyileştirme telaşıyla yoğun bir şekilde yaşanmaktadır.

Yaşamını teknolojinin kusursuz ürünleri ile çevrelendiren, bunun dışındaki hayatı görmezden gelen Faber, sağlıklı bir sorgulama yeteneğinden yoksundur. İnsanlardan, onların dünyalarından bilinçli olarak uzaklaşan Faber, aynı zamanda kendi özünden de kaçtığıнын bilinçsizliğini yaşamaktadır. Makine mi insan mı tercih noktasında, her zaman makineyi seçen teknik adam, ıssız bir çölde toplum hayatından uzak kalmaktan değil, makinelerin dünyasına uzak kalmaktan şikâyet edecek kadar topluma yabancılaşmış bir adamdır. Satranç oyununu bile, insanlarla daha az iletişim kurulduğu için oynayan Faber, özveriden, öz bilinçten, insanlara özgü içsel güçten yoksundur. Bilimin insan hayatına hizmet sunmasının ötesine geçmemesi gerektiğinin farkında olmayan Faber, sürekli bahsettiği istatistikî sonuçlar arasından mutlu bir duruş sergilese de Frisch, okuyucuya bunun böyle gitmeyeceğinin ipuçlarını verir. Teknolojinin kusursuz işlediğinin bahsini, girdiği her cemiyette yapan Faber'i, Frisch, eserin daha ilk başında New York'tan havalanan Super Constellation'ın arızalanmasıyla yanıltır. Uçağın arızalanması ile Faber, diğer yolcular gibi paniğe kapılmak yerine teknik bilgisi ile olayı gözden geçirir. Teknik bilgisinin her zaman onu güçlü kıldığına inanan Faber, uçağın acil inişe geçmesi olayını tekniğe olan inancı sarsılmadan atlatsa bile, neden bir gemi yolculuğuna çıkma kararı verdiğini anlayamaz. Çıktığı bu gemi yolculuğunda tanıştığı Sabeth ile konuşurken, yirmi yıl önceki sevgilisi Hanna'nın neden aklına geldiğini anlamlandıramaz. Teknik, insani ilişkileri çözümlemede artık yeterli olmamaya başlamıştır, yoksa bir alın yazısı gerçekten var mıdır sorusunu Faber geç de olsa sorgulamaya başlamıştır. Alışkın olduğu matematiksel hesapların dışına çıkmakta zorlanan makineleşmiş bir beyin, olayları anlamlandırmakta zorlanır ve arıza yapar.

Yaptığı uçak yolculuğunda yanındaki yolcunun bir gençlik arkadaşının kardeşi olması, uçağın acil iniş yapması, yolculuk arkadaşına göre rotasını değiştirip bambaşka yerlere gitmesi, hiç tarzı olmadığı halde gemi yolculuğunu seçmesi, gemide ona sürekli Hanna'yı hatırlatan bir kız ile tanışması, flört ettiği bu kızın kendi kızı olması, kızın yaralanması sonucu kızın annesi – onun ise yirmi yıl önceki sevgilisi – Hanna ile karşılaşmaları, tüm bu olanların tesadüften daha farklı bir açıklaması olduğundan şüphe duyan Faber için artık sorgulama vaktinin geldiğini gösterir. Bu bir olasılık olabilir miydi? Sayılarla arası hep iyi olan kahraman, yaptığı olasılık hesapları sonucu, bazen olası olmayanın da olabileceğini kabul eder; ancak bunu mucize olarak görmez. Geriye dönüş tekniğinin sıklıkla kullanıldığı eserde, olaylar zincirinin en sonunda gerçekleşen

acı olayı ilk başta vermekten çekinmeyen Frisch, okuyucuya asıl olarak Faber'in içsel hesaplaşmasını vererek teknolojinin bir insanı nasıl özüne yabancılaştırdığını göstermek ister. Yoksa Frisch, olayların en fazla merak unsuru uyandıran kısmını, eserin başında değil, en sonunda vermeyi tercih ederdi. Konuşması esnasında bir akademik makale yazar gibi referanslar gösteren Faber, başına gelen tüm bu olayların tesadüfle açıklanamayacak kadar basit olmadığını hem kabul eder hem de kadere inanmadığını yineler. Beyni çelişkilerle dolu karakter, mütemadiyen 'Neden?' sorusunu sorar ve birbiri ile çelişen sözlerini şöyle dile getirir:

"Kadere kismete inanmam, teknik adamı olduğumdan olasılık formülleriyle davranmaya alışığım. Neden kader? ... Olanların hepsi bir rastlantıdan daha öte bir şeydi. ... Ama neden rastlantı? Olanağı olmayanın denenmiş bir gerçek olarak gösterilmesinde mistiğe gerek yok, matematikle de açıklarım ben bunu" (Frisch, 2012:25).

Salt aklın ve mantığın, insan hayatını yorumlamada yetersiz olduğunu, karşısına çıkan olaylarla sorgulayan ancak bunu içten içe kabul etmek istemeyen Faber, bir çelişki aşamasındadır. Bu yaşına kadar matematik ve teknik ile uğraşmış, yaşamındaki çıkmazlarda mantıklı sorular sorduğuna ve bu yolla çözüme ulaştığına inanmış ve hep güçlü bir erkek gibi – ki ona göre güçlü bir erkek işini iyi yapan bir erkektir ("Bütün güçlü erkekler gibi işimle yaşarım.") (Frisch, 2012:99) - davranmıştır.

"Bir teknisyenim ve her şeyi olduğu gibi görmeye alışkınım" (Frisch, 2012:28) diyen Faber, çözemediği olaylarda artık kendi göremediklerini sorgulamaya başlar. Bu yaşına kadar her şeyin açıklanabilirliğine inanmış teknik adam, açıklayamadığı olaylarla karşı karşıyadır. Neden yolculuk arkadaşına göre rotasını değiştirmiştir, neden bir gemi yolculuğuna çıkmıştır, neden bir sürü insanın arasında kendi kızıyla tanışmış ve flört etmiştir, neden Hanna'yı düşünmüştür? Uçağın acil iniş yaptığı bir çölde, diğer insanlara göre soğukkanlı olan ve hatta "Üşüyorum ama yedi – sekiz saat sonra güneşin yeniden doğacağını da biliyorum. Neden dünyanın sonu olsun sanki?" (Frisch, 2012:29) diyecek kadar ölçen, tartan ve endişe duygusuna kapılmayan teknik insan, şimdi insan hayatının ölçülemeyen, tartılamayan gerçekleri de olduğunun farkına varır.

Mantık ile açıklanamayan olayların farkına elli yaşına geldiğinde bir gemi yolculuğunda varan Faber, başına gelen acı olaydan ötürü öncelikle savunmaya geçer. Gerçekleri sezebilseydi, böyle davranmadığını iddia eder; fakat sezgi gücünü, beyninin makineleşmesine izin vererek öldürdüğünü fark etmez. Frisch, Faber'e içsel

hesaplaşmalar yaptırır, ‘kim olsa böyle davranırdı’ türünde savunmalar yaptırır. Bu yolla Frisch, kendi içsel gücüne, insan hayatına ve topluma yabancılaşan bireyin, acı içinde kıvrınmasını göstermekten ziyade, bu duruma düşmeden önce yapılabilecekler olduğunu göstermeye çalışır. Eserin sonlarına doğru pişman bir halde okuyucu karşısına çıkan Faber, bu pişmanlığı yaşamadan önce kendini savunur ve ilk defa cevabını bilimin veremeyeceğini bildiği ‘Neden?’ sorusunu sorar:

“...gemiye bindiğimde, bu genç kızla Hanna arasında bir ilgi olabileceğini bir an aklımdan geçirmiş olsaydım ... elbette kıza hemen annesinin kim olduğunu sorardım. ... nasıl davranırdım bilmiyorum, ama kesinlikle başka türlü...” (Frisch, 2012:89)

2.2.2.2.4. Kırılan dünya algısı: Paenitet⁵⁶ Faber

Hayatı boyunca güvendiği matematiksel hesaplar ve teknik aracılığıyla, hep en doğru çözümü yakaladığına inanan Faber, elli yaşına geldiğinde yaşadığı acı olay ile artık tekniğin, insani hayatı çözümlemede yetersiz kaldığını anlar. Salt akıl ve mantıktan oluşan dünya algısı kırılır ve pişman bir Faber ortaya çıkar. Yoğun iş temposundan, makinelerle çevrili hayatından, duyarsız tutumundan, etrafında olup biteni tam olarak görememekten dolayı kendi özüne yabancılaşmış Faber, yaşamının bu döneminde kendisiyle baş başa kalır ve teknoloji çağının makineleşmiş bir bireye dönüştürdüğü kahraman kendi özüne dönme çabasına girer.

Tekniğin yaşamın ihtiyaç duyulan en önemli parçası olduğunu düşünen Faber, sanattan uzaklaşmış, doğa sevgisine yabancı, tek tip düşünen bir insandan, pişmanlık belirtileri gösteren ve - insani bir duygu olan – acıyı hisseden bir insana dönüşmüştür. Bilimin her şeyi açıklayabilme gücünün Faber’e verdiği üstünlük duygusu, artık yerini korkuya bırakmıştır. İnsani hayata dair yaklaşımını sadece teknik bakış açısıyla yaptığı dönemlerde, bilimsel formüller, matematiksel hesaplar, ona her şeye dair bir çözüm getirerek, onun kendisine olan güveninin artmasını sağlamış ve ona üstünlük duygusu yaşatmıştır. Ancak, insani hayatın tek tip bakış açısıyla sorgulanamayacak kadar karışık olduğunu anladığında, Faber yaşadığı bu üstünlük duygusunun bir sanrı olduğunu anlamış ve hayatı boyunca anlamlandıramadığı karanlık bir bölüm olduğunu henüz fark etmiştir. Gemide tanışıp flört ettiği ve evlenme teklifinde bulunduğu kızın, kendi öz kızı olduğunu öğrendikten sonra, onu saran pişmanlıkla ‘Neden?’ sorusunu sorar; fakat bu

⁵⁶ Latince’de ‘pişman’ anlamına gelir. Kaynak: <http://turkcelatince.cevirsozluk.com/#tr|a|pi%C5%9Fman> 02.03.2015

soruyu sormakta gecikmiştir. Çünkü ileri düzeyde teknoloji bağımlılığı, onun insani sorgulama yeteneğini elinden alalı çok uzun zaman geçmiştir. Bu soruları şu anda sormanın bir faydası olmasa da Faber sorar ve bu sorgulama onun iç dünyası ile arasındaki perdeyi kaldırmanın ilk işaretleri olarak değerlendirilebilir:

“Peki benim suçum ne? Masaların düzenlenmesini beklediğimiz sırada ona gemide rastlamıştım, oradan oraya savrulan atkuyruğuyla bu kız önümde duruyordu. Konuştum onunla, insanların gemide birbirleriyle konuştukları gibi, kızın peşinde koşmadım” (Frisch, 2012:134).

Faber’in tek yönlü bakış açısının her zaman işe yaramadığının farkına varmasında, Hanna ile karşılaşması da önemli bir rol oynamıştır. Olaylar karşısında katı bir mantık güden kahramanın karşısına Frisch, tezatlığı vurgulayabilmek için Hanna gibi duyarlı bir insanı koyar. Faber’in aksine kızı gibi kendisi de sanatla ilgili olan Hanna, yaşamı Faber gibi hesaplamaktan çok, duyarak yaşamayı tercih eden bir doğa ve insan severdir. Faber ile bir tartışmalarında Hanna, tekniğin doğayı taklit ettiğini, aslında doğanın insanlara sunduklarını tekniğin kısıtladığını ya da yavaşlattığını söyler ve bir teknisyenin de doğayı kendisine rakip olarak görüp onun varlığına katlanamadığından onu yok etme girişimleri olduğunu ekler. Faber’in öz kızı olduğunu sonradan öğrendiği bir genç kız ile neredeyse evlenmeye kalkışmasında onu suçlu bulan Hanna, Faber’in bu büyük yanılığını bile bir teknisyenin doğaya karşı savaşı ile açıklar:

“Yaşam madde değildir, teknikle ele geçirilemez. Sabeth’de yanılmamsa, tekrarlama yüzündenmiş, sanki yaşlanma yokmuş gibi davranmışım, bu yüzden de doğaya karşı gelmişim. Toplamaya devam edip, kendi çocuklarımızla evlenip yaşlılığı ortadan kaldıramazmışız” (Frisch, 2012:185).

Duyguların, sezgilerin hiçbir önem taşımadığı Faber, aşık olduğu genç kızın öz kızı olduğunu öğrendikten sonra duraksar, eskisi gibi bilimin kesinliğinin her şeyi çözebileceğini düşünmez. Teknolojinin kusursuz makinelerine duyduğu hayranlık ile insani dünyayı yanıltıcı bulan Faber, artık insan hayatının duygu, sezgi olmadan çözümlenemeyeceğinin farkındadır. İstatistikî hesapların hiçbir zaman tayin edemeyeceği bir kaderin varlığını geç de olsa kabul eden Faber, şaşkındır, bu zamana kadar gördüğünü sandığı her şeyin bir yanılığdan ibaret olduğunu anlamıştır. Kendisi ile yüzleşen kahraman, önceden acı duymazken, artık acı duyabilen bir insan haline gelmiştir. Amaçsızdır ve yaşamdan soğumuştur. Her zaman bilimsel bakış açısıyla

baktığı olaylarda bir kesinlik arayan ve ancak böyle tatmin olan Faber, artık kendisinden bu kadar emin olmaması gerektiğinin farkındadır ve aslında kavradığını sandığı birçok şeyi ıskaladığını anlamıştır. Önceki yaşantısında yaptığı olasılık hesapları ile bir olay karşısındaki tutumunu belirleyen kahraman, yaşamın siyah ve beyazdan ibaret olmadığını görmüş, arada farklı renklerin de var olduğuna şahit olmuştur. Teknolojik gelişmelerin insan hayatına olumsuz bir yansıması olarak ortaya çıkan salt akıl ve mantık insanları Homo Faberler, insani bakışa yabancılaşmış teknoloji kurbanlarıdır. Frisch'in Faber'e söylettiği pişmanlık sözleri, makineleşmiş bir beynin, hayattaki birçok şeyi ıskaladığı için, ileride olası bir şekilde kendisine duyacağı nefreti gösterir:

“Artık görececek hiçbir şeyim kalmadı. ... Hiç var olmamış olmayı istiyorum. ... Ne diye şu iki çatalı alıp yumruğumla tutarak yüzüme batırmıyorum iki gözümünden kurtulmak için?” (Frisch, 2012:209)

Fritz Pappenheim'in yabancılaşma kavramını, siyaset, teknoloji ve toplumsal yapı ışığında incelediği ‘Modern İnsanın Yabancılaşması’ adlı kitabının ‘Teknoloji ve Yabancılaşma’ bölümünde teknolojinin hızlı bir şekilde ilerlemesinin ve insanların bu ilerlemeye beslediği hayranlığın, insanlarda “duygu uyusukluğu” na (Pappenheim, 2002:32) sebebiyet verdiğinden bahsedilir. İnsanın yararı gözetilerek üretilen makineler, çevresinde oluşan bu ilgili kalabalığa bir zaman sonra hükmeder duruma gelmiştir. Duymayan, sezmeyen, hissetmeyen; ama hesaplayan, ölçen, tartan insan türü ortaya çıkmıştır. Makinenin insana karşı kazandığı bu zafer, makineyi, kendinden emin fakat yabancılaştığının farkında olmayan insanın üreticisi durumuna yükseltmiştir. Nesne durumundan özne durumuna getirilen ve bizzat bu terfihi insan tarafından alan makine, düşünce dünyasının etrafına bir set çekerek, insanı belirli kalıplar çerçevesinde düşünmeye zorlamıştır. Hislerin, sezgilerin, iç dünyanın hiçbir belirleyici rolünün olmadığı insani hayatı, salt akıl ve mantık çerçevesinde yorumlayarak, kaderi reddetmek, insani özü reddetmek olacaktır. İnsanı, kendi özüne yabancılaştıran bu makineleşmiş beyinlerden kurtulmanın zorluğuna değinen Pappenheim, insanın makineleşme karşısındaki çaresizliğini şöyle anlatmıştır:

“Bizler tarafından yaratılmış olmasına rağmen teknolojik gelişme, kendisini bizim yönetimimizden kurtarmış ve bizzat kendi iç yasasını izler duruma gelmiştir. Kendi yarattığımıza karşı içine düştüğümüz çaresizlik açısından, yeryüzüne saldığı ancak denetleyemediğı güçlere dehşetle bakarak, umutsuzluk içinde haykıran bir

büyücü çırağına döndük: Çağırdığın ruhlardan/ Şimdi bir türlü kurtulamıyorum” (Pappenheim, 2002:33).

Teknolojinin her şeyi hesaplama alışkanlığı ile Faber’in adeta bir hesap makinesinden çıkmış davranışları onun yabancılaşmasındaki en büyük etkidir. Şimdi Faber, Pappenheim’in sözünü ettiği ‘büyücü çırağı’ olma durumundan kurtulmak için, önceki yaşantısında tam bir işkolik olmasına rağmen, öncelikle işinden istifa eder. Daha önceki ifadelerinde bir kadın için asla iş programını aksatmayacağını belirten ve güçlü bir erkeğin ancak işi ile var olabileceğini belirten Faber için, işinden istifa etmek, eski algısının kırıldığına bir göstergesidir. Eser boyunca Faber’e eşlik eden teknik eşyalar vardır. Faber, gittiği her yere kamerasını ve daktilosunu götürür. İçinde bulunduğu anı yaşamak yerine, sürekli yaptığı kamera çekimleriyle, sonradan izlemek üzere saklayan Faber, eserin sonlarına doğru kamerasından bahsetmez. Teknik adam, makine hayranı bir insan olarak el yazısı yerine daktilo yazısını tercih ettiğinden, seyahatleri sırasında daktilosunu hep yanında bulundurur. Ancak eserin sonlarına doğru gittiği hastanede, daktilosu alınır ve Faber kendi el yazısını kullanmak durumunda bırakılır. Faber, kendi el yazısı ile yazdığı notlarının birinde, raporlarının, belgelerinin yakılmasının hiçbir mahsuru olmadığını söyleyerek, hayata dair algısının yanlışlığını itiraf eder:

“Raporlar, mektuplar, cep defteri gibi belgelerimin hepsi yakılsın, hiçbirisi doğru değil” (Frisch, 2012:216).

Faber, ameliyata alınmadan önce yazdığı son notlarında “Dünyada olmak ışıқта olmaktır.” (Frisch, 2012:216) der. Frisch’in hasta yatağındaki Faber’e bu sözü neden söylediği bilinmez, ama burada kastettiği ışığın, hayatın rutini olduğu düşünülebilir; çünkü Faber’in şöyle devam ettiği cümlesinden, icra edilen mesleğin, yaşamı duyumsamanın önüne geçmemesi gerektiği anlaşılabılır:

“Mesleğimiz herhangi bir yerde eşek sürmek ama önemli olan, ışığa dayanmaktır, katırtırnakları, asfalt ve deniz üzerindeki ışıқта söneceğimi bilerek sevince dayanmak, zamana dayanmak ya da bir andaki sonsuzluğa. Sonsuz olmak: var olmuş olmak” (Frisch, 2012:216).

2.3. Frisch'in 'Homo Faber' Eseri ile Böll'ün 'Palyaço' Eserinin Yabancılaşma Bağlamında Karşılaştırılması

Savaş Sonrası Alman Edebiyatı'nın önemli isimlerinden Heinrich Böll ve Max Frisch, eserleriyle savaş sonrası oluşan yıkıntıyı tasvir edebilmek, insanların kendilerini sorgulamasını sağlayabilmek ve toplumun eleştirisini yapabilmek için birçok eser ortaya koymuşlardır. Heinrich Böll, savaşı bizzat yaşamış biri olarak eserlerinde verdiği detaylar ile savaşı ve savaşın toplum üzerindeki etkilerini başarılı bir içerik ve üslupla anlatır. Max Frisch ise İsviçreli bir yazar olarak, savaşa Böll kadar tanık olmamakla birlikte, dünyanın dev güçlerinin yaptığı savaşı takip eden ve etkilerinin halka halka tüm dünyaya yayıldığı dönemi yaşayan bir yazardır. Böll anılarından söz ederken, doğduğu yerin Almanya'daki en sıcak gelişmelere nasıl tanıklık ettiğini şu sözleriyle belirtir:

“Ben Köln’de doğdum. ... Hitler’in başına saksı fırlatılan, bir gün içinde üç farklı üniforma giyerek piyasaya çıkan o kanlı canlı kendini beğenmiş Göring’le açıkça alay edilen yer, Köln”⁵⁷ (Aytaç, 1995:10).

Bu noktada, savaşın izlerinin halka halka tüm dünyaya yayıldığı dönemde, Böll’ün bu halkanın merkezine çok yakın bir yerde; Frisch’in ise bu merkeze daha uzak bir yerde olduğunu söylemekte yarar vardır.

Savaş sonrasında yaşanan sosyal dönüşüm, teknolojik gelişme gibi toplumu yakından ilgilendiren alanlarda yaşanan değişimin izlerini yabancılaşma kavramında bulmak mümkündür. Böll bu kavramı daha çok ‘savaş’ ışığında incelerken, Frisch daha çok ‘teknoloji’ ışığında incelemiştir. Savaşa bizatihi katılan kahramanların yer aldığı Böll’ün ‘Palyaço’sunun aksine, Frisch’in ‘Homo Faber’inde, savaşın herhangi bir izinin kalmadığı, yıkıntıların sözünün edilmediği, son derece modern bir toplumun resmedildiği ayrıntılar vardır.

Böll, eserinde savaştan büyük bir yenilgi ile çıkmış bir toplumun, savaş sırasında takındığı tavır ile savaştan sonra takındığı tavır arasındaki şaşırtıcı farklılığa dikkat çekerek, Alman toplumunun ve makro düzeyde de tüm insanlığın savaş suçları ile ilgili kendilerini sorgulamasını amaçlamıştır. Eserinde, savaş sırasındaki ve savaş sonrasındaki toplumsal dönüşümü verebilmek için, her iki dönemde de savaş karşıtı olduğunu söylemekten çekinmeyen, şaşkın ve yalnız bir palyaçoysu başkahraman olarak kullanmıştır. Frisch ise insan ürünü olan teknolojinin hızla gelişiminin, nasıl insan zihnini ele geçirdiğini ve insani sezgilere ve insanın iç dünyasına egemen olduğunu

⁵⁷ Heinrich BÖLL, ‘Über mich selbst’ (1962), Köln, s.24. Aktaran: Aytaç, 1995:10

anlatır ve bunun için teknik bir adamı, bir mühendisi başkahraman olarak seçmiştir. Savaş sonrası toplumsal dönüşümün izlerinin net olarak seçilebileceği bir eser ile matematiksel hesaplar ışığında insani hayatı değerlendiren bir kahramanının anlatıldığı eserde ne gibi bir ortak yön bulunabilir sorusuna, en iyi cevap, bu iki eserin ‘yabancılaşma’ çatısı altında yer aldığı olabilir. Yabancılaşma; sosyolojik, teknolojik, psikolojik ve ontolojik olgularla incelenen geniş boyutlu bir kavramdır. Dolayısıyla savaş sonrası toplumsal dönüşümün anlatıldığı bir eser ile teknolojik gelişmelerin insan üzerindeki olumsuz özelliklerinin anlatıldığı bir eser, ‘yabancılaşma’ kavramı çatısı altında buluşturulabilir ve böylelikle, kavram farklı yönleri açısından bir karşılık bulacağından, çıkış noktası olarak farklı konuların ele alındığı eserleri incelemek, kavramı anlamlandırmada yardımcı olacaktır.

Böll’ün ‘Palyaço’ eseri, geriye dönüş tekniğinin sıklıkla kullanıldığı bir eserdir. Bu açıdan Frisch’in ‘Homo Faber’ eseri ile ortak bir özellik taşır. Frisch de eserinde geriye dönüş tekniğinin yanı sıra iç monologlara yer vermiştir ve bu özellik itibarıyla de Böll’ün eseri ile ortak bir özelliği paylaşırlar. İki yazar da geriye dönüş tekniğini kullanarak kahramanın önce ve sonra arasındaki farklılıklarını ve benzerliklerini ortaya koyarak, yaşadıkları dönüşüme dikkati çekmek istemiştir. Böll’ün eseri geriye dönüş tekniğinden dolayı kahramanın çocukluk ve gençlik dönemi gibi uzun bir zaman dilimini kapsıyor gibi görünse de, aslında kahramanın birkaç telefon konuşması yaptığı 4 – 5 saatlik bir süreyi kapsar. Frisch’in eserinin zaman olarak kapsadığı süre tam olarak verilemese de geriye dönüş tekniği sıklıkla kullanıldığı için, bu eserin de kısa bir zaman dilimini kapsadığı söylenebilir.

Böll, yazıldığı dönemde birçok eleştiriye maruz kalan ve yazdıklarının kendi hayatı ile değerlendirildiği eseri ‘Palyaço’ için 1985 yılında bir Sonsöz yazmıştır. Kaleme aldığı bu Sonsöz’de yazar, eseri ile kendi hayatının kıyaslanmasıyla yanlışlığını belirtmiştir:

“...romanımın kilit noktası diyebileceğimiz bir ilkesi vardır: ‘ O’ndan habersiz olanlar görecekler, duymamış olanlar anlayacaklar.’ ...Hataların en budalacasını yapıp yazar ile roman kahramanını birbiriyle kıyaslayacaklarına, bu ilkedan yola çıkmaları gerekmez miydi?” (Böll, 2014:249)

Günlük türünde önemli eserler veren Frisch ise, ‘Günlükler 1946 – 1949’ eserinde – Böll’ün aksine - “Aslında biz yazan değil, yazılanız. Yazmak, kendini

okumaktır.”⁵⁸ sözleri ile okuyucuya eserinin değerlendirilmesi noktasında yazarın hayatı ile bağlantı kurabilmesi için adeta izin verir. Bu açıdan, iki yazarın edebiyatın işlevini yerine getirebilmesi için seçtikleri yolların farklı olduğunu söylemek, yanlış olmayacaktır.

Böll, eserini, kahramanının doğduğu kent Bonn’a gelmesiyle başlatır. Geriye dönüş tekniği sıklıkla kullanıldığı için eserde sahne, kilise, aile evi, çocukluğun geçtiği bahçe, okul, oteller, farklı şehirler gibi birçok mekân vardır. Fakat eserin kapsadığı 4 – 5 saatlik esas zaman dilimi, kahramanın evinde ve son dakikaları ise metro istasyonunun merdivenlerinde geçer. Frisch ise eserini, kahramanının bir Super Constellation’a binerek New York şehrinden ayrılmasıyla başlatır. Eserinin daha en başında kullandığı terimlerle teknolojinin yabancılaşma kavramı üzerindeki etkisinden bahsedeceğinin ipuçlarını veren Frisch, mekân olarak birçok ülke ve şehir seçmiştir. Teknolojinin bir getirisi olarak mesafelerin kısalması ile kahramanını ülke ülke dolaştıran Frisch’in mekân olarak seçtiği yerlerin en önemlisi olarak New York şehri, Yunanistan ve bir gemi alınabilir. Teknolojinin en yoğun etkisinin görülebileceği bir şehir olan New York’un ve mistizmin ve antik kültürün beşiği sayılan Yunanistan’ın seçilmesinin bilinçli olarak yapıldığı düşünülebilir. Kahramanına yaşatacağı dönüşüm için bir gemiyi seçen Frisch, “çalışmadan durmaya hiç alışık değildim” (Frisch, 2012:81) diyen kahramanına, alışkın olduğu hayatın dışına çıkması için bir fırsat yaratmıştır. Böll ise eserinin büyük bir kısmında, sorgulamaları bitmeyen kahramanını - geriye dönüşlerde kullandığı mekânlar haricinde – evinin dışına çıkarmamıştır. Buradan hareketle, eser süresince evinde kalan, gidecek yer bulamayan kahramanın, giderek daha çok yalnızlaştığı ve yabancılaştığı söylenebilir.

Frisch’in eserinde, konunun bir yansıması olarak karaktere eser boyunca teknik aygıtlar eşlik eder. Böll’ün eserinde ise karakterin teknik olarak ara sıra kullandığı bir ev telefonu mevcuttur ki karakter onu teknolojinin müthiş bir ürünü olarak görmez, telefon onun için işini görebileceği basit bir aygıttır ve eserde ayrıca sözü edilmez. Frisch’in eserinde ise teknik aygıtlar bir araç olmanın ötesindedir. Karakterin bozulan aygıtları tamir edişi, teknolojik aletlerin özellikleri ve bazı araçların araç isimleri ile değil de özel isimleri ile anılışı, eserde teknolojik aygıtlara da bir anlam yüklendiğini

⁵⁸ http://www.radikal.com.tr/kitap/yazmak_kendini_okumaktir-877937 07.03.2015

gösterir. Teknolojinin karakter üzerindeki olumsuz etkilerinin ve kendi özüne yabancılaşmasına etki ettiğinin anlaşılabilmesi için Frisch'in eserinde bu teknoloji terimlerine ve detaylarına bilinçli olarak yer verdiği düşünülebilir.

Frisch'in eserinde, istatistiklerle düşünen, karar noktasında matematiksel hesaplardan yararlanan, insani sezgileri bir kenara bırakan bir karakter vardır. Böll'ün eserinde ise – Frisch'in eserindekinin aksine – yaşadığı toplumsal baskıya rağmen içinden geldiği gibi davranan, sezgilerini bir kenara bırakmayan bir karakter vardır. İki eserde de başkahramanlar yalnızdır. Ancak Frisch'in eserindeki kahraman Faber, insanlardan bilinçli olarak uzaklaşmak isteyen, iletişimden hoşlanmayan bir mühendis iken; Böll'ün eserindeki kahraman Hans ise kendi görüşleriyle çeliştiği toplumla iletişimini koparmayan, onlarla iletişim kuran fakat onların dayatmak istediklerini kabul etmediği için yalnız kalan bir palyaçodur. Ayrıca, icra ettikleri meslek alanı olarak teknik ve sanat dünyasından seçilmiş bu iki karakterin de yabancılaşma duygusunu yaşayabileceğini görmek, okuyucunun, bu kavramın kapsamının genişliğini anlamasını bir kez daha sağlayacaktır.

Böll'ün İkinci Dünya Savaşı sonrası Almanya'sını anlattığı eserinde dini cemiyetlerin toplum üzerinde bir baskı unsuru oluşturduğundan bahsedilir. Rahiplerin, dini cemiyetler için önemli isimlerin sıklıkla yer aldığı eserde, bir aşk ilişkisinin dini karar vericiler tarafından onaylanmadığı konusu işlenir. Teknolojik açıdan donanımlı modern toplumun anlatıldığı Frisch'in 'Homo Faber'inde ise, dini herhangi bir unsura yer verilmemiştir. Karakter Faber'in gemi yolculuğu esnasında karşılaştığı yolculardan sadece birisi papazdır ve Frisch'in bu papaz karakterini belirtirken Böll'ün yaptığı gibi eleştirel bir anlam yüklemediği düşünülebilir. Ayrıca Böll'ün eserindeki kahramanın yabancılaşmasında dinin önemli bir etkisi var iken; Frisch'in eserindeki kahramanın yabancılaşmasında dinin herhangi bir etkisinden söz edilemez. Durum böyle olunca da, Böll'ün 'Palyaçosu'nda dine olumsuz bir bakış açısının, Frisch'in 'Homo Faber'inde ise dine nötr bir bakış açısının olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Böll'ün eserinde kahraman tek eşlidir. Eser boyunca, toplumun dayatmaları sonucu kendisinden kaçan, yıllardan beri karısı olarak gördüğü Marie'yi arayan Hans, sadece bir kadını sevmiş ve sadece onunla özel paylaşımları olabileceğini söylemiştir. Böll'ün eserinde kadın ve kadının toplumdaki yerini önemseyen bir karakter vardır. Frisch'in eserinde ise kadına önem vermeyen, sadece ihtiyaçları doğrultusunda bir kadınla zaman geçiren bir karakter vardır. Frisch'in "...mesleğimle ilgili konularda çok

duyguluyumdur, hiçbir zaman kadın yüzünden toplantılara gecikmem” (Frisch, 2012:106) dedirttiği karakter Faber, kadına olan bağlılığı bir erkeğe yakıştırmaz ve onun gözünde gerçek erkek, işinde iyi olabilen erkektir. İnsani duygulara yabancılaşan Faber, bir kadını anlamaktan çok uzaktır.

Her iki eser, aile kavramı açısından incelendiğinde dağınık bir aile düzeni göze çarpar. Böll’ün eserinde, karakter mezhep değiştiren bir erkek kardeşe, zengin bir babaya, siyaset meraklısı bir anneye ve 16 yaşında savaşta hayatını kaybetmiş bir kız kardeşe sahiptir. Aile bireyleri ile iletişimini zaman zaman sürdüren fakat onlarla bir araya gelmeyen karakter, gerçek bir aile ortamının sıcaklığına hasrettir. Frisch’in eserinde ise, tekniğin duygularını ele geçirdiği bir baba, sanat meraklısı bir anne ve yine annenin ilgi alanlarına sahip genç bir kız çocuğu vardır. Fakat Frisch’in eserindeki kahraman, bir aile olduklarını kızlarını kaybettikten sonra öğrenir. Gerçek bir aile ortamını yaşamayan karakter, ben merkezli düşünür. Her iki eserde de dağınık bir aile düzeninin görülmesi, yabancılaşma kavramının, aile sıcaklığının görülmediği ortamlarda daha çok yaşanacağı algısını oluşturur.

Böll’ün eserinde din ve siyaset çevresinden oluşan tanıdıklarına kendini anlatmakta güçlük çeken, yalnızlaşan, yabancılaşan bir karakter vardır. Karakter, toplumun dayatmalarını ısrarla kabul etmez ve gittikçe daha çok yalnızlaşır ve yabancılaşır. Frisch’in eserinde ise teknolojinin olumsuz etkileri ile kendi özüne yabancılaşmış bir bireyin, yaşamı boyunca ne kadar yanıldığını anladığı bir akış söz konusudur. Yani, Böll’ün eserinde karakterin git gide yabancılaştığı, Frisch’in eserinde ise kendi insani özüne yabancılaşmış karakterin, içine düştüğü durumu sorgulayan bir akış olduğu söylenebilir.

Genel olarak her iki eser de yabancılaşma kavramı açısından incelenmek istendiğinde, araştırmacısına bol malzeme verebilecek detaylara sahiptir. Dönemin koşullarının anlatılmaya ve bu koşulların insanının ortaya konulmaya çalışıldığı her iki eserde, toplumda yaşanan dini, sosyolojik, psikolojik, teknolojik gelişmelerin yabancılaşma kavramına nasıl etki ettiğinin izleri görülmektedir.

SONUÇ

Çağlar önce ilkin teoloji, ardından iktisadi sistem içerisinde incelenen yabancılaşma kavramı, günümüz dünyasında, felsefe, sosyoloji, psikoloji gibi birçok bilim dalı ışığında incelenir hale gelmiştir ve bu kavrama olan ilgi gün geçtikçe artacağı benzetilmektedir. Yabancılaşma kavramı çerçevesinde çalışma yapan araştırmacılar, bu kavramın modernleşen dünyada insanoğluna derin etkilerinin bilincinde olup, yaşanan birçok olumsuzluğun bu kavramla bir ilintisi olduğuna dikkat çekerek, kavramın sınırlılıklarını belirlemeyi ve çözüm odaklı bakış açıları geliştirmeyi amaçlar.

Yabancılaşma kavramının edebi türlerde nasıl görüleceğinin anlaşılmasını sağlamak amaçlı yapılan bu çalışmada, kavramın, savaş sonrası edebiyata yansımalarını gösterebilmek için, Alman yazınında iki önemli isim olan Heinrich Böll ve Max Frisch seçilmiştir. Böll'ün 'Palyaço' adlı eseri ve Frisch'in 'Homo Faber' adlı eseri yabancılaşma kavramı açısından incelenmeden önce, kavrama teorik bakış açısı ile yaklaşmış ve ardından genelden öze inilerek 'Edebiyatta Yabancılaşma Olgusu' verilmiştir. Yabancılaşma kavramının, Alman Edebiyatı'nda nasıl ele alındığını vermeden önce, bizim edebiyatımızdaki önemli örneklerine değinilmiş ve 'Türk Edebiyatında Yabancılaşma Olgusu' başlığı verilerek, Türk Edebiyatı'ndaki yansımalarından bahsedilmiştir. Yapılan incelemeler doğrultusunda görülmüştür ki yabancılaşma kavramı, teolojide, felsefede, ekonomide, sosyolojide ya da psikolojide – hangi alanda incelenirse incelenir – genel olarak bireyin özne değerini kaybedip şeyleşme sürecini ifade eder. Bireyin üreten özne konumundan nesne konumuna düşmesini, düşünen konumundan yönlendirilen konumuna düşmesini, özgür hareket eden birey konumundan tutsak konumuna düşmesini, yani genel olarak insanın özünde yaşadığı bir düşüşü ifade eden yabancılaşma kavramı, çağın en büyük sorunlarından birisidir. 'Kalabalıklar içerisinde yalnızlık yaşamak' deyiminin, bugün birçok insana hitap ettiği dönemde, bu kavramı sınıf ayırt etmeksizin birçok ortamda görmek mümkündür. Yabancılaşma olgusunun; zengin bir aileden gelip yoksulluk yaşayan, geniş bir çevresi olup bir başına olan, yalnız bir palyaço tarafından yaşanabileceğinin ya da teknoloji merakı yüksek olan, herhangi bir maddi yetersizliğin olmadığı bir dünyadan gelen bir mühendis tarafından yaşanabileceğinin anlaşıldığı 'Palyaço' ve 'Homo Faber' eserleri, yabancılaşmanın birçok kesimden insanın yaşayabileceği bir durum olabileceğinin anlaşılması için verilmiş başarılı eserlerdir. Edebiyatın bir işlevi

olması gerektiğini düşünen angaje edebiyatçı olarak değerlendirilen Heinrich Böll ve teknolojinin hızla gelişmesi ile modern dünya insanının teknolojinin aşırı ölçüde bağımlısı olduğu kanısında olan Max Frisch ‘yabancılaşma’yı eleştirel üslupla ele aldıkları eserlerde, bu kavrama ışık tutmuşlardır.

Böll, yabancılaşma kavramını eserinde, savaş sonrası dönemi ele alarak, Frisch ise ülkelerin savaştan sonra sanayilerine ağırlık verdiği dönemdeki aşırı teknoloji düşkünlüğünü ele alarak vermiştir. Her iki yazar da eserlerinde sıklıkla geriye dönüş tekniğini kullanarak okuyucuya olaylar arasında bağıntı kurabilmesi için yardımcı olmuştur. Böll, savaş sonrasını anlattığı eserinde, geriye dönüş tekniği ile savaş dönemine dönerek, toplumun geldiği noktada ne gibi unsurların etken olduğunu vermeyi amaçlamıştır. ‘Palyaço’ eserinde, eleştirisinin odağına, yenik çıkılan savaştan sonraki düzene çabuk intibak eden insanları koymuştur. Eserde, savaş sırasındaki ateşli bir savaş taraftarı tutumu ile savaş sonrasındaki ikiyüzlü tavrın sahiplerinden biri, anne karakteridir. Ayrıca zengin bir baba ile mezhep değiştirip koyu dindar olan bir erkek kardeşten oluşan ailedeki iletişimsizliği anlatan Böll, kahramanın yabancılaşmaya çekirdekten – ailesinden – başladığı ipucunu verir. Eser bu yönü ile yabancılaşmanın aile içerisindeki bağlar ile de ilgisinin olduğunu verir. Ailedeki bağların zayıflığının yanı sıra, dinin toplumsal hayatı etkilemedeki artan rolüne de dikkat çeken Böll, insanın karar verme noktasında insani unsurlardan uzaklaşarak, siyasi ya da dini otoritelerin boyunduruğunda kalmasından bahseder. Katolik inancının ikiyüzlü bir şekilde toplumu etkilemesi, rahiplerin dini kuralları kendi çıkarları doğrultusunda yorumlaması ve insanların sorgulamaksızın bunlara inanması, yalnız ve şaşkın bir palyaço olan Hans’ın eser boyunca eleştirdiği konulardır. Siyasetin ve dinin bir kutuplaşma yarattığı toplumda, savaşın izleri pişmanlık konuşmaları ile silinir gibi görünse de, asıl yıkıntıyı, insani değerlere uzaklaşarak, insanın içinde yaşadığının anlaşıldığı eser, bu kutuplaşmalara dâhil olmayan insanın nasıl dışlandığının da bir yansımasını, Hans’ın yalnızlığına ve anlaşılabilmesine değinerek verir. Kutuplaşmaların olduğu toplumda insan, bağlı bulunduğu dini ya da siyasi grubun değerleri ve değerlendirmeleri ile olaylara bakar. Nitekim ‘Palyaço’da, Irk Çatışmalarını Uzlaştırma Derneği Başkanı anne karakteri, dâhil olduğu siyasi gruba göre olayları değerlendirirken; birçok şirkette hisse sahibi baba karakteri ve mezhep değiştiren koyu Katolik kardeş karakteri Leo ise mensup oldukları gruplar doğrultusunda olaylara yaklaşır. Palyaço Hans ise hiç kimseye ve hiçbir şeye ait olmadığından, salt kendi öz değerlendirmeleri ile olaylara yaklaşır.

Hans için eserde üzerinde durulan bir başka konu olan evlilik ve bağlılık kavramları, herhangi bir grubun ideolojisine göre değerlendirilmesi gereken kavramlar değildir; bilakis bu kavramlar, iki kişinin birbirini sevmesinin haricinde başka yorumlamalara ihtiyaç duymayan kavramlardır. Hans, siyasi ya da dini gruplara mensup, kutuplaşmış bir çevreye sahip olduğundan, onların değerlendirmelerine güvenmez, onları mütemadiyen eleştirir, fakat bu onun yalnızlaştığı ve yabancılaştığı gerçeğinin önüne geçmez. Kendi özgür düşüncesini kaybeden insan, bakış açısını mensup olduğu gruba göre şekillendirir ve bunun dışına çıkamaz. Evrensel bir bakış açısı ile tüm insanlığı ilgilendiren sorunlarla yaşamı boyunca ilgilenen Böll, böyle bir kutuplaşmanın, dâhil olmayan insanlar için sonucunu Hans'ın çektiği acıları anlatarak vermiştir.

Yabancılaşma kavramının incelendiği çalışmada, Max Frisch'in 'Homo Faber' adlı eseriyle görülmüştür ki bu kavramın ailevi, dini ve siyasi sebeplerinin yanı sıra teknolojik sebepleri de vardır. Teknolojinin hızla gelişmesiyle modern dünya insanı, çevresini insanlardan oluşturmak yerine git gide makinelerden oluşturmaya başlamıştır. İnsanlardan bilinçli olarak uzaklaşan mühendis Walter Faber, teknolojinin kusursuz ürünleri karşısında sezgilerini, iç dünyasını bastırmış ve kendisini matematiksel bakış açısının kesinliğine bırakmıştır. Ekonomik sistemin sürekli çalışarak köleleştirdiği 'çalışkan' insanların eleştirildiği eserde, başkahraman Faber, duygularına yenik düşmemeyi, kadınlarla duygusal bağ kurmamayı, olaylara istatistiksel oranlarla bakıp gereksiz melankoli yaşamamayı kendisine ilke edinir. Sayılar, hesaplar, oranlar, Faber'in bakış açısını oluşturmada en büyük rolü oynar. Matematiksel formüllerin kesin sonuçları ile kendisini güçlü hisseden Faber, diğer insanları olaylara salt matematiksel bakmadıkları için bir aldanışta bulur. Yaşadığı acı olay neticesinde, aldanmışlığının farkına varır; fakat geri döndüremeyeceği durumlar yaşamıştır ve insani hayatı, salt matematiksel bakış açısıyla değerlendirmesinin cezasını çeker. Teknolojinin kusursuzluğu ve matematiğin kesinliği, insan hayatını değerlendirmek için yetersiz kalır.

Yabancılaşma kavramının günümüz dünyasına yansımaları ele alınmadan önce, kavramın değişim ile yakından ilişkisi bir kez daha belirtilmelidir. Böll'ün 'Palyaço'da bahsettiği toplumun ikiyüzlü değişimi ile bunlara anlam veremeyen Hans aracılığıyla ve Frisch'in 'Homo Faber'de bahsettiği teknolojinin ilerlemesi ve ona aşırı bağlılığı ile diğer insanlardan farklılaşan ve uzaklaşan Faber aracılığıyla görülür ki, insan hayatını etkileyen büyük değişimlerde, bu değişime ayak uyduranlar ile bu değişimi

yadırgayarak çizginin diğer tarafında kalan insanlar olacaktır. Aynı tarafta olan insanların kutuplaşması ve toplumun büyük kesimini oluşturması; herhangi bir yere taraf olmayan insanların ise şaşkınlık, yalnızlık ve anlamsızlık yaşaması yabancılaşma ile ilgilidir. Toplumun çizginin diğer tarafında kalanları nasıl cezalandırdığı ise yabancılaşmanın boyutu ile ilgilidir. Günlük hayatta sadece iletişimi artırmak için icat edilen telefonun, insanlar arası bağı ne derecede azalttığını görmek, yabancılaşmanın artık birçoğumuzca yaşanan ya da yaşanması muhtemel olan bir süreç olduğunu kavramak açısından yeterince basit bir örnek olacaktır. Toplumda yaşanan erk mücadelesinde de insanların sürekli değişen durumlara hızlı bir şekilde intibak ettiği görülür. İnsanların toplumda yalnız kalmamak adına dini ya da siyasi bir gruba ait olma ihtiyacı bir dereceye kadar anlaşılabilir, insanların bağlı bulunduğu grupların çizgileri dışında düşünmeyecek kadar kendi insani özlerine ve özgürlüklerine yabancılaşmaları kabul edilebilir bir durum değildir. Değişen ve gelişen dünyaya adaptasyon, şüphesiz bir başarıdır; ancak bu adaptasyon süresince insanın bilinçli davranıp insani özüne uzaklaşmaması gerekir. İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliği düşünme yeteneği, sözde kalmayıp, insani eylemleri çeşitli otoritelerin isteği olmaktan çıkarıp, insanı, doğası gereği özgür kılmalıdır.

Son söz olarak, Böll'ün 'Palyaço'da sözünü ettiği ahlaki yozlaşmayı ya da Frisch'in 'Homo Faber'de örneğini verdiği teknolojinin insani düşünme yeteneği elinden alınmış insan tipini, günümüzde örneklemek hâlâ mümkündür. Frisch, teknolojinin insan hayatını kolaylaştırma amacını aştığını ve insanı kendi özüne ve türüne yabancılaştırdığını anlatırken; Böll, savaş sonrası dönemde yaşananların, toplumun giriştiği fakat farkında olmadığı sessiz bir savaş olduğunu anlatır. Ve bu savaş; topluma, ailesine ve özüne yabancılaşan insanoğlunun hâlâ devam eden en büyük savaşıdır.

EKLER

Ek 1. Orjinalik Raporu

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	BAŞAK ÖNER
Öğrenci Numarası	121201103
Enstitü Anabilim Dalı	BATI DİLLERİ VE EDEBİYATLARI
Programı	ALMAN DİLİ VE EDEBİYATI
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	YRD.DOÇ. DR. MEHMET ÖZTÜRK
Tez Başlığı (Türkçe)	MAX FRISCH'İN 'HOMO FABER' VE HEINRICH BÖLL'ÜN 'PALYAÇO' ADLI ESERLERİNDE YABANCILAŞMA TEMASI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam VIII+108 sayfalık kısmına ilişkin, 04/05/2015 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 10'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin yüksek lisans tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÖZTÜRK
Danışmanın Adı-Soyadı
(İmzası)

Prof. Dr. Mehmet AYGÜN
Anabilim Dalı Başkanı
(İmzası)

F.Ü.LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ÖĞRETİM YÖNETMELİĞİ

Madde 41- Lisansüstü tezleri ile birlikte teslim edilmesi gereken belgeler şunlardır:

- a) Lisansüstü tezler, savunma öncesinde **intihal programı raporu** ve ilgili makale şartını¹ sağladığına dair belgeleri ile birlikte enstitüye teslim edilir.
- b) İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

¹ Makale şartı doktora öğrencilerini kapsamaktadır.

KAYNAKÇA

- AKAR, Yeliz, (2011), “*Fakir Baykurt’un Romanlarında Yabancılaşma ve Aidiyet Sorunu*”, Turkish Studies- International Periodical for The Languages, terature and History of Turkish or Turkic Volume 6/3 Summer, p.1637-1644
- AKYILDIZ, Doç.Dr. Hüseyin, DULUPÇU, Yrd.Doç.Dr. Murat Ali, (2003), “*Kavramsal ve Diyalektik Süreç Olarak Yabancılaşma*”, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, C.8, S.3, s.27-48
- ALİ, Sabahattin, (2011), *Kürk Mantolu Madonna*, 47. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul
- ARİSTOTELES, (2010), ‘Poetika’, çev. İsmail Tunalı, Remzi Kitabevi, 19. Basım, s.11, İstanbul,
- AYTAÇ, Gürsel (1995), ‘Romancı Yönüyle Heinrich Böll, 1.Baskı, Gündoğan Yayınları, İstanbul
- ATAY, Oğuz, (2014), ‘Tutunamayanlar’, İletişim Yayınları, 68.Baskı, 2014
- BALCIOĞLU, Semih, (1997), “Palyaçolar”, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- BAYRAM, Melahat, (2010), “*Thomas Bernhard’ın otobiyografik beşlemesinden ‘Neden’ ve ‘Mahzen’ eserlerinde yabancılaşma sorunsalı*”, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
- BOTTOMORE, Tom (1993), Marksist Düşünce Sözlüğü, “Yabancılaşma”, Mete Tunçay (drl.), İstanbul: İletişim Yayınları, s.621
- BÖLL, Heinrich, (2014), ‘Palyaço’, Çev. Ahmet ARPAD, Can Yayınları, 2. Baskı, İstanbul
- CANETTI, Elias, (2011) ‘Körleşme’, Çev. Ahmet Cemal, Payel Yayınevi, 7.Basım, İstanbul
- COELHO, Paulo, (2008), ‘Simyacı’, Can Yayınları, 103.Basım, İstanbul
- ÇİÇEK, Nuri, (2012), “*Franz Kafka’da Yabancılaşma Problemi*”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Yüksek lisans Tezi, Ankara
- DOĞAN, D.Mehmet, (2003), ‘*Dil, Kültür, Yabancılaşma*’, İz Yayıncılık
- DOĞAN, İsmail (Editör), (1998), ‘İletişim ve Yabancılaşma: Yazılı Kültürümüzde İlkler’, Sistem Yayıncılık, İstanbul

- DOSTOYEVSKI, Fyodor, (2014), 'Yer Altından Notlar', çev. Hasan İLHAN, Alter Yayıncılık, Ankara, 2014
- ELTUGAY, Özer, (1999), 'Popüler Kültür ve Yabancılaşma', Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo-Tv ve Sinema Anabilim Dalı, Master Tezi, Ankara
- ERGUN ÖZLER, N.Derya, ÖZÇINAR DİRİCAN, Meltem, (2014), 'Örgütlerde Yabancılaşma ile Tükenmişlik Sendromu arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik bir Araştırma', Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, S:39
- ERSAN, Yüksel, (2002), 'Die Rolle des Zufalls in Max Frischs Roman 'Homo Faber'', C.Ü Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 26, No:1, 135-141
- FAİZ, Muharrem, (1996), 'Kültür ve Yabancılaşma: Lefkara İşleri Üzerine Bir Araştırma', Galeri Kültür Yayınları, Ankara
- FRISCH, Max, (2012), 'Homo Faber', Can Yayınları, 4. Baskı, İstanbul
- FROMM, Erich, (1997), 'Özgürlükten Kaçış', Çev.Selçuk BUDAK, Öteki Yayınevi, Dördüncü Baskı, s.115
- GIGL, Claus, (2011), 'Einfach Deutsch ... verstehen: Max Frisch: Homo Faber', Bildungshaus Schulbuchverlage, Darmstadt
- GÜNDÜZ, Uğur, (2011), 'Kafka Metinlerinde İletişim, İletişimsizlik ve Yabancılaşma Olgusu Üzerine...', Journal of Selçuk Communication, C.7, S.1
- HESSE, Hermann, (2009), 'Bozkırkurdu', Çev. Kamuran Şipal, YKY, 11. Baskı, İstanbul
- İLHAN, Nilüfer, (2012), 'Yabancılaşma Olgusu ve Kürk Mantolu Madonna Romanı', Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:5 Sayı:20
- KAFKA, Franz, (2014), 'Dönüşüm', İngilizceden Çev. Tolga ERARSLAN, Sis Yayıncılık, 7. Baskı, İstanbul
- KİRAZ, Sibel, (2011), İstanbul Üniversitesi, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, S:12, s. 147-169
- KORKMAZ, Ramazan, (1991), 'Sabahattin Ali: İnsan ve Eser', Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ
- MARX, Karl, (2010), 'Yabancılaşma', Ankara: Sol Yayınları.
- MEVLANA, (2008), Mesnevi Tam Metin, Çev. Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu, Akçağ Yayınları, 6.Baskı, 1.Deftir, s. 68, Ankara

- OFLUOĞLU, Gökhan, BÜYÜKYILMAZ, Ozan, (2008), *'Yabancılaşmanın Teorik Gelişimi ve Tarihsel Süreç İçinde Farklı Alanlarda Görünümleri'*, Kamu-İş:C :10, S:1
- OKUMUŞ, Salih, ŞAHİN, İdris, (2012), *'Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Romanlarında Zaman ve Mekan Bağlamında Yabancılaşmanın Tezahürleri'*, ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, C:3, S:5
- ORWELL, George, (2009), *'Hayvan Çiftliği'*, Can Yayınları, 20. Basım, İstanbul
- ORWELL, George, (2010) *'Bin Dokuz Yüz Seksen Dört'*, Can Yayınları, İstanbul
- ÖZEL, İsmet, (1992), *'Üç Mesele: Teknik – Medeniyet – Yabancılaşma'*, Çıdam Yayınları, İstanbul
- ÖZOĞUZ, Yüksel (1975), *'Max Frisch'de Hayat ve İnsan Sorunu'*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:2027
- PAMUK, Orhan, (2010), *'Manzaradan Parçalar: Hayat, Sokaklar, Edebiyat'*, İletişim Yayınları, İstanbul
- PAPPENHEIM, Fritz, (2002), *'Modern İnsanın Yabancılaşması'*, Çev. Salih AK, Phoneix Yayınevi, Ankara
- SEVGİLİ, Mehmet, (2005), *'Oğuz Atay ve Alev Alatl'ının Romanlarında Aydın ve Yabancılaşma Sorunu: Karşılaştırmalı Bir Edebiyat Sosyolojisi Çalışması'*, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi
- SEZEN, Prof.Dr.Yümni, (2002) *'Çağdaşlaşma, Yabancılaşma ve Kimlik'*, Rağbet Yayınları, İstanbul, s.50
- SÖNMEZ, Sevgül, (2009), *'A'dan Z'ye Sabahattin Ali'*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- ŞAHİN, Sevim, (2010), *'İsmet Özel'de Teknik, Medeniyet ve Yabancılaşma Kavramları'*, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Sosyolojisi Bilim Dalı
- TAN, Hikmet, (1997), *'H. Böll- A. Nesin, S. Lenz- Y. Kemal, M. Frisch- A. Ağaoğlu, W. Koeppers - D. Ceyhan'ın Yapıtlarında Aydın Tutumlar'*, Mersin Üniversitesi, Doktora Tezi
- TOLAN, Barlas, (1981), *'Çağdaş Toplumun Bunalımı: Anomi ve Yabancılaşma'*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 2.Baskı, Ankara

- TÜKEL, İrem, (2012), ‘Modern Örgütlerde Yabancılaşma ve Kafka’nın ‘Dönüşüm’ Romanının Bu Bağlamda Analizi’, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi, C.1, S.2
- YILDIZ, Özlem, (2011), ‘Georg Orwell’de Ütopya ve Yabancılaşma’, Gazi Üni., Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Alanları Eğitimi Anabilim Dalı, Felsefe Grubu Öğretmenliği Bilim Dalı, Yüksek lisans tezi, Ankara
- ZIJDERVELD, C.ANTON, (2001), ‘Soyut Toplum’, Pınar Yayınları, İstanbul
- <http://tr.wikiquote.org/wiki/Heraklitos> (09.11.14)
- <http://www.makaleler.com/teknoloji-nedir--faydalar%C4%B1-ve-zararlar%C4%B1-nelerdir> 27.12.2014
- <http://www.cafrande.org/?p=6544> (Edebiyatta yabancılaşma ve yabancılaştırma-Yıldız Ecevit) 02.01.15
- <http://www.uludagsozluk.com/k/turgut-uyar-%C4%B1n-palya%C3%A7o-%C5%9Fiiri/> (14.02.2015)
- <http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/416646/Palyaco.html> (14.02.2015)
- <http://www.felsefesinifi.com/?Syf=22&Mkl=63463> (21.02.2015)
- http://www.radikal.com.tr/kitap/yazmak_kendini_okumaktir-877937 (07.03.2015)
- http://kitapenstitusu.blogspot.com.tr/2012_04_29_archive.html (07.03.2015)

ÖZ GEÇMİŞ

Başak ÖNER, 1989 yılında Elazığ'da doğdu. 2006-2011 yılları arasında Hacettepe Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. 2008-2011 yılları arasında Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde yan dal yaptı. 2008-2012 yılları arasında Anadolu Üniversitesi İşletme Bölümü'nü okudu. 2014 yılında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Almanca Öğretmeni olarak atanmış olup, hâlâ aynı görevi icra etmektedir.